

DANSKE STUDIER

UDGIVET AF
AAGE HANSEN OG ERIK DAL

1960

J. H. SCHULTZ FORLAG
KØBENHAVN

INDHOLD

<i>Nils Dencker og Iørn Piø: Sankt Bentes gilde</i>	5
<i>Svend Eegholm Pedersen: Norvagismer hos Holberg?</i>	19
<i>Jørgen Breitenstein: Johannes Jørgensen og italiensk kultur</i>	32
<i>Steffen Hejlskov Larsen: Gustaf Munch-Petersen og den danske lyrik i fyrreterne</i>	67
<i>Henning Spang-Hanssen: Aksel Noesgaards ordstatistiske pionerarbejde</i>	81

MINDRE BIDRAG

<i>C. C. Matthiessen: En dansk-norsk og en oldengelsk tandpineformel.. holl viþ hýrogi</i>	91
<i>Anders Bæksted: Fra Jon Skonvig til Erik Moltke</i>	93
<i>Povl Skårup: Anledningen til Rasmus Rasks Forelæsning over Spro- gets Filosofi</i>	103

ANMELDELSER

<i>Erik Dal: Holger Olof Nygard: The ballad of Heer Halewijn</i>	106
Norsk folkedikting: Folkeviser I-II – Norske folkeviser	109
Deutsche Volkslieder IV, 2	111
B. H. Bronson: The traditional tunes of the Child ballads	112
<i>Iørn Piø: Volkskunde hrsg. von Gerhard Lutz</i>	114
<i>Laurits Bødker: Richard M. Dorson: American folklore</i>	115
<i>Mogens Brøndsted: Villy Sørensen: Digtere og dæmoner</i>	118

Sankt Bentes gilde

En uopklaret gammel dansk juleleg.

Af NILS DENCKER og IØRN PIØ

Denne artikel bygger på et arbejde af den svenske sanglegs-expert dr. Nils Dencker, suppleret, redigeret og oversat af Iørn Piø, Dansk Folkemindesamling.

Hidtil har man kun kendt Skt. Bentes gilde fra Peder Syv, som i sin ordsprogssamling fra 1688 (Aage Hansens udg. 1944, nr. 10988 med kommentarer) skriver:

»Bag efter kommer tyndt øl. Graabeen, du komst alt for silde Hid til S. Bentes gilde. De havde her fordum gilder og lav, nævnte efter adskillige helgene, saasom jeg hafver nogle saadanne Haandskr. paa pergament. S. Bentes gilde er og en Jule-leeg.«

Syv forklarer ordsproget med vers 7¹⁻² af skæmtevisen Graaben og Hovmand (H. Grüner-Nielsen, Danske Skæmteviser nr. XXXV) og tilføjer, at Skt. Bentes gilde ikke blot er et gildelag, men også en juleleg. I sin afhandling om »Julestuer og Julelege paa Holbergs Tid« (Sprog og Kultur bd. 2 (1933), s. 60) må Grüner-Nielsen imidlertid bekende (jf. også Aage Hansens kommentar i Syv-udgaven s. 474), at »Legens Udførelse er ukendt.«

Vi vil imidlertid forsøge ad to veje at indkredse denne gamle, danske juleleg, idet vi dels vil tolke skæmtevisens »sanct Benttes gilde« anderledes end det hidtil er blevet gjort og dels vil redegøre for to nyere skånske optegnelser af en leg, som kaldes henholdsvis »Sante Benjtes gille« og »Gamla Bengtas gille«.

Om skæmtevisen meddeler Grüner-Nielsen, at den findes i Vibcke Bilds større Folio nr. 80, som blev påbegyndt 1646, men som indeholder delvise afskrifter af ældre viser. Melodihenvisningen til »Graabens frierschab« lyder »siungis som: Es bath ein baur ein mägdelein«. Grüner-Nielsen nævner, at denne tyske vise meddeles i Erk-Böhme, Deutscher Liederhort I, nr. 158b, Bauer und Student. Teksten er fra et

Fig. forkortelser er anvendt: KVHAA = Kungl. Vitterhets, Historie och Antikvitets Akademien. Støylen = B. Støylen: Norske barnerim og leikar, Kristiania 1899. Svenska Fornsångar = Arwidsson: Svenska fornsångar, 3die del, Stockholm 1842. Thyregod = S. Tvermose Thyregod: Danmarks Sanglege, København 1931 (Danmarks Folkeminder bd. 38).

visetryk fra 1646 »Drei weltliche neue Lieder«, og det er muligt, at den danske vise er en oversættelse herfra. Den tyske vise går iflg. Böhme tilbage til en studentervise på latin: *Rusticus amabilem* (nr. 158a med melodi), som er publiceret i Nic. Herterich's *Turnierbuch*, Nürnberg 1531. Böhme antager, at melodien kan have tilhørt en middelalderlig Reigenlied. Af den grove, latinske vises strofer meddeler Böhme blot 4: »Zur Geschichte des rohen Burschentums in alter Zeit könnte ich über ein halbes hundert von Studenten verfasste und gesungene garstige Gedichte beibringen, darin der Dienst der venus vulgivaga bis zum Ekel versifizirt wird.« Det er altså i den danske form af denne tyske vise, at Skt. Bentes gilde nævnes. Visens første vers ligger meget nær op ad den tyske vises:

1. Graaben beilt till pigen schön,
baad hende om sin villie i løn;
hand gaff hend baade sölf och guld,
hun ham loffuet tro och huld.
Saa lønnligh.
1. Es bat ein Baur ein Töchterlein,
Dass sie doch thäte den Willen sein;
Er bot ihr Silber und rothes Gold,
Dass sie ihn lieb hätt' und haben sollt
Gar heimlich.

Da en hofkarl (tysk: student) hører dette, går han til jomfruens dør og banker forsigtig på. Han lukkes ind og bliver. Da bonden senere får det at vide, går han også derhen og banker på med sin støvle, hvorpå jomfruen svarer:

7. Graabeen, du komst alt for silde,
hid till sanct Bentes gilde;
hoffkarl var mig vell bekientt,
for digh giord hand smørett rentt.
6. Die Jungfrau auf dem Bette lag,
zu dem Bauren sie da sprach:
Ist Jemand da, der begehret herein,
Der such ein ander Jungfraulein. (Erk-Böhme nr. 158b).
6. Die Jungfrau war in Freuden wach
Und zu dem Bauern da lachend sprach:
Ist jemand da, der begehrt hinein,
Der such sich ein ander Jungfräulein.
(Des Knaben Wunderhorn: Es bat ein etc.)

I den danske vise skildres derpå den skuffede bondes veklage, og i den tyske fortæller studenten, at han har lært jomfruen at skrive.

Grüner-Nielsen forklarer udtrykket *till sanct Benttes gilde* således: »dvs. til Lystighed; Munkene gjorde Gilde for den hellige Benedikt for at faa Lejlighed til at forgive ham, jfr. Nr. LVIII v. 13.« Denne forklaring mener vi kun kan være rigtig, hvad angår den anden skæmteverse, som Grüner-Nielsen henviser til, nemlig Munken i Vaande (efter Svanings hskr.), hvor det hedder: »Ieg haffuer drucket s. Bendis skaal, / det vercker i min maffue.« Grüner-Nielsen skriver, at »her sigtes til Fortællingen om Munkene, der ved et Gæstebud vilde give St. Bent Gift i et Bæger Vin.« Der fortælles imidlertid mange historier om Den hellige Benedikt (jf. oversigten i Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, bd. I, s. 1031–40) og heriblandt én, som man med større held kan sætte i forbindelse med den af Syv citerede skæmteverse. Det er den, der fortæller om, dengang Benedikt ved bøn fyldte tomme ølfade i et kloster.

Således forklaret forstår man – såvidt vi kan se – bedre, at Syv citerer netop denne vise:

1. *Et gilde forberedes*: munkene var indstillet på at holde gilde – Graabeen har givet jomfruen gaver, og hun har givet ham lov til at komme;
2. *men det afgørende mangler*: ølfadene er tomme – Graabeen lader vente på sig;
3. *Skt. Bentes gilde*: Den hl. Benedikt fylder de tomme ølfade – hovmanden kommer til jomfruen;
4. *efter gildet*: det tynde øl – Graabeen som ogsaa kommer bagefter.

Og ligesom det obskønt anvendte udtryk »Skt. Bentes gilde« er hentet fra ølbrygningens område, er det andet – *for digh giord hand smørett rentt* – hentet fra smørkærningens. Grüner-Nielsen forklarer det således: »dvs. haft sin Kniv i dit Smør? I gl. Dage trak man Ryggen eller Skarpen af en sløv Kniv paa Kryds og tværs gennem det nykærrede Smør for at fjærne Haar, som maatte være komne i det (se Feilbergs Ordbog: knive)«.

Det karakteristiske for julelegen Skt. Bentes gilde kunne nu – helt bogstavligt tolket – siges at være, at tomme øltønder på en eller anden måde bliver fyldt i løbet af legen, men en sådan leg kendes såvidt vi

ved ikke.¹ Det nærmeste, vi her har kunnet komme dette motiv, er den skæmtsomme invitation, som man f. eks. møder i den norske giftermålsleg Lindarleikjen (opt. af Soph. Bugge efter en kone fra Nissedal; trykt Norsk Folkekultur XI (1925), s. 116 f.: »En (Gut eller Gjente) vælges til »Kjøgemester«. Denne stiller sig da ved Døren og siger til de andre, der sidde i en Rad om Væggen: »Eg sill' be deg fraa Astri aa Hallvor um at du vill' ver' saa snill aa koma ti Gjestebos paa tvo tome Øltunnur, aa dæn tree æ' slette ikkje noko paa; Kjöt aa Flesk hev me 'kje, Smør aa Ost fær me 'kje; eg teler deg ti min Ven, d'æ lisaa gott, at du ligge heimi, som du kjem.« Lignende byderemser er dog ikke ualmindelige. Ad denne vej kan man således ikke afsløre, hvordan Skt. Bentes gilde blev leget, men her lønner det sig at inddrage de to skånske optegnelser, Anders Malms og Eva Wigströms, fra slutningen af 1800-tallet.

Anders Malms optegnelse. Det skånske »Sante Benjtes gille« er en sangleg, hvortil man kun kender teksten, ikke melodien. Vi meddeler her Anders Malms optegnelse fra 1883 i Örsjö sogn, Vemmenhögs herred. Optegnelsen blev dette år indsendt til Skånska landsmålsföreningen i Lund. I 1882 og 1883 har Malm iøvrigt optegnet 65 lege i dette sogn. De er optegnet med lydskrift, men vi gengiver den her efter Ingemar Ingers' afskrift i 1949 med almindelig skrift. Samlingen findes nu, ligesom de øvrige fra Skånska landsmålsföreningen, i Landsmålsarkivet i Lund, og den er katalogiseret som acc. 163 A og B; 163 B (nr. 62) begynder:

1. Ja dro mi ti måva, ti måva
ja så min dotter kåga, hon kåga [ɔ: stirre, glo]
Sittan in, spinna fint,
god afton, kör dotteren in!
2. Ja dro mäj ti Sante Benjtes gille
de va rätt som Karna, Marna ville;
me nål å me trå, somma ti, somma frå,
hugg Pär (el. Laws, Injar el. lign.) mit åw i ännen.

1. Arkivar i Dansk Folkemindesamling, mag. art. Hans Ellekilde har venligst gjort opmærksom på, at Skt. Bentes gilde muligvis kan hentyde til et foreløbigt ikke bevidnet, middelalderligt ølgilde i marts måned på Skt. Benedikts dag (21/3). Det er velkendt, at brygningen af det gode Gammeløl (Martsøl, Tormånedssøl) skulle foregå i denne måned, hvorpå man gemte det til de store højtider senere på året (jf. Axel Olrik og Hans Ellekilde: Nordens Gudeverden II, Kbh. 1951, s. 1136 f.).

Legen med dens to vers synes at være helstøbt. Selve begyndelsesordene er ensartede. I linje 3 fremtræder tydeligvis samme rytme: Sittan in, spinna fint – somma ti, somma frå. Man har sikkert lov til at antage, at begge vers er blevet sunget til samme (ukendte) melodi. Ikke destomindre er der tale om to særskilte lege, som her er blevet forenet. Uden grund er det ikke sket, men det er naturligvis vanskeligt at sige noget nærmere herom. At vers 2 er anbragt efter den første leg er sikkert rigtigt.

For at forstå Skt. Bentes gilde er det nødvendigt først at gøre rede for den leg, som vers 1 tilhører. Som vi skal se, er det et sjældent parti af en større leg, en giftermålsleg – en af de virkelig store, gamle lege kan man sige, men partiet er her »slidt« og ikke let at kende igen. Så vidt man ved, har det tidligere kun været publiceret i Dybecks Runa 1845, s. 32:

5.

(Dalsland. Om denne lek, se hvad om N:o 4 är sagt).

Jag gick mig ut i veckan, i veckan,
Fick jag se min dotter sitta, och sitta,
Sitta hos mannen den väne;
Hon sitter sidt,
Hon spinner hvitt;
Och silke drar hon hem till sitt.
Så väl kan hon silket nysta,
Som du kan henne kyssa.

»Hvilket han nu antingen skall efterkomma, eller ock ge pant. (Ved nr. 4 står: »Efter de lekar, der de deltagande mot slutet utgöra par, och tillika skola lemna panter, lekcs, i större delen af Dalsland, denne och följande tvenne lekar. – De lekande sitta parvis. Tvenne af sällskapet gå och upptaga panterna, under det de för hvarje par sjunga eller tala.«)

Den store leg er »Skifta makar«, en giftermålsleg med sammenparring af de legende. Den er også kendt fra Norge, se Støylen nr. 161 Gifftarleiken. I Svenska Fornsånger meddeles en kortere form, nr. 14 »Modren går på golvet Med sju döttrar sina.« I Svenskt Visarkivs sangregsregistrant har den nr. D 15. Fra Hälsingborgsgnen har Eva Wigström (nr. 70 i hendes legesamling, Nordiska Museet, Stockholm) en god optegnelse efter to kvinder i Mölle fiskeleje. Hun havde aldrig hørt legen af andre. I denne indgår dog ikke det parti, som udgør vers 1

hos Anders Malm. Derimod findes det i Richard Dybecks og Stephens & Hyltén-Cavallius' håndskrifter (henholdsvis KVHAA og KB, Stockholm). Dybecks variant er optegnet efter nämndemansmor Kari Ersdotter i Åsby, Helgarö sogn, Södermanland (manus. Folklore V, s. 13 f. og 39 f.). For at forstå legen i sin fuldstændige form er det nødvendigt at sammenligne den med den store norske Hindeleiken (se Rikard Berges Norske Brudlaupsleikar i Norsk Folkekultur bd. 11 (1925), s. 111 ff.).

Dybecks variant er den mest fuldstændige, men dog delvis så »slidt«, at han ikke selv har publiceret den. Begyndelsen er næsten som i Svenska Fornsånger og hos Eva Wigström. Legen begynder med ringdans og sang af pigerne. I næste vers går en af pigerne (sikkert legens leder, dvs. »moderen«) ind i ringen og en ny strofe synges. Den slutter med ordene: »Ta fort, ta fort, eljest får du ingen«. Karlene tager hver sin pige ud af ringen, den ene efter den anden, og således fortsætter man, til alle pigerne er optaget. Parrene har alt imens sat sig ved væggen (i de ældre former ordner »moderen« parrene).

Så går moderen frem til »mågerne« på skift og synger for hver af dem det samme vers om og om igen, samtidig med at hun indsamler planter. Derefter synger »moderen« på samme måde et nyt vers til »døtrene«. Som vi skal se, er det netop dette parti af legen, som udgør Anders Malms vers 1. (Versene meddeles nedenfor efter Stephens & Hyltén-Cavallius' leg nr. 44, hvor de fremtræder klarest). Moderen fortsætter derpå med at synge flere vers til datterens »mand« (således kaldes ynglingen nu): hun berømmer datteren, men understreger, at hun er dygtigere til indendørs arbejde (f. eks. brygga) end til udendørs (f. eks. veden hugga). Derpå følger et ejendommeligt, her forvansket vers, som muligvis kan forklares ved sammenligning med de norske varianter: »Sist bjuder hon Kejsaren af Roma« (jfr. Støylen nr. 169 Hoppeleiken med en lidt afvigende tekst). Der er her tale om en giftermålsleg, hvor de legende karle (og piger) skal vise prøver på styrken af deres kærlighed ved at hoppe over et bånd. Jo højere de hopper desto større siges deres kærlighed at være. Sætter karlen ikke pris på den tildelte pige, kryber han under båndet og får straf herfor. Så kommer slutningen, panterne indløses og vises under sang (efter Wigström):

∴ Sen, sen gåvan går. ∴:

Inte du din gåva får

Förrn du din käresta kyssa må.

Hvis karlen vægrer sig ved at kysse pigen, slår moderen ham med en kæp. Derefter kan man – som hos Wigström – yderligere synge nogle dansestrofer og hertil føjes en tak til spillemændene.

Sammenligninger med Malms vers 1

(Stephens & Hyltén-Cavallius' mskr. leg nr. 44 Skifta makar, Sdm.).

III (Modern går på golvet och sjunger för mågarna:)

Går jag mig och vågar och vågar
skådar mina mågar och mågar
skådar måg på vår gård
Sitter ned, kär mågen vår.

(mågarna sätta sig)

IV (Sång til döttrarna, en efter en, liksom för mågarna:)

Går jag mig och vittjar och vittjar
ser min dotter sitta och sitta
Sitter ned spinner fint
Silke drager hon hem till sig.

De 3 optegnelser, som man kender af disse vers, en fra Dalsland og to fra Sörmland, er indbyrdes lidt forskellige. Hvordan dette parti kan have taget sig ud i Skåne ved man ikke, så på den måde vanskeliggøres unægteligt en helt præcis forklaring på Anders Malms vers 1. Det er ligeledes uheldigt, at man ikke ved noget om hans meddelelser: om det var en ældre person eller om optegnelsen stammer fra legende børn.

Malms v. 1¹ Ja dro mi ti måva, ti måva.

Ordet »måva« kan her ikke betyde andet end »måg«. I denne betydning findes ordet ikke overleveret i Skåne, og det savnes hos Rietz. Derimod møder man det i norra Halland, iflg. P. N. Peterson, Ordbok över Valldamålet: måw, måg. Jfr. St. & Hylt.-Cav. III, 1–2.

Malms v. 1² Ja så min dotter kåga, hon kåga

kan sammenlignes med IV, 2: Se min dotter sitta och sitta. »kåga« kan være indkommet for rimets skyld og ved tilslutning til en erindring om ordet »skådar« i III, 2 eller 3.

Malms v. 1³ Sittan in, spinna fint

stammer fra IV, 3 Sitter ned spinner fint.

Malms v. 1⁴ God afton, kär dotter in

kan sammenlignes med III, 4 ». . . kär mågen vår« eller den tilsvarende linje i Dybecks Folklore V: »Gu qväll min måg!« Linjens slutning er nærmest dannet efter et ældre »kär dotteren min«, men kan her *muligvis* være tilkommet i tilslutning til den efterfølgende leg, således forstået at datteren nu skal ind i kredsen, når Skt. Bentes gilde begynder.

Denne udredning af Anders Malms vers siger egentlig ikke noget om Skt. Bentes gilde. For at prøve at forstå dette må vi først gøre rede

for *Eva Wigströms optegnelse* Sante Benjtes gille (i orig. »gamla Bengtas«) i Nordiska Museet, manuskript 9, ringdanser s. 141 ff. (nr. 50):

Hanen han satt på bjelken och gol,
han gol af hela sin käke,
så slyngade han sin silkesnor,
så drog han N. N. ur säte.
Vill inte N. N. med oss gå,
så ska vi honom båd banka och slå.
Han kommer, han kommer så gerna.
Nu har vi vatt i gamla Bengtas gille,
det gick till som gamle Bengta ville:
somma te och somma frå:
hugga rumpan å.

(Denna gamla barnvisa dansas – i Helsingborgs förstäder af från landet inflyttade barn – som ringdans, då först två stå i ringen sedan, vid orden »somma te« kommer en tredje in; de två släppas ut ur ringen; för den tredje fällas de upplyftade armarna, så att han kan »huggas å«).

Man må her tilgive de legende børn i Hålsingborg, at de kaldte den hellige Benedikt for »gamla Bengta«, men sådan lød nu den ukendte »Sanjte Benjte« for dem. Deres leg har imidlertid givet os det eneste fingerpeg om, hvordan den i 1600-tallet nævnte juleleg er blevet udført. Iøvrigt er legeteksten, som omfatter de fire sidste linjer, identisk med Malms optegnelse fra Örsjö. Det er værd at bemærke, at den leg, som vor legetekst er sat sammen med, i begge optegnelser er sat før Skt. Bentes gilde. Der synes således at have været tale om en afsluttende leg.

Hanen han satt på bjelken: Jfr. dansk Hanen han sidder paa Bjælken (Thyregod nr. 9), norsk Hanen sat paa bjelken (Støylen nr. 168) og svensk Göken sitter på kyrkotak (Svenska Fornsånger 34, Svenskt Visarkiv D 35). Det er egentlig en indledningsleg, en »Aufforderung zum Tanz«, som betegnende nok i den tidligste danske optegnelse kaldes for »Indgang til Leg«. I Svenska Fornsångers beskrivelse er det en omstændelig indbydelse til dans, i norsk og i dansk er den på dette punkt mere enkel. Til gengæld er legens placering her værd at notere sig, idet det ikke var når som helst, man udførte den. Det var kun ved større anledninger, når en hel suite af lege skulle leges. Et eksempel herpå er den gamle Pige- og Karleleg fra Rønnebæk ved Næstved, hvor pigerne begyndte julestuerne – »saa snart Gæsterne var samlet« –

med netop denne leg, hvor karlene skulle »drages« ind i dansen (Sprog og Kultur II, s. 28, Thyregod s. 33).

I Norge kendes Hanen sat paa bjelken – som dér leges med det ovfr. nævnte hop over båndet – i Hindeleiken (se Støylen s. 123, vers 17). Da en detalje i denne leg er vigtig for forståelsen af Anders Malms tekst til Skt. Bentes gilde, meddeles her den norske tekst efter Støylen nr. 168:

Tvo av dei leikande vel makar aat alle hine. So tek dei eit band og stekkjer millom seg, og alle hine skal hoppa yver det.

For kvar som skal fram og hoppa yver bande, syng dei:

Hanen sat paa bjelken
og sa det var so godt eit sæte
med muskri
med buskri
med naal og med traad –
Vil du no hoppa yver bande for di brud

(elder og nemner dei namne paa maken, som dei hev valt for han elder henne),
og hoppa so lett, som du held henne (han) kjær!

Den som elsker maken sin høgt, hoppar høgt og fint, og daa seier dei:

Det var godt, at du for,
syntest ikkje for stor
til aa drikka av det øle,
som rann utor rosten ifjor.

Den som bryr seg lite um maken sin, hoppar stygt elder stig berre yver. Daa seier dei:

Det var vondt, at du for,
syntes mykje for stor,
til aa drikka av det øle,
som rann utor rosten ifjor.

Og ofta vert den som vanvyrder maken sin straffa. Han lyt syngja eit stev elder ei visa elder liknande.

Vi har nu set, at Sankt Bentes gilde også i Eva Wigströms optegnelse har været knyttet sammen med og har fulgt efter en »giftermålsleg«.

Teksten. Fugleflugtslinjen mellem de to optegnelsessteder er ca. 10 mil. Da der i 1880'erne næppe har været nogen speciel traditionsforbin-

delse mellem Örsjö og Hälsingborgegnen, må man antage, at de to tekster, som ligner hinanden ret meget, har eksisteret i lange tider uafhængigt af hinanden.

Hvad forskellene mellem teksterne angår, er den i linje 1 uden betydning, for »gamla Bengta« er her blot et af børnene misforstået »Sankte Bente«. I linje 2 genfindes samme ord, men her kan de næppe betyde »Sante Benjt«. Tager man ordene, som de lyder, er de rigtige, hvis »gamle Bengta« forudsættes at have været med i legen, for i linje 2 skal der nævnes pigenavne (jf. Malms opt.), hvis der i linje 4 forekommer mandsnavne. Dette er altså ikke tilfældet i børnenes tekst (Wigströms opt.).

Me nål å me trå: Disse almindelige ord findes i linje 3 hos Malm, men ikke hos Eva Wigström. De har givetvis intet at gøre med ordene »sax å vax å nål å trå« i en nyere svensk leg. Da ordene er af betydning for hele bedømmelsen af Skt. Bentes gilde må vi se nærmere på dem. Tilsyneladende passer de ikke i legen, eftersom de savnes i de andre legevers. De kunne synes overflødige, og hvis melodien har været den samme til versene, kan ordene kun dårligt passes ind. Men hvis melodien, ligesom den norske til »Hanen sat«, har gået i 4/4 takt, behøver man blot gentage en takt for de i Örsjö indføjede ord »me nål å me trå«. De er yderst sjældne i legetekster; de savnes således i de større nordiske legepublikationer bortset fra den tidligere meddelte hos Støylene nr. 168. Dette parti af legen er varieret i de nordiske lande:

Svenska Fornsånger nr. 34 Göken sitter . . .

Med pick och med pack.
(Med falskhet och med snack).

Arwidsson betragter den sidste linje som værende »af nyare uppfinning«.

E. Lagus: Nyländska folkvisor 2, VI Sånglekar (Helsingfors 1893) nr. 319
Göken han sitter:

Med pick och med pack,
så fager och snack.

Thyregod nr. 9 Hanen han sidder (s. 33):

Med Pik og med Pak,
med Stik og med Stak.

C. Elling III, 12 (Norsk Folkeminnesamling):

me' pik aa pak
au rosa stakk au krusa kraje –

Sophus Bugge: Norske Folkeviser III s. 46 (Norsk Folkeminnesamling), III (fr. Nesland):

Hanen sat på Bjelkjen, ha så gott eitt Sæti,
blandt Musker blandt Tusker,
blandt Nalir, blandt Skaldri

mæ Pik å mæ Pak
å mæ sådant gott Snak
Dansa sko' vara denne heile lange Natt.
(Se også Thyregod s. 35 f.)

Støylen, se ovf.:

med muskri
med buskri
med naal og med traad –

Hvor den lille linje er kommet fra, ved man ikke. Måske fra et ukendt parti af en gammel giftermålsleg, hvori »moderen« har sunget sin datters pris? Kan den fra sit oprindelige sted have flagret løst omkring i traditionsbærernes crindring for til sidst at fæstne sig i »Hanen sad på bjælken«? Vi ved det ikke. Det eneste faste holdepunkt er »Hanen sad«, indledningslegen til Skt. Bentes gilde hos Eva Wigström. Her kan denne linje således høre hjemme, og dens forekomst i Skt. Bentes gilde i Örsjö kan være et reliket fra de tider, da »Hanen sad« også i Örsjö indgik blandt forlegene ligesom i egnen omkring Hälsingborg. Den korte linjes store betydning for Skt. Bentes gilde ligger i, at den kan bevise forekomsten af to giftermålslege i denne sammenhæng i Örsjö.

Legemåden. Det er kun Eva Wigström, der fortæller, hvordan denne leg blev udført, en leg hvis aner – efter bl. a. navnet at dømme – kunne være middelalderlige. Interessant er det også, at hun kalder den »en gammal barnsang«. Den havde således på hendes tid som leg nået det sidste stadium før slutningen – at blive benævnt »børnsang«.

Legemådens udførelse eller beskrivelse er i detaljer lidt uklar, men man behøver ikke betvivle dens ægthed. Er teksten gammel, så er legemåden det også. Det fremgår af den sidste linje »hugg Pär mitt åw

i ännen« og »hugga rumpan å«. Oplysningen om at de opløftede arme herved sænkedes giver fuld besked om legens karakter. Efter Hjalmar Thurens gruppering af de danske sanglege i Danske Studier 1908, s. 129 ff er denne leg en »Leg med Bue« (s. 131 b). Thuren kender to lege med bue, nemlig Bro Brille og Over den salte Sø, og med disse må Skt. Bentes gilde sammenlignes, hvad legemåden angår.

Over den salte Sø (Thyregod nr. 94) er for længe siden uddød i Sverige (Drog jag mig öfver det salta Haf, D 260). I dansk findes legemåden bevaret til vore dage, men svenskerne har den gamle 1600-talsmelodi i en latinsk disputats. Fra slutningen af 1600-tallet nævnes begyndelsesordene af Israel Holmström i En ny, lustig och begärlig visa vers 3: Nu fort med leken: iag drog öfver hafvet det salta. År 1702 publiceredes melodien i Uppsala af J. Vallerius i disputatsen »de Tarentula« (s. 23, se også s. 30 om julelege). Den 4-linjede strofe meddeles i Olof Bromans »Glysisvallur«, udg. af K. A. Hægemark og A. Grape, Upps. 1911–1949, del I, cap. XIII, Norala Socken, s. 304:

»Här af är gamla Helsingvisan och Iuhl-Leken:

Drog iag mig öfwer thet salta haf
Och öfwer två mörka skogar;
Thet gjorde iag för min hiärtelig kiär
Medan andre ligga och sofwa: p. p. p.«

Teksten stemmer overens med den danske hos Thyregod nr. 94, hvor legemåden beskrives således: børnene danser i en kreds. En står inde i midten og byder en anden op af det modsatte køn. Disse to holder nu hænderne i vejret og danner en »Port«, som hele kredsen må gå igennem. Sangen fortsættes, og ved det sidste ord falder hænderne ned. Den, som skulle have været igennem, men som blev fanget, må næste gang stå i midten.

Det stemmer ret godt overens med Eva Wigströms beskrivelse, men ikke med tekstens slutning: »hugga rumpan å«. Dette må betyde slutningen på legekredsen, men en ring har jo ingen ende. Skt. Bentes gilde må have været en leg »på række« ligesom Bro Brille.

Bro-Brille Legen (Thyregod nr. 93), Bro bro breda (Svenska Forn-sånger nr. 29, D 29). På grund af H. F. Feilbergs sammenlignende studie og materialepublikation i Svenska Landsmål XII.4 (1905) er denne leg blevet almindelig kendt og den mest optegnede i de nordiske

lande. Nogen lighed i teksterne med Skt. Bentes gilde har den ikke med undtagelse af nogle vestsånske (Feilberg op. cit., s. 12): A. Kock fra N. Luggude herred »hugg'en å...« og Eva Wigström, Folkdiktning (1880), s. 307 »hugg den å och kasta'n i den svarta grytan«. Om ordene »somma ti, somma frå« i Skt. Bentes gilde hvad legemåden angår kan have noget fælles med Bro Brilles ligerytmiske »kalder ud, kalder in« (s. 22 og 23) og lignende i Sverige og Norge (s. 12, 13, 1) er uvist.

Broen dannes af to legeledere, som slår armene ned omkring en af de legende, enten den som går sidst i rækken eller en anden. De fangne spørges da, om de vil tilhøre »sol« eller »måne« (to blomster, frugter, guld eller sølv el. lign.). Lederne har i forvejen indbyrdes bestemt, hvilken af disse grupper de skal lede i selve slutlegen, en trækkekamp mellem de to partier som udgjorde hver sin række. Trækkekampen kan også forekomme som selvstændig leg.

I en anden form af brolegen tilspørges de fangne om karestens navn. På den måde er legen blevet knyttet til en kærlighedsleg, Søsterlegen (Thyregod nr. 118), svensk Syster, syster Engeland (Svenska Fornsångar nr. 28, D 28).

Gennemgangen af de to nye sånske optegnelser af Skt. Bentes gilde har kunnet godtgøre, at julelegen har været en giftermålsleg, udført som en broleg og med sammenparring af legedeltagerne som hovedmotiv. Det karakteristiske for begge optegnelserne var tillige, at Skt. Bentes gilde fulgte efter den leg, som det var knyttet til, og det er med støtte i linjen »me nål å me trå« sandsynliggjort, at indledningslegen har været Hanen sad på bjelken.

Men de sånske optegnelser kan ikke fortælle os, hvorfor legen netop hedder Skt. Bentes gilde – og det kan Syv heller ikke. Det eneste, man her med sikkerhed kan sige, er, at der – med vort i indledningen nævnte tolkningsforslag in mente – er en rimelig forbindelse mellem skæmtevisens udtryk og talemåden.

Værd at bemærke er det imidlertid, at i den ovfr. nævnte norske hoppeleg (»kærlighedsprøven«), som blev leget *efter* Hanen sat på bjelken, kommenterer deltagerne hoppet på flg. skæmtsomme måde: den, der hopper højt over båndet, kan lide pigen og får at vide, at han altså ikke føler sig for stor til at drikke tyndt øl – eller for at tale med skæmtevisen – han er ikke ked af, at han er kommet for sent til Skt. Bentes gilde, idet han – modsat Graabeen – ræsonnerer, at Bedre er tyndt øl end tomt Kar (Peder Låle). Kan han ikke lide pigen, bliver

han straffet. Han er da i Graabeens situation, idet han ikke vil nøjes med resterne af Skt. Bentes gilde.

Det er ikke urimeligt at antage, at deltagerne i den norske Hanen sat paa bjelken har kendt skæmtevisen, og deres kommentarer kan vel vanskeligt forklares anderledes – men spørgsmålet er, om man til den på grundlag af de skånske optegnelser givne karakteristik af Skt. Bentes gilde kan tilføje, at det er denne »kærlighedsprøve«, der har givet julelegen dens navn. Såvidt vi ved kendes den omtalte udformning af hoppeprøven netop kun med Hanen sat paa bjelken som indledningsleg, dvs. i en nyere optegnelse fra Telemarken. Det ligger derfor fristende nær at gøre opmærksom på, at visen netop findes overleveret i et af Vibeke Bilds håndskrifter, idet hun har flere viser fra norsk tradition eller fra tryk, som var gængse dér. Hendes far, Preben Bild, var fra 1588–1602 bosat i Norge. Hvornår Vibeke Bild er født ved man ikke, men H. Grüner-Nielsen oplyser, at hun blev gift dansk i 1613, og at hun blev begravet i Viborg 1650. Jfr. Danske Viser, udg. af H. Grüner-Nielsen, bd. 6, Kbh. 1930–31, s. 212 f.

Er formodningen om en direkte forbindelse mellem »kærlighedsprøven« og visen rigtig, er julelegen Skt. Bentes gilde altså inspireret af skæmtevisen – og et sådant afhængighedsforhold er ikke ualmindeligt inden for vore sangele.

Mens denne artikel blev udarbejdet har mag. art. Aage Rohmann været optaget af at finde yderligere belæg på Skt. Bentes gilde, men først til andenkorrektoren lykkedes det at fremdrage flg., som man ikke tidligere har været opmærksom på. Det er fra andenredaktionen af Matthias Moths håndskrevne ordbog, dvs. fra 1712 (Moth G 126). Hans kilde kendes ikke:

*Gråben du kom alt for silde
til den hellig Bentes gilde,
siges til den, som kommer når tingen er giørt.*

Norvagismer hos Holberg?

Af SVEND EEGHOLM-PEDERSEN

Det er ikke tanken med denne artikel at grave gamle stridsøkser op af jorden, men blot at give nogle supplerende oplysninger og (på enkelte punkter) et korrektiv til de udførlige oversigter over norskheder i Holbergs skriftsprog, der findes i D. A. Seip: Om norskhed i sproket hos Ludvig Holberg (Oslo 1954, spec. kap. 5), jf. Peter Skautrup: Det danske Sprogs Historie, bd. 3 (1953), s. 27 ff.¹

Problemet dansk:norsk i Holbergs sprog har interesseret adskillige filologer, men diskussionerne herom har undertiden været – og måttet være – noget svævende, fordi man har savnet det nødvendige sammenligningsgrundlag, som kun en nøjere undersøgelse af sproget hos Holbergs samtidige kan give. Jeg skal som bidrag til en sådan undersøgelse og til belysning af nogle holbergske ejendommeligheder eller tilsyneladende norvagismer meddele et par iagttagelser over sproget i tekster fra 1720'erne, hovedsagelig fra de såkaldte Grønnegadekomedier – også tidligere anbefalet som studieobjekt for Holbergspecialister.²

Grønnegadekomedierne, som foreligger i en moderne udgave (Skuespiltekster fra Komediehuset i Lille Grønnegade, udg. af E. Nystrøm, I–V 1920–24), omfatter 4 originalkomedier af Holbergs københavnske medbejler J. R. Paulli, kendt for sin mislykkede omstøbning af Holbergs Kandestøber, samt en række oversættelser især af franske komedier (først og fremmest Molière), bestemt for den daværende skueplads. Hovedoversætteren er antagelig (daværende) justitssekretær Diderich Seckman, en af Holbergs københavnske bekendte (se Eiler Nystrøm: Den danske Komedies Oprindelse. 1918, s. 134).

Om der og det. Der er i mod. da. (rigsmål) relativt faste regler for anvendelsen af *der* og *der* som formelt subjekt og »formelt situativ« i upersonlige konstruktioner.³ Hos Holberg kan man finde spredte exx. på afvigelser fra disse regler, i komedierne således bl. a.: *der* (nu: *det*) *bancker, bancker der ick paa Dørren, Det* (nu: *der*) *er et vist Spill, som kaldes Allumber* (Kandst.). Det er almindeligt at identificere disse exx. med norsk sprogbrug (den første type har paralleller i vestno. mål, se Seip s. 42 f. med de *der* givne henvisninger). Imidlertid forekommer

lignende afvigelser i flere af Grønnegadekomediernes, altså dels 1° exx. på *der* = mod. *det*, dels 2° exx., hvor *det* bruges svarende til mod. *der*.

1. (Holb.exx. her og i de flgd. afsnit er især fra komedierne, der citeres med de alm. forkortelser (se ODS); for Grøn.kom.s vedkommende gives henvisning til bind og side i den ovennævnte udgave).

Paulli har som Holberg (se fx. Kandst., Bars.) fakultativt *der* el. *det* *bancker* (*paa Døren*): *Der bancker paa min Dør* (4.247), men (ib.249) *det* *banckede paa Døren*. Exx. er fra den omstøbte Kandestøber; flere scener er her ordret overført fra Holb., undertiden med mindre tillem্পninger af holbergske udtryk og ordformer (således *Dend Donastrømmen* (2:1) > *Den Donau-strøm*), men udtryk som: *Henrich! der bancker igien* (5:3) overføres uændret. Tilsvarende i Jacob Bircherods oversættelse af Crispin Médecin (3.228, 232) *der bancker igien, der klapper*.

Andre upersonlige udtryk (spredte exx.): Holb. *Lar mig viide, naar der blir bedre med hende* (KR.1:6, i 1731-udg. > *det*); den anonyme overs. af Gnieren: *I søger altid Aarsag med eders Folk, naar der er enten imod Nytaar eller Stævne-Dag* (1.102, jf. Holb. (Tyb.5:8) *Mand skulde tæncke, Ihr Herren, at det var mod sidste Verdens Tiider*). Holb. har *Jeg veed nok, hvor der tilgaar udi slige Huse* (Kandst.4:1, nævnt Seip, Skautrup); sml. tilsvarende udtryk (*gaar til, staar til*) med pron. (*det*) eller adv. (*der, her*): *jeg bilder mig ind der er gaaet saaledes til* (Vgs.3:1, 1731 > *det*), men fx. (Kandst.1:1) *Var det icke for Skam skyld . . saa gick det ligesaa til denne gang*. Seckman: *her gaaer icke til hos jer, som det burde* (2.277), (*jeg*) *erkyndiger mig hvorledes der staaer til her hjemme* (ib.208), men (ib.126): *føle mig for hvor det staar til osv.* – Mere isoleret står vist nok Holb.exx. som: *der tordnede* (Epistler.2.7, ib.1.80 *det tordnede*), jf. ogs. *der blev klart Veyr igien* (Kirke-Historie, Petersens udg. 10.659), *der . . var ont Veir* (Dannemarks Riges Historie, Petersen 8.319).

Fremdeles er noteret enkelte exx. på afvigende brug af *der* (for *det*) i stillingen som »foreløbigt subjekt« i henvisning til inf. eller *at*-sætning: Holb.: *der er gandske icke fornøden . . at enhver Comoedie skal endes med Ægteskab* (JJBet.), *der er dog haardt at tvinge en til at gifte sig mod sin Villie* (Masc. 2:4, i Petersens udg. rettet til *det* efter 1731). Seckman: *saa der nu er intet meere Under at see en Laquay forandre . .* (3.116, jf. ib.36).

– Også i trykstærk anvendelse (som demonstrativt adv.) kan man finde *der* i udtryk, hvor mod.da. har *det*. Seip nævner (s. 42) et par replikker fra Vgs. (1731): *Er der ikke Monsieur Apicius?* (2:15), *men er der ikke Monsieur Petronius?* (3:4) (også: *Er det ikke Frands Hansens Gaards-Karl?* (Jean.2:4)). Hermed kan jævnføres udtryk som: *hvad er der for Allarm uden for?* (Jean.5:2), *hvad er der for en Allarm bag Skiermbrettet?* (Bars.3:6), tilsvarende Paulli: *Hvad er der for en Allarm i Gangen?* (4.311, efter Holb. Kandst.1724, originalen har *det*). Sml. også: *Der (nu: det) skal I vide jeg slap lykkelig* (Seckman, 2.161, tilsv. Paulli, 4.290), *der (»det«) er jo aldt nok* (Bircherod, 3.235), – men omvendt: *Det (»der«) løystu, jeg er intet gall* (ib.251), *det (»der«) kand mand see, hvad det er osv.* (anonym, 2.328). Seckman har både (= mod.): *Det giør I vel i* (2.41)

og *Der gjør I vel i* (3.62); især Paulli ynder denne konstruktion: *der styret af efterstillet præp.: Der gjør hand icke vel i* (4.48), *Der kand jeg endelig icke klage over* (ib.239), *Der har hand brev paa* (ib.322) osv.

2. Holberg kan i flg. tilfælde bruge *det* for mod. *der* i upers. konstr. (exx. forekommer spredt, også i de senere skrifter (se ODS 3.695), hyppigst vist nok i nogle af komedierne: flest har 1. tome (10 exx. *det er*), dog også her med betydelig overvægt for den mod. konstruktion): a) ved *være (blive)* (+ ubestemt substantial): *Det er et vist Spill, som kaldes Allumber* (Kandst. 3:4, 1724ff. > *der*), *Det er stoor Forskiel paa at* (ib.5:7, eftertryk 1724 > *der*), *Det er Forskiæl mellem en riig Mand og en fornemme Mand* (HP.2:9, 1743 > *der*), *Det er intet vissere* (Usynl.2:6, Er.3:1). Spec. mærkes udtrykket: *det er ingen Tvivl paa, (at)* (fx.Vgs.4:4), der er det normale hos Holberg og også – som det eneste ex. på *det* = *der* – er attesteret i det egenhændige materiale (Votum 1733, Nystrøms udg. s.11). Flere gange forekommer også flg. (med *det* styret af efterfølgende præp.): *Det bliver intet af denne gang* (Bars.2:11, jf. Ul.1:9, Er.2:2, Stu.1:3, GW. (1724) 21sc., men fx. Vgs.2:2: *blev der dog intet af*). b) ved andre (intrans.) verber: (i enkelte udtryk som) *Det vil meget til nogle Tønder Guld* (Jean.3:4, jf. *Der vil min Troe sterke Hoveder til at studere* Er.2:3), *det laae Fanden Magt paa Pi-gerne* (KR.3:7), *det ligger ikke Magt paa mig* (Abrac.2:3), *udi min Grammær hvor det staaer les Juifs die Juden* (Bars.2:10, 1743 > *der*), *det fattes icke andet, end at han skal . . .* (GW.2:1, 1724 > *der*, jf. Jean.4:3).

I Grøn.kom. er noteret flere exx. på a. (*det er*). Således gentagne gange i den anonyme oversættelse af Gnieren: *Det er jo endnu meer?* (1.74 = Il y a encore quelque chose?), *det kand intet andet være mueligt, end . . .* (137), sml. (ved best. subst.): *det er kun bare det lille Korn Hoste* (89 = Il n'y a que ma fluxion), *Det kand være de Sager, som før nok Skillinger med sig* (81 = Il y a de certains services qui), *meget andet, som det maatte nok være dend Kone, der skulle for-lange* (85). Tilsvarende exx. i de andre anonyme Molièreoversættelser: *saa er det indtet andet »mig synes –« i alt dette* (2.434), også et ex. ved passivverb.: *det kand intet siges noget uden i løps Stil eller Vers* (ib.323). Seckman har – i 7 komedier – kun et par exx.: *ja vist er det en stor Fornøjelse i all saadan kiærlig Omgængelse* (2.134, jf. 1.228, 3.21, der evt. kan tolkes på anden måde), Paulli (i 4 komedier) ingen; tværtimod finder vi (Kandst.2:4) *der er noget i det, at være kommen af got Folk* = Holberg *det er noget* osv. (4:6).

I en anden samtidig stærkt talesprogspræget kilde, underholdningsbladet *Dend Forkeerte Mercurius* (1726–28, ligesom de to første tomer af Holbergs komedier og en række af Grønnegadekomedierne udgået fra det Phønixbergske officin) forekommer flg.: *det maa dog være længere til Maanen, end det siunes; det er derhos denne underskeed, at osv., skulde Juulen have varet længer, saa hafde det været fare for at osv., det blev dog icke noget af førend dend rette Tid* (ogs.: *da mand saae sig til, blev der icke noget af*).

Exx. viser, at den moderne fordeling af *der* og *det* ikke er ganske fæstnet i Holbergtidens sprog.⁵ Det gælder både *det* som formelt sub-

stantial (typen *der banker*) og *der* som formelt situativ (*det er* i visse udtryk). Det bliver følgelig et spørgsmål, hvor megen vægt man skal lægge på Holbergs afvigelser fra mod.da. på dette punkt, når talen er om en afgrænsning af de særnorske træk i hans sprog. Hvad 2° angår, synes afvigelserne talrigere og mere omfattende i Holb.teksterne, og det er rimeligt at henvise til norsksproglige forudsætninger som medvirkende årsag (jf. også brugen i de senere skrifter af en form som *der tordner*). I øvrigt er det sandsynligt, at noget af konfusionen m. h. t. *det/der* i de ovf. citerede tekster er tilskud fra trykkeriernes side. Hverken Holbergs komedier (tome 1–3) eller de gamle tryk af Grønnegadekomedierne er udført med større omhu, tværtimod, – og man må også i de nævnte exx. tage forbehold m. h. t. evt. trykfejl og sætterfejl.⁶ En sammenligning af varianterne fra de senere tryk af Holbergs komedier (1724, 1731, 1743) viser en ejendommelig inkonsekvens og vilkårlighed med »rigtige« og »forkerte« rettelser ved siden af hinanden – altså sættersjusk, men tillige et udtryk for den almindelige vaklen på dette punkt. Exx. forekommer ikke blot i de autentiske udgaver, hvor man kunne antage, at det var forfatterens egen usikkerhed, der gjorde sig gældende, men også i Phønixbergs eftertryk (som rigtignok også – iflg. Holberg – har en vildelse i hver linje): *Det er utalige Exempler paa saadane Indbildinger* (Jep.2:3, den aut. udg. *Der ere*), *Det er jo ellers aldeles intet ont at sige paa Karlen* (GW. 17sc. < *Der er*), men omvendt: *det er stor Forskiel paa* < *der er* (Kandst.5:7), *Er det ellers noget andet, som fattes* < *Er der* (Jean.4:4) Tilsvarende exx. i eftertrykkene til Paars, se Petersens udg.19.117.

Kongruens. Holbergtidens grammatikere anfører (med en interessant undtagelse, som jeg skal vende tilbage til) ligesom deres forgængere og efterfølgere de almindelige kongruensregler for adjektiverne: overensstemmelse i køn og tal mellem attrib.adj. og overled og mellem adj. præd. og subj.⁷ Men det er skriftsprogsregler, som talesproget ikke altid overholder. Et eftersyn af komedieteksterne viser en udbredt vaklen i kongruensbøjningen, også ud over de tilfælde, hvor grammatikerne registrerer manglende bøjning på grund af et ords fonetiske form (Høysgaard har her – afvigende fra mod.da. – også alm. manglende genusbøjning ved adj. på *-en* og *-løs*: *et sulten draag, et faderløs Barn*).

Manglende genuskongruens. Seip nævner (s.38) blandt mulige grammatiske norskheder hos Holberg ik.sg. af adj. på *-ig* og *-lig* uden *t* (*et artig Fruen-*

timmer, det skulde være artig nok). Men sådanne (talesprogs)former er ganske almindelige i samtidige tryk og optræder som fast stiltræk i mange af Grøn.kom., både hos Seckman og Paulli. En statistik over nogle af de hos Phønixberg trykte komedier viser, at Paulli (Den Seendes Blinde) har flest exx., tæt fulgt af Seckman (Fusentast), begge hyppigere -ig end -igt, medens Holberg (Kandst., Vgs.) har noget færre exx.

Også ved andre adjj. forekommer ubøjede former i ik., både attrib. og præd. Exx. fra Holberg er nævnt Skautrup s.34. Tilsvarende i Grøn.kom., fx. hos Seckman: *et beleven Ord, et forvorpen Creatur, et skiødesløs Væsen* (jf. ovf.); *et aabenbar Vidnesbyrd, et seldsom Middel, et Edel Gemyt; et heel (et halv) Aar, et stor Tyverie, et skiør Glas, et vis Fruentimmer, hver Øyeblik* (alm.); præd.: *inted øye er god for, Det er for stærck at, det (var) meget u-betænksom* osv. Paulli: *et forslagen Hoved, et lumpen stycke Jord; et stoor Tal, et vis Appendix, et halv quarteer; Det er god for din Sundhed, Det er gandske sicker, Alting er tung i Begyndelsen* o. fl.

Manglende pluraliskongruens forekommer især ved adjj. i præd. stilling. Holb.: *et andet Sted, hvor Folk er lidt meere høflig* (Vgs.3:3), *de (blir) storagtig* (Jep.3:1), *hvor tyrannisk og hovmodige slige Folk bliver* (ib.3:4), *disse Barselstuer ere reent ravgalen* (Bars.1:1, 1731 >ravgalne), *det første Piger blir saa gammel* (Jul.11sc.); også ved enstav.ord: *de ere icke død, førend det fortryder dem* (GW.4:9), *see! om vi er saa gall og bliver staaende* (ib.1:1), *Tiderne ere saa slet for os* (Stu.1:6). Flere exx. fra komedierne er nævnt af Seip (s.39), der sammenligner med Bergensmålets tendens til ubøjede eller apokoperede plur. former ved præd.adj.⁸

I Grøn.kom.finder vi 1°. i attrib.stilling: spredte exx. på apokoperede plur.former på -ig, -en o.l.: Seckman *nogen taabelig Gies* (2.144), Paulli *Een hob latterlig og gemeene Folck* (4.117), *med vaagen Øyen* (4.390) o. fl. – tilsvarende også Holb. fx. *en Hob dygtig Ørefigen* (Vgs.5:1), *med knyttet Næver* (Er.1:6). Undertiden også e-løs form ved poss.pron. (*har mand i sin Dage seet* (Seckman 1.176) jf. *min Støvler* (Holb. Bars.2:6)), i øvrigt kun i særlige tilfælde. Den hos Skautrup som norsk opførte form *braf* (Introduction 1711 *mange braf Mænd*) forekommer flere steder i Grøn.kom.: Paulli *andre braf Folk, mange braf Folck* (4.121, 345), Seckman 3.160 (men Holberg i kom. alm. *brave Folk*). Efter GkS 789 (se ndf.) har udtalen også i dansk været *bra* og ordet ubøjeligt (jf. ogs. Paulli *det var braf* (4.67, 147). – 2°. i præd. stilling: former på -ig, -en, -er o.l. (flere exx.), fx. Paulli: *Der kand I høre, hvor ærlig vi er* (4.44, tilsv. ved adjj. på -ig: ib.11, 142, 336, 385 o. fl.), *paadet vi der kand være sicker* (ib.141, jf. 63, 95), *De ere saa paaholden paa hvad de veed* (289), *vi er saa forvirret der-over* (67). Og manglende kongruens optræder her i flere typer. Spec. mærkes en række exx. på enstav. adjj., der kan jævnføres med de ovf. citerede holbergske former: Seckman *Lad os kun være Vred* (2.68), *de rette andægtige Christne ere let at kiende* (2.213), *Folck . . der ere Frisk og Sund* (1.272), *dei er kun Narre der bliver syg af Indbilding* (1.184), *at de med Magt vil være lærd til deres egen U-lykke* (1.201), Bircherod *De højlærde er altid noget but* (3.232).

Man må her dels regne med en udbredt apokoperingstendens i talesproget, som især viser sig ved adjj. på -ig, -en, -er o.l. (sml. også bestemthedsbøjningen⁹),

dels med en særlig tendens til kongruenssvækkelse betinget af den syntaktiske stilling (adj. i præd. stilling), – en tendens, som jo også er velkendt i mod.da. (Mikkelsen s.209): ophævelse af kongruens eller vaklen i adskillige prædikative anvendelser: *det er vi ikke tilfreds(e) med, de kan aldrig blive færdig(e) med noget osv.*

Jeg skal i denne forbindelse henlede opmærksomheden på den beskrivelse af Holbergtidens sprog, der er givet i det anonyme hs. GkS 789 fol. (»Udkast til det Danske Sprogs Forbedring«). Forfatteren er ganske vist sikkert norsk,¹⁰ hvad der kan have påvirket hans vurderinger. Men han synes i øvrigt at være en god iagttager af samtidens sprog, præciserer også flere steder forskellen mellem det rene dansk (som er at finde i København, hvor hoffet og administrationen har sit sæde) og de forskellige »meddialekter« (som sjællandsk, jysk, norsk).¹¹ Efter hans fremstilling skulle kongruenssvækkelsen være en almindelig regel for adj. i præd. anvendelse, både m. h. t. numerus og genus. I tavlen over tillægsordenes bøjning (s.41) opføres: (for å-lyden bruges det græske ω) *et fromt menneske* men »efter sprøgets eien befindende art«: *et menneske som er from, ittem som er rolig av sig osv., de fromme mend osv., men de mend osv. er eller som er from*. S.65, i en sammenligning mellem den alm. skrivemåde og den ny retskrivning som forfatteren ønsker indført, og som skal være en tro kopi af talesproget, gives bl. a. flg. exx.: *di hærre mænd ær from* (i st.f. *disse mænd ere fromme*), *størke og løkke di ær go og ønskelig* (i st.f. *styrcke og lycke de ere gode og ynskelige*).

Der er dog visse undtagelser fra reglen. Det hedder (s.42) *et nyt Hus* og *det Hus som er nyt* (ikke: *som er ny*), tilsv. ved adj. *blaa*, derimod: *et menneske som er go*. For øvrigt følger hs.s ortografi heller ikke (i hvert fald m. h. t. genus) forfatterens forskrifter, og man bør nok, indtil spørgsmålet er nøjere undersøgt, tage forbehold over for denne radikale hævvelse af kongruensbortfald i præd. stilling. M. h. t. genuskongruens må det også siges, at materialet fra Grøn.kom. ikke viser hyppigere bortfald af *t* i præd. end i attrib. anvendelse. Vi skal altså ikke gå videre end til at fastslå, at forholdene på dette punkt må have været ret labile, og at de nævnte exx. fra Holberg på vaklen i adj. bøjningen for så vidt lige så let kunne forklares ud fra et københavnsk som ud fra et bergensk talesprogsgrundlag.

Det kan her også nævnes, at komedieteksterne i de stærke partcc.s bøjning efter *være, blive* viser en vidt fremskreden ophævelse af kon-

gruens (tydeligvis efter talesproget), idet *-en* breder sig til ntr. og plur.: *det er bleven, de er bleven* osv.¹² Tendensen er tydeligst i Grøn.kom., hvor *-en* er det normale i plur. (Seckman fx. *Hvor ere de bleven af* (3.191), *De var kommen til U-lykke* (1.311), *Juvælerne er bortstaalen* (1.215), og hvor ntr. enten har lige så hyppigt *-en* som *-et* (Seckman) eller overvægt for *-en* (Paulli, Gnieren).

Substantiv- og verbalbøjningen. En række former ligger endnu ikke fast i samtidens sprog. Grammatikerne må flere steder opføre dobbeltformer, »hvoraf enhver kan udvælge det, som hans Øren synes best om« (Høysgaard). I Seips gennemgang af afvigende former hos Holberg, der svarer til mod. no. eller bergensk, fremhæves da også, at ikke alle exx. er lige sikre norskhedsmærker, da vaklen kan have eksisteret i Holbergtidens sprog. Jeg skal belyse dette på et par punkter.

Holberg bruger som bekendt hyppigt plur.endelsen *-er* (=no.) i substantiver, der på mod.da har *-e* eller nulmorfem: *Baader, Blader, Dager, Dantzer, Deler, Fader* osv. Det er vanskeligt at afgøre, hvor afstikkende denne forkærlighed for *er*-formerne har virket i samtiden, hvor brugen af disse plur.former var betydelig mere udbredt end nu, også hos danskfødte skribenter. I den anonyme Molière-oversættelse Den højadelige Borgermand (1725), der har flere københavnske talesprogsformer, finder man således (i fk.ord): *Kriger, Skielmer* (alm.), *Skurker, Tøsser, Ulver, Feyler*. Det fra svensk oversatte »Lyveren« (Kom.Grøn. bd.5) viser tilsyneladende stor vilkårlighed i gengivelsen af originalens former med plur. morfem *-ar, -er* (=nyda. *-e* el. *-0*). I en række tilfælde bruges de moderne former: *Arme, Dage, Dale, Helte, Narre, Orme, Reve, Skove, Tyve*; derimod *r*-form i *Baader, Bommer, Drikker, Dører, Engler, Fugler, Katter, Kniver, Løgne(r), Skielmer* (det må dog bemærkes, at oversættelsen er temmelig dårligt udført, med flere udtryk rået overført fra svensk). Også de andre Grøn.kom. attesterer den større udbredelse af *r*-formerne: *Armer* (2.84 »slaa Armer og Been i tu«), *Bouer* (2.239 »vi vil forsøge det paa alle Bouer«), *Dievler* (2.138), *Feyler* (3.395), *Helter* (3.272), *Øre-Ringer* (4.98), *Sercker* (2.127), *Snoerer* (1.59, 75), *Straffer* (5.81), *Tarmer* (3.330); ntr. *Eventyrer* (2.103), *Giestebudder* (3.70), *Pudser* (3.321). Tilsvarende i andre samtidige tekster, fx. i Phønixbergs ovf. citerede *Forkeerte Mercurius* (1726–28): *Sogne-Degner, Giestebuder, Hatte(r), Passer* (plur. af et Pas), *Skovler, Staver, Sygdomme(r), Telter*. Frekvensen synes dog gennemgående større hos Holberg, og det er naturligt her at henvise til hans norske talesprogsgrundlag. Også nogle andre plur.former kan forklares på denne måde (Seip s. 37).

Ved bedømmelsen af holbergske bestemtformsformer på *-ene* i plur. (svarende til mod. *-erne*, se Seip. s.38, Skautrup s.28, 33) må det erindres, at flere af ordene på Holb.s tid og også i Holb.s sprog vaklede mellem plur.morfem *-er* og *-e* (el. *O*), følgelig også kunne veksle mellem *-erne* og *-ene* i best.plur. En

form som *Hullene* (*Nøgel-Hullene* UHH.1:4) kan være dannet (regelmæssigt) til ubest.plur. *Hull*, der forekommer flere steder hos Holb. (no.? – jf. dog ndf.), *Nøglene* til plur. *Nøgle* (af sg. *Nøgel*, der findes som sideform til sg. *Nøgle*, plur. *Nøgler*). *Tøfflene* svarer til plur. *Tøfle*, *Taarene* og *Varene* til de alm. sideformer *Taare*, *Vare*. Jf. i Grøn.kom. (3.220) *Reglene* til plur. *Regle(r)*. Phønixbergs Mercurius har af sådanne former: *Hullene*, *Klampene* (ogs. *Klamperne*), *Lagnene* til plur. *Lagen*, *Nøglene*, *Vahrene*; *Støflene* (plur. *Støfler* og *Støfle*).

I Grøn.kom. (Seckman) forekommer et par isolerede exx. på dobbelt bestemt-hed ved foranstillet dem.pron.: *Denne Narren* (2.173), *denne Snushanen* (ib. 181).¹³ Afvigelser fra normen som Holb.s bekendte *Dend Donaustrommen* (Kandst.2:1 – i Paullis Kandst., der overfører replikken, rettet til det normale: *den Donau-strøm*) kan altså forekomme hos andre samtidige.

Inden for verbalbøjningen (de svage verber) bemærker man den indbyrdes ret afvigende fordeling af præt.endelsen *-ede* og *-te* (partc. *-et* og *-t*) hos Holb. og i Grøn.kom. Holberg bruger påfaldende ofte den lange præt.endelse, altså o-st. bøjning, i verber, der på mod.da. har *-te* (Skautrup s. 34): *taledede*, *følede*, *meenede*, *kaagede*, *smagede*, *reysede*, *viisede*, *spisede*, *læsedede*, *løsedede*, *kaldede*, *rammede* osv. Tilsvarende former kan vel findes i Grøn.kom., men ikke nær så hyppigt som hos Holb. Alm. er *forlangede*, Paulli og Seckman kan desuden have *taledede* (men alm. *talte*) og partcc. som *spiiset*, *slåbet*, *forklædet*, *hilsed*, *bildet ind*, *anmeldet*. I de replikker i Paullis Kandst. der er overført fra Holb., ændres *reiset* > *reyst*, *beviset* > *beviist*, *læset* > *læst* (Kom.Grøn.4.300, 303, 224; dog ogs. (ib.221, 233) *læset* = Holb.). Dette er et tydeligt holbergsk særtræk.¹⁴

Omvendt er brugen af »imperfectum contractum«, som Holb. omtaler og forsvaret i Orthographiske Anmerkninger, og som Seip (s.40f.) for Holb.s vedkommende vil forklare ud fra vestnorske, også bergenske former, særdeles karakteristisk for sproget i de københavnske Grøn.kom., mindre fremtrædende i Holb.s komedier. Nogle exx. fra Grøn.kom.: 1. verber med lang vokal efterfulgt af enkelt kons.: Seckman *svarte*, *sparte*, *kierte sig efter*, *begierte*, *forærte*, *befalte*, *hun magte det*, *behøvte*; tilsv. partcc. *svart*, *spart*, *kiert*, *begiert*, *malt*. Paulli *svart*, *begierdt*, *røbt*, *pægte*. De anonyme overss.: (foruden flere af de allerede nævnte) verber på *-ere*: *leverte*, *studert*, *masquert*. Her kan også nævnes typiske (københavnske) talesprogsformer som *myrdt* (flere steder hos Paulli og i de anonyme Molièreoverss., ogs. en enkelt gang hos Holb. (Masc.3:11)), *fordærte* *fordærvede* (Bircherod 3.223), *lovte*, *loft* (Seckman 2.12, 89). 2. verber med kort vokal og dobbeltskrevet kons. eller kons.forb.: Seckman *bandte*, *smælte*, *forestilte*, *anstilte*, *forrykte*, *lukte*, *elskte*, *kyste*, tilsv. partcc. *spilt*, *forrykt*, *luket*, *bygt*. Paulli *forbandte*, *gremte sig*, *paamindt*, *bygt*, *kyst*, *past paa*. Anonyme: partcc. som *kyst*, *nent nænnet*, *besindt sig paa*, *feldt fældet*, *vildt villet*. Og uden endelse ved verber på *-tt* el. kons. + *t*: fx. Gnieren *kaste*, *ha hit paa*, *mist*; Paulli *bestyrt* *bestyrtet*.

Nogle præt.former på *-dde* ved verber på udlydende vokal kan hos Holb. have norsk grundlag (fx. *flydde* Masc.3:11, *spaadde* Jean.2:2, se Seip s.41), men typen er dog ogs. belagt i Grøn.kom. (*klødde* Seckman 1.278).

Endnu en antegning til verbalbøjningen: de af Seip (s.39) anførte præt.former

på -et (= -ede: præfereret Tyb.2:2, jf. *hun tracteret mig, det mættet meere* (Vgs. 1:3) o. fl.), hvor det kunne være fristende at se udtryk for bergensudtale, har flere paralleller i Grøn.kom.: -et optræder som sideform (blot grafisk variant? – jf. den alm. vekslen *et/ed* i part.) til den apokoperede præf. endelse -ed. Exx. *hand skiket os til Jena, Som ieg gick og snuset her om kring* (Bircherod), *hvorledes hand beegnet mig, sladret* (Seckman), *banket, skjøttet om* (Gnieren) – dog hyppigere *snakked, vented* osv. I Phønixbergs Mercurius træffer man atter og atter former som: *dend behøvet, de fanget an, han forundret sig, lovet, narret, regnet, skyndet sig, det strecket sig* osv.

Ordstilling. I Holbergs syntaks er der enkelte utvivlsomme norskheder. Flere gange omtalt er den fra mod.da. afvigende placering af verbalpartiklen foran (trykstærkt) objekt: *hand . . har kasted bort sin Morgenstjerne* (11J.5:9). Man finder i komedierne en alm. vekslen mellem denne typisk norske konstruktion og den normale danske, jf. (ib.) *som har . . kasted sin Morgenstjerne bort, legge ud 20000 Rixdaler: give 6000 Rixdaler ud* (ib.1:4, 1:5), *henge op hver anden her paa Gaarden : henge jer og alle Doctore op* (Jep.3:1, 2:3), *tage an nye Tienere : tage et par Tienere an* (HP.1:2) osv. Foranstilling finder sted både ved best. og ubest. obj. ((*Henrich*) *løfter op Skiørtet* (LSk.3:10), *Dricker ud Glasset* (Ul.2:7), *Trækker ud en Dolk* (ib.4:14)), også ved inverteret subj. i passiv: *nu læses op Stevningen* (Masc.2:4) og undertiden i intrans. konstruktion: *Hun seer ud saa skikkelig og saa peen* (Bars.3:5, 1731 > *Hun seer saa skikkelig og saa pæn ud*). Jf. Skautrup s.29. – Konstruktionen kendes fra ældre da. (Falk & Torp s.307); i Grøn.kom. er der kun isolerede exx.: *bilde ham ind de aller-urimeligste Ting* (2.372).

Et mindre sikkert norskhedsmærke er følgende: sluttillet pron. som genoptagelse af subj., altså Holb.exx. som *Jeg heeder Jeronimus jeg* (Jean.2:6, Skautrup s.28), *Jeg er en gammel Academicus jeg* (Er.1:2), eller Jeppes fuldemandssnak (1:6) *Det er saa gammel dat*, som Vilh. Andersen et sted (Holberg Billedbog s. 57) nævner som ex. på, at norsken slår igennem, også når Jeppe snakker tysk. Der er her tale om en ganske almindelig sprogbrug. Det sidstnævnte udtryk – med gen- tagelse af *det* – er netop særlig karakteristisk for sproget i Grøn.kom., især hos Paulli: *det er usigelig got det, det er meget det* (osv., i kome- dien Den seendes Blinde ikke mindre end 9 exx.), men også i flere af oversættelserne: Seckman *det maa være en Diævel af en Karl det* (1.169), *Det var et Sathans Bref det* (ib.282) osv. Exx. på genoptagelse af *jeg* (og andre pers.pronn.) forekommer flere steder i oversættelserne,

ikke blot som gengivelse af den tilsvarende franske konstruktion (fx. Gnieren *jeg leer intet jeg* (1.103) = je ne ris pas, moi). men også i andre tilfælde: Seckman (3.7) *jeg merker nok, jeg, at . .* (je voi bien, qu'un rival . .), *jeg skal nok gaae fra jer, jeg* (2.243 = c'est moi qui vais vous laisser en repos); Bircherod *du er een Nar du* (3.204 = vous êtes un fat), *De ere jo galne de* (3.249 = Ils sont foux).

En tredje ordstillingstype skal omtales lidt udførligere. Det drejer sig om placeringen af visse neksusadv. (spec. *ikke*) i hovedsætninger med inverteret subjekt.

I hovedsætninger med foranstillet adverbial (el. obj., præd.) er der hos Holb. og i Grøn.kom. ligesom i mod. sprogbrug en tilbøjelighed til at stille et (fortrinsvis »let«) adv. mellem finit og subj.: Holb. *Hvori bestaaer da Sagen?* (11J.5:7), *Hvorledes lever ellers din Madame?* (Vgs.1:2), *saa maatte dog Fruentimmer strax blive forliebt i Herren* (Tyb.2:2). Tilsvarende Grøn.kom. 4.296, 3.240 osv. Men tendensen til fremrykning af adv. er noget mere fremtrædende end i mod.da. Spec. mærkes en række exx. med adv. *ikke* mellem finit og subj.: Holb. *Undertiden vil aldeelis icke Riimene falde mig ind* (Tyb.3:8), *Hvorfor skulde icke Kongen af Indien unde os saa vel Handel som Hollænderne* (Kandst. 2:1 = Paulli 4.215), *Saadanne vare icke hans Ord* (Pern.3:5), *saa burdte icke Autors Legeme komme ind frit* (UHH. Prol. 3 sc.). Grøn.kom. (sml. dog ogs. mod.): *hvor trøster icke disse livsalige Ord mig* (3.120), *Hvor bedragelig maa icke Fictitia være?* (4.389) o. fl. (Paulli har (Kandst.4.224) *Imidlertid gaaer Vreden ofte over* = Holb.1:4 *Imidlertid gaaer ofte Vreden over*). – Tilsvarende ved trykstærkt pron.subj.: Holb. *Hvad Fanden kan icke du ophitte* (LSk.3:10), *Hvilken forbandet Historie vil icke dette blive?* (HP.1:6). Seckman har flere steder udtrykket *Det siger icke jeg* (2.133, 166, 215), ogs. *Det veed icke jeg* (1.276), hvor der ikke er tale om særlig udhævelse af subj. (= je ne dis pas cela).

Også i spørgende og betingende (hoved)sætninger med verbet på førstepladsen stilles adv. ganske alm. foran subj., og også her mærkes en tendens til attraktion mellem spidsstillet verb. og nægtende adv. (*ikke*), som er fremmed for (eller i hvert fald mindre alm. i) mod. da.¹⁵ Især fra Holb. er noteret mange exx. herpå, alm. dog vekslende med den mod. konstruktion med *ikke* efter verb. + subj. Således har Tyb.: *vil icke Herren gjøre en Menuet-tour, vil icke Herren vende sig om* (2:2), men derimod: *Kand Herren icke erindre* (ib.), *Vil Hr Magister icke selv tage sig det paa?* (1:6), *Vil hans Vellærdhed icke sidde ned* (3:4), 11 J.: *Vil icke Monfrere svare i mit Navn* (4:2), men (5:5) *Kand Monfrere icke hielpe mig* (og tilsv. 1:4, 2:2, 2:5, 3:5, 5:5, 5:9). Exx. på denne sprogbrug kan i øvrigt findes i næsten alle komedierne: Jep. *er icke min Mave meere end min Rygg* (1:5), *Veed icke Herren, hvem han er, Kand icke Herren erindre* (2:2); Jean Heeder *icke Dantze Maitre paa dansk ogsaa Dantze Maitre?* (1:3), *Blev icke den Kiole, I har paa, giordt til den forrige Jubelfest* (4:6) osv. Foranstilling ved pron.subj. er motiveret ved emfase i flg. ex.: *Vil icke hand, saa vil jeg* (HP. 2:4). Dog er også noteret et ex., hvor dette ikke er tilfældet: *gaar icke dei skiønt til, Henrich*

(Arab. 13sc., jf. ndf.). – Exx. på foranstilling af andre advv. (til dels også i modstrid med mod. sprogbrug): *Vil ickun Herren imidlertid holde gode Miiner* (Tyb. 5:8, ib. 3:6: *Vil Herren nu kun retirere sig*), *Vil da Monsieur ikke gjøre mig en Tieneste* (11J. 1:5, ib. 1:4 *Vil Monsieur da ikke laane mig 500 Rixdaler*, ved sammenblanding: *Var da hans kiære Får da gift* (2:1)), *Kand nu Herren høre* (HP. 2:4) o. fl.

Tilsvarende exx. forekommer i Grøn.kom., men gennemgående dog lidt mere spredt end hos Holb.: i 12 komedier – Paulli, Seckman, Den Højadelige Borgermand – er noteret i alt 17 exx. med foranst. *ikke* (deraf 6 i betingelsessætning), i 12 tilfældigt valgte Holb.kom. er noteret 27 tilsv. exx. (10 i bet.sætn.). Et par prøver: Paulli *er icke Clitandre dend, som* (4.91), *Skal icke nu Constantia give Pant* (4.162), *kommer ikke min Yngste Daater der* (4.142), Seckman *vilde ikke Herren have sin Slof-Rok* (3.14 = 3.13), *er ikke Slots-Porten aaben?* (3.135), *bør dog icke en Christen tilgive* (2.257), – ved trykstærkt pron.subj.: *havde icke jeg været* (1.255). – Andre advv.: *men tencker og Hrn., hvad hand gjør* (3.195), *Er da skylden alleene hos mig* (4.5), *Vil kun Lycken føye sig* (1.323), sml. ogs. i imp.: *Lar (lad) kun I, som I vil* (1.68, tilsv. 1.246, 279, 3.227).

Der har åbenbart i datidens (tale)sprog været en udbredt tendens til at placere neksusadv. umiddelbart efter verb. i sætninger med inversion, også i tilfælde, hvor denne placering ikke er mulig (eller ikke naturlig) i mod. sprog. Dog kan den påviste relativt noget hyppigere forekomst af foranstillet *ikke* hos Holberg også skyldes norske, spec. bergenske forudsætninger. Denne ordstillingstype er jo karakteristisk for mod. norsk og svensk syntaks (i modsætning til mod. da.), og det bemærkes, at Bergensmålet i denne henseende går videre end no. skriftsprog og østlandske dialekter, idet foranstilling finder sted også ved (ikke nødvendigvis trykstærkt) pron.subj.: »er ikke du glad?«¹⁶ – sml. det ovf. citerede ex. fra Arabiske Pulver: *Gaar ikke det skiønt til, Henrich?*

Om andre norskheder, i ordforråd, i brugen af småord (præpositioner, adverbier) henviser jeg i alm. til Seips behandling, der samler hele stoffet (med mange gode iagttagelser). Også her kunne materialet fra Grøn.kom. give anledning til nogle kommentarer og forbehold.¹⁷ Det er dog blot detalier.

Spørgsmålet om norvagismer hos Holberg burde egentlig, som de foregående sider skulle have vist, tages op i en større sammenhæng, i forbindelse med en grundig undersøgelse af forholdet til samtidens sprog. Man ville ikke savne materiale til en sådan undersøgelse. De her benyttede tekster giver gode oplysninger om datidens (tale)sprog. Det

kan nævnes, at flere af oversættelserne (spec. et par af de anonyme Molièrecoverss.) udgør et interessant supplement til det ovf. citerede hs. GkS 789 med dets lydskrevne udtaleformer. Hele dette stof: københavnske udtaleformer osv. er ikke udnyttet i denne undersøgelse, der var begrænset til en belysning af nogle holbergske ejendommeligheder i bøjning og syntaks.

NOTER

1. I det flg.: Seip, Skautrup. Andre forkortelser: Bbm. = A. B. Larsen og G. Stoltz, Bergens Bymål (1912). Falk & Torp = Hj. Falk og A. Torp, Dansk-norskens syntax (1900). Mikkelsen = Kr. Mikkelsen, Dansk ordføjningslære (1911). ODS = Ordbog over det danske sprog.

2. Fx. Aage Hansen i Danske Studier 1954, s. 56. Udgangspunktet for nærværende undersøgelse er en specialeopgave ved Københavns Universitet 1953/54.

3. Paul Diderichsen, Elementær dansk Grammatik² (1957) s. 174, 182 f.

4. Evt. uden noget form.subj. eller situativ: Paulli *jeg skal . . self see til hvorledes tilgaar* (4.147), Holb. GW. 1:1. Således især Holb. i udtryk som: *hvor(dan) er fat, hvordan staar til, saaledes gaar til* – vekslende med konstr. med *det* (men Grøn.kom. alm. *hvor(dan) er det fat*). – I øvrigt bemærkes, at Holb. har *her* eller *der* som situativ ligesom mod. da (og Grøn.kom.). Der er intet mærkeligt i de af Seip (s. 43) fremhævede exx.: *Boer her icke en Mand som heeder Jeppe? – Jo her gjør* (Jep. 4:4) o. l.

5. Om ældre da., se Falk & Torp s. 11, Mikkelsen s. 18, 37 (med exx. på *det* = *der* fra 15- og 1600tallet). Jf. ODS 3.635, 691, 695 om tilfælde, hvor *der* endnu er vaklen i mod.da., Poul Lindegård Hjorth, Nordsamsisk Bøjningslære (1958) § 105 om afvigende dialektal brug.

6. Jf. exx. som: *der* (o: det) *er jer, som bær saa stor Godhed* (Kom. Grøn. 2.377, se noter 473), *der* (o: det) *er jo Moden* (Jean. 1724 1:1), *det* (o: der) *kommer min Datter meget beleiligt* (ib. 4:7) o. fl.

7. Danske Grammatikere 4.76 f. (Peder Schulz), 4.312 f., 5.75 (Høysgaard). I Niels v. Haven, Et lidet Orthographisk Lexicon (1741) s. 16 advares mod den sprogfejl (soloecismus) ikke at overholde kongruens ved adj.

8. Bbm. §§ 14, 66. Der er her tale om en apokope betinget af sætningsaccenten: præd.adj. mangler *e* fortrinsvis i sætningsudlyd, ikke nødvendigvis inde i sætningen.

9. Holb.exx. på vaklen i bestemthedsbøjningen (apokoperede former på -ig osv.: *vor tjenstlig Begiering, det gammel Ordsprog*, og omvendt *e*-form i ubest. anv.: *en fattige Tiener*, se Skautrup s. 34) kan belægges med talrige parallelexx. fra Grøn.kom.: *Seckman deres inderlig Fornøylelse, min ubesindig Bortrejse, denne gamle Ægyptisk Kiærling, den gammel Snyder, den forvorpen Tiid*, og omvendt: *en forunderlige Kraft, saadan forbandede Trippen, Paulli een affarvede Klædning, en hyckelske Afbigt, Bircherod en skielmske Tiennere* osv. – M. h. t. den omtalte apokope i talesproget kan også henvises til spredte former som: *Slipper min Tung løs, faa min Jomfrue i Tal* (Seckman, 2.21,23), *I kan intet skiøn paa, (præt.:) skuld', kund'* (Gnieren, 1.70, 88, 101).

10. Man har gættet på Hans Olufsen Nysted, der stammede fra Trondhjem, og som bl. a. er kendt som forfatter til det kuriøse lille skrift »Rhetorica laica et

pagana« (Danske Grammatikere bd. 3). Se i øvrigt Aage Hansens omtale af hs. i Danske Studier 1942, s. 58 ff.

11. Forfatteren kritiserer således (s. 61 marginalnote) Holb.s brug af udtrykket *fordi de skiemme sig ved* (i st. f. de skammer sig ved) Intr. til Natur- og Folke retten, – det er norsk og bør ikke bruges i et dansk skrift.

12. Jf. Paul Diderichsen i Arkiv för nordisk Filologi bd. 58 (1944) s. 268 ff.

13. Noteret Aage Hansen, Bestemt og ubestemt substantiv (1927) s. 116.

14. Om verbalbøjningen i Bergensmålet oplyses (Bbm. § 46), at gamle o-st. verber i flere tilfælde beholder denne bøjning, hvor der ellers i de vestlandske bygdemål og da.no. skriftsprog finder overgang sted til ia-st.bøjning; således i nogle langvok. verber som *bage*, *smage* (jf. Holb.), hvor præt. og partic. på *-te* og *-t* er »mindre rent bergensk«. Derimod har gamle ia-st.verber regelmæssigt *-te*, *-t*, men Holb. jo særdeles ofte *løse*, *reysede* osv.

15. ODS 9.87 bemærker om typen: foranstillet *ikke* i spørgesætninger: »under tiden (især poet., dog ogs. i talespr.)«, men der anføres kun et par verscitater. Derimod et ex. ved foranstillet adv.: »Nu sov ikke Christoffer længer« (Inge-mann).

16. Bbm. § 77. Om forskellen mellem da. og no/sv. i placeringen af *ikke*, *inte* ved inverteret subj., se Lage Hulthen, Studier i jämförande nunordisk syntax, bd. 2 (1948) s. 141.

17. Man bemærker fx. også i Grøn.kom. en udstrakt brug af adv. *da* (jf. Holb. (no.?) *Adieu da* (Tyb. 4:7), *Hvor tiener du da* (ib. 1:4), *Vil I da?* (Arab. 13sc.)) – i spørgsmål: Seckman *Hvorfor under Bordet da?* (2.264 = *pourquoi sous cette table?*), *Hvordanne da?* *Hvad da?* (ib. 272), tilsv. Paulli; ved afskedshilsen: Seckman *saa farvel da* (1.253 = *Adieu*), *Adieu! da* (2.109).

Johannes Jørgensen og italiensk kultur

Af JØRGEN BREITENSTEIN

I. Franciskanismen.

Ved en skildring af Johannes Jørgensens forhold til italiensk kultur er det rimeligt at tage udgangspunkt i hans franciskanisme. Det er en af hensigterne med det følgende at vise, hvordan denne gennemtrængte hans synsmåde også på andre områder.

Den første gang, Johs. Jørgensen nævner at have interesseret sig for den hellige Frans, er under opholdet i Pistoia på den første Italiensrejse i 1894. Han skriver *Vælskland* 42: »Under Indflydelse af Breve fra Mogens Ballin begyndte jeg at interessere mig for Frans af Assisi, og min nyvundne pistojesiske Ven [redaktør Gino Riccomanni] var elskværdig nok til at købe og forære mig Guastis italienske Oversættelse af Chavin de Malans Bog om Helgenen«. Vi ser altså, at det fra begyndelsen er Ballin, der vækker Johs. Jørgensens interesse for Frans. Flere gange senere har han udtrykt sin taknemmelighed over for Mogens Ballin (*Vælskland* 58, forord til 3. udg. af *Pilgrimsbogen* fra 1936); på det sidste sted tales der om »den Vej, som var hans – Vejen over Assisi til Rom«. Vejen over Assisi til Rom vil sige vejen gennem franciskanismen ind i katolicismen, og ad denne vej var det, Ballin førte Johannes Jørgensen. Det var kun naturligt, at *Rejsebogen* (1895) blev tilegnet Mogens Ballin.

Eksemplaret af Chavin de Malans bog er bevaret i Johs. Jørgensens bogsamling på Svendborg bibliotek; han har i bogen noteret erhvervelsesdatoen: 21 luglio 1894. Den udkom 1841 og må karakteriseres som en traditionel biografi. Forfatteren forholder sig ukritisk til overleveringen. Han erklærer (p. 13) med styrke at tro på rub og stub af den hellige Frans' historie og mener, at en historisk undersøgelse bør være »del tutto sommerso all' autorità della Chiesa«. ¹ Iøvrigt er det et meget fyldigt værk, og der er i meget stor udstrækning optaget uddrag af kilderne. Tonen er meget from, og forfatteren indskyder mange steder sine egne religiøse betragtninger. – Streger og bemærkninger fra digterens hånd viser på morsom måde hans første reaktion over for det franciskanske og er derved et nyttigt supplement til *Mit Livs Legende*. Således hedder det p. 127 med et citat af Frans: »Il demonio e sua compagna vivano in tristezza; noi dobbiamo sempre mai rallegrarci

nel Signore«.² Disse ord har Johs. Jørgensen understreget og givet sin tilslutning med et si! Man husker, hvordan han har hævdet, at han i sin ungdom ikke blot var ulykkelig, men inderst inde også helst ville være det. – Et kapitel om den hellige Frans' kærlighed til naturen (p. 236–66) har åbenbart i særlig grad interesseret digteren. Her var et berøringspunkt mellem ham og den tro, han var ved at kæmpe sig frem til. Side 239 kunne han læse disse ord: »Rallegrasi il santo in tutte l'opere del Signore; di esse si fa scala a lui che diede vita, moto ed esistenza alle cose«.³ Hertil har Johs. Jørgensen føjet denne note: »Hvorimod Naturforskere *sjældent* føler Naturens Skønhed og *oftest* er Fjender af Poesien (R. S. Bergh).« – På samme side: »I Pagani non compresero, non amano la natura« – disse ord er understreget. Længere henne (p. 266) hedder det: »Soltanto i cristiani possono sentire le divine armonie della natura«,⁴ hvortil Johs. Jørgensen bemærker: »Tænk paa Nansens, E. B.'s og andres Naturforagt.« E. B. er vel Edvard Brandes snarere end broderen Ernst. Citaterne opfatter, som man ser, naturfølelsen som noget særligt kristent, og den danske digter slutter sig ud fra egne erfaringer til denne opfattelse.

Om det første ophold i 1894 i Assisi, S. Francescos egen by, må man sige, at det specielt franciskanske træder betydeligt klarere frem i Rejsebogen (1895) end i Vælskland (1917). I selvbiografien kunne der ikke godt optages uddrag af Fioretti eller andre fortællinger af Frans' liv. I Rejsebogen med dens legendestil var det derimod naturligt at optage nogle af de franciskanske tekster, der utvivlsomt havde haft betydning for Johs. Jørgensen. I det følgende forsøger vi ikke at adskille det specielt franciskanske, der er grundtonen i Assisi og omegn, fra det mere alment religiøse.

En vigtig forskel på de to fremstillinger er denne: i Vælskland skelnes der under opholdet i Assisi og La Rocca mellem tre faser i digterens forhold til katolicismen: først en jævn stigning i hans katolske tilbøjeligheder fra ankomsten den 29. juli til den 13. sept. På denne dag finder den ulyksalige udflugt med professor Pennacchi til Montefalco sted; under denne bliver Johannes Jørgensen stillet over for et mirakel, han ikke kan godkende;⁵ hans tvivl blusser op, og der indtræder en forværring i hans forhold til katolicismen, som varer til ca. 5. okt.; en ny bedring omfatter resten af hans tid i La Rocca. I Rejsebogen skelnes der kun mellem to perioder, som svarer til de to første i Vælskland. Den nye forbedring i forholdet til katolicismen er her kun antydnet ved

en bemærkning III 130: »Og engang imellem kom det over ham paany, at Troen var den eneste Frelse.«

Vi omtaler først samspillet mellem natur og religion. Rejsebogen III 78–79 ser vi meget tydeligt, hvordan dette fungerede. Johs. Jørgensen og Ballin går på en vej uden for Assisi; solen er ved at gå ned bag de fjerne Appenniner; naturoplevelsen vækker den religiøse følelse, og de kommer til at tænke på den hellige Frans' solsang, hvor han takker Gud for naturens skønhed. – Noget lignende i en situation, der er omtalt Rejsebogen III 93 f. og Vælskland 98 f., hvor det religiøse element er tydeligst. Det er om aftenen den 2. august, Portiuncula – afladsdagen. De to venner vandrer sammen fra Santa Maria degli Angeli op til Assisi. Det er atter solnedgang – en underlig fred sænker sig over ham, når han ser op mod »Helgenens Kirke og Kloster, *il Sagro Convento* . . . Helgenens By, rosenrød og violet af Solnedgangsllys . . . Helgenens Bjærg, Monte Subasio«. Glæden ved synet af byen og bevidstheden om dens religiøse betydning, antydet i ordet »Helgenen«, slår sammen og forstærker hinanden. – I digtet Vælskland II, Digte 1898, VII 144, er det ligeledes solnedgangen, der kalder det religiøse frem.

Vi ser, at det i alle disse tilfælde er solnedgangen, der har virket religiøst inspirerende. Dette bekræfter den berømte strofe om den hedenske morgen og den kristne aften i digtet »Dobbeltlys«, Rejsebogen III 131. Samme modsætning finder vi Rejsebogen III 123: »Hans Aftener kunde undertiden være kristne. Men hans Morgener var altid vantro, hedenske . . .«. ⁶

Man kan indvende, at den religiøsitet, der her kommer til orde, er mere panteistisk end katolsk. Men for Frans af Assisi og hans første disciple spillede naturen en større rolle end i andre former for katolicisme. Denne naturside af franciskanismen hæftede Johs. Jørgensen sig særlig ved, som det nu også kan ses af hans eksemplar af Chavin de Malans bog. Der kan trods alt være en berøring mellem panteismen, der tilbeder Gud som indeholdt i naturen, og franciskanismen, der tilbeder Gud som naturens skaber.

Vælskland 144 har digteren tilstået, hvor meget hele »den liturgiske, ceremonielle, dekorative Side af Katolicismen drog mig«. Han omtaler også her sin kærlighed til kirkelatinen, der syntes ham »kært og kendt som et Modersmaal«.

Den eneste kirke i Assisi, der skildres nogenlunde udførligt, er San

Francesco, Rejsebogen III 70–71. Kun et enkelt sted er det kirkerummet som sådant, der formidler den religiøse stemning. Det er i den scene i S. Croce, der omtales Rejsebogen III 122 og Vælskland 129 f. Ved omtalen af afskeden fra Assisi Vælskland 180 f. spiller kirkerne og deres malerier en vigtig rolle blandt de ting, han skal forlade.

Mindst lige så vigtige som kirkerne selv og deres maleriske udsmykning var for Johannes Jørgensen kirkefester, religiøse optog, liturgi. Især i Rejsebogen spiller det en fremtrædende rolle. Efter den omtalte skildring af Franciscus-kirken gives her III 72 en ret udførlig gennemgang af officiet; dets kraft »overgaas ikke af nogen Poesi eller nogen Kunst eller noget andet af alt det, hvormed Menneskeheden søger at opløfte sit Hjærte«. Sin kærlighed til kirkelatinen nævner digteren også her: »hint højtidelige Middelalderlatin, hvis hedenske Malm ligesom er indviet og døbt i Kristi Blod, og som derfor rettelig er blevet kaldt *Guds Sprog*«.

Rejsebogen III 100 omtaler Johs. Jørgensen den virkning, det havde på ham, når monstransen ved søndagsandagten blev løftet i vejret, mens klokkernes ringen strømmede ned over ham: »da havde han følt sig gennembævet, gennemrislet som af Ild...« Men han tøver med at lægge en bekræftelse af troen heri; det kan blot være nervøs betagelse. – Vælskland 79 f. tales der ligeledes om virkningen af kirkeklokkernes ringen.

Rejsebogen III 130 fortæller han om sin deltagelse i rosenkransandagten i La Rocca, men fremstiller denne deltagelse som mislykket; forgæves prøvede han at forson sig med denne bønnemaskine, dette tibetanske bedehjul, som han kaldte rosenkransen. Vælskland 174 f. er forholdet til rosenkransandagten skildret helt modsat: han havde »en mærkelig Forkærlighed for denne Bønnens Perlesnor«, og ved aftenandagten lød fra hans læber, »dæmpet, men ærligt . . . »Hil dig Maria««. Grunden til forskellen er let at se. I Rejsebogen indtræder den tredje, positive periode i forholdet til katolicismen som nævnt ikke. I Vælskland hidføres denne vending af Rosina, den unge pige fra La Rocca, som Johs. Jørgensen var forelsket i; hun bad for ham netop hver aften under rosenkransandagten.⁷

En af de største franciskanske fester er Portiuncula-dagene, 1.–2. august, hvor man kan vinde en fuldkommen aflad. Om denne fest har Johannes Jørgensen fortalt Rejsebogen III 85–93 og kortere i Vælskland, s. 96–98. Den sidste behandling er imidlertid interessant, fordi

man her ser Mogens Ballins propaganda og forklaring af katolicismen i fuld udfoldelse. — Folkelivet med de mange pilgrimme omtales, men ret kortfattet.

I Rejssebogens fremstilling lægges der større vægt på at skildre dels det festlige folkeliv og dels de religiøse ceremonier i kirkerne; Mogens Ballin træder her mere i baggrunden. — Særlig fremtrædende er iøvrigt skildringen af de byrder og pinsler, der er knyttet til afladen. Først i indledningen (III 81), hvor afladen forklares ved, at helgenerne overtager deres medmenneskers straffe og ved at pålægge sig selv al slags lidelse og pønitense holder den guddommelige vrede borte fra de andre. Senere hører vi om de lidelser, man må pålægge sig, for at få del i afladen: folk fra de fjerneste egne af landet kan have tolv dages rejse i hver retning i brændende sommervarme; og nede i krypten slæber pilgrimmene sig på deres sårede knæ rundt og rundt om helgengraven. Dette element af lidelse er helt forsvundet i Vælskland; når det understreges i Rejssebogen, er det naturligvis for at læserne (og forfatteren) ikke skal anse afladen for alt for let vundet. Det hedder også direkte: »i Virkeligheden er den fuldstændige Aflad næsten umulig at vinde.« Der kræves ikke blot anger, men »en fuldstændig Frihed, ikke blot for Synd, men for Kærlighed til Synden«. (s. 91 f.). På lignende måde mener digteren senere (Ved den skønne Tempeldør 15), at muligheden for at vinde en indulgens er størst, når den har krævet størst anstrengelse.

Man behøver kun at antage to litterære kilder til Rejssebogen, Fioretti og Chavin de Malans bog om Frans. Kap. VI af Rejssebogens italienske del er for nogle afsnits vedkommende en oversættelse af Chavin de Malans bog p. 224—27. De oversatte stykker er III 79—80, l. 7. f. n.; s. 81, l. 7 f. n.—82, l. 1 f. n.; s. 83, l. 13 f. n.—84, l. 10 f. n. Det sidste stykke er dog, bortset fra replikkerne, en ret fri genfortælling. Originale er således betragtningerne s. 81 og det smukke stykke om Frans' ungdom s. 83. I dette sidste ser vi da for første gang Johannes Jørgensen på intimt, personligt grundlag digte videre på de franciskanske kilder. Det ydre forlæg for situationen finder vi i den scene fra afskeden med La Rocca, der er beskrevet Vælskland 182 f. Her findes også, på italiensk, replikken »Hvor det er skønt at høre Violinen om Natten . . . Du spiller godt«. ⁸ Dette er kun det ydre. Men også fristerens spørgsmål, om Frans i sin nød og ensomhed virkelig er lykkeligere end i sin glade, frie ungdom, var en personlig erfaring for Johannes Jørgensen.

I 1902 udkom hans oversættelse af Fioretti. Den var påbegyndt i Assisi i 1899. De første 25 kapitler blev trykt i Katholiken 1899–1900 og er i bogudgaven næsten uforandrede. Et enkelt, nr. 18 (først trykt 2. sept. 1900) er dog stærkt ændret. Oversættelsens sprog er arkaiserende, men ikke i højere grad, end det er rimeligt i en tekst af denne art.

Som fortale har Johs. Jørgensen (noget forkortet) oversat den franske religionshistoriker Paul Sabatiers fortale til hans udgave af den latinske Fioretti-tekst. I sine »Oplysninger« bag i bogen har vor digter fremsat nogle korrektiver til denne fortale. Grundtanken i Sabatiers bog om S. Francesco, Vie de S. François d'Assise, 1893, er, at der eksisterede en modsætning mellem Frans og kirken, og at Frans' høje, strenge idealer tilintetgjordes, da kirken overtog ledelsen af hans broderskab og omdannede det til en regelret orden. Derfor samler Sabatier sin sympati omkring Frans selv og hans første disciple, mens hans biografer og navnlig hans efterfølgere i ordenen ofte kritiseres. Mod denne tendens reagerede Johs. Jørgensen i nogen grad. Han mener, at Sabatier ved nogle ord i sin indledning synes at kaste »et Skær af Dadel eller Misbilligelse over St. Bonaventuras og Thomas af Celanos Levnedbeskrivelser af St. Franciscus« og henviser derfor til en mere positiv udtalelse af Sabatier om Thomas af Celano. En kraftigere protest mod Sabatier, her mod selve biografien af Frans, findes i noten s. 170 ff. Sabatier mener, at den oprindelige, nu tabte regel for franciskanerordenen, der var forfattet af Frans selv, har været præget af *kærlighedens* ånd, mens de senere, definitive regler fra 1221 og 1223, der blev ham påtvunget af kirken, er mærkede af *lovens* ånd. Dette afviser Johs. Jørgensen. Ligeledes er han ikke enig med Sabatier om, at Frans' testamente skal opfattes som en indsigelse mod reglen af 1223, hvori han endnu en gang forkyndte sine egne idealer.

Allerede inden oversættelsen af Fioretti udkom, havde Johs. Jørgensen i en anmeldelse af den danske kunsthistoriker Theodor Bierfreunds bog Florens gjort op med Sabatier'ske og dermed beslægtede synspunkter. Anmeldelsen løb gennem tre numre af Katholiken, 16. og 23. febr. og 2. marts 1902 (bd. IV, s. 43–66, med tilføjelser s. 81 f.). Bierfreund hævder, at den hellige Frans var en forløber for protestantismen, og at hans gerning, uden at han selv vidste det, var en modsætning til det hidtidige munkeliv. Mod det sidste hævder Johs. Jørgensen, at Frans var lige så meget eneboer som Benedikt af Nurcia.⁹ Og han vender sig

med styrke mod den protestantiske lyst til at annektere Frans. Også Sabatier nævnes i denne forbindelse. Bierfreund påstår, at der har bestået en modsætning mellem Frans af Assisis ånd, der er protestantismens, og St. Dominikus', der er den katolske kirkes. Han vil også gøre Fra Angelico, der var dominikaner, til en åndelig ætling af Frans, og mener, at dominikanerne ikke har samme religiøse inderlighed som franciskanerne. Begge dele benægter den danske digter¹⁰ og henviser med hensyn til det sidste til dominikanermystikken, der tæller navne som Katerina af Siena, Suso, Tauler og Mester Eckart (s. 49 f., s. 82). Tonen er her betydelig heftigere end i Fioretti-oversættelsen. Bierfreund og Sabatier vil ikke tjene Frans, men bruge ham, ikke følge ham, men tvinge ham. — Kun her er Johs. Jørgensens syn på Sabatier rent negativt.

I foråret 1903 gjorde Johannes Jørgensen den rejse i Umbrien, som er skildret i Pilgrimsbogen (1903). Efter fremstillingen heri synes navnlig tre ting at have været af vigtighed: for det første, at han virkelig lærte det franciskanske land at kende, for det andet, at han fik suppleret sin mest ved læsning erhvervede viden med mundtlige beretninger, og for det tredje, at han ved sit bekendtskab med en række franciskanere fik bedre mulighed for at forstå den hellige Frans' første disciple og sætte sig ind i deres liv.

Pilgrimsbogen er uden sammenligning Johs. Jørgensens fineste rejsebog. Vekselvirkningen mellem naturskildringer, franciskansk historie og personlige stemninger og refleksioner er intetsteds så fuldendt som her. Den scene i bogen, hvor S. Francesco træder mest levende frem, er bogens sidste, hans afsked fra La Verna. Afskedssmerten var en stemning, der var Johs. Jørgensen meget fortrolig. Bag Frans' afsked med Alvernerbjerget ligger hans egen med Assisi, der i et tidligere kapitel beskrives på tilsvarende måde (III 278). Fælles for de to scener er pointeringen af, at den, der tager afsked, har levet en så betydningsfuld del af sit liv på det sted, der tages afsked med.

I Pilgrimsbogen fortsættes diskussionen med Paul Sabatier, men i en noget mere behersket tone end i Katholiken. —

Johannes Jørgensens franciskanske hovedværk er Den hellige Frans af Assisi, der udkom i 1907. Dens originalitet skyldes den for en helgenbiografi usædvanlig personlige måde, den er skrevet på. Naturskildringen spiller en vigtig rolle, og både den og sjæleskildringen bygger

i høj grad på egne erfaringer. Indledningskapitlet er fri digtning, hvilende på et meget spinkelt historisk grundlag. Selve skildringen af rekonvalescensen i Assisi kan tænkes at bygge på minder fra 1899, da digteren havde ligget syg i denne by. Sorgen over ungdommen, der svinder, er et træk, der også findes andre steder hos Johs. Jørgensen. Den betragtning, der slutter kap. 1, hviler direkte på erindringer fra hans egen omvendelse. Den formel, der bruges her: »Men som alle, der er i deres Omvendelses Begyndelse, tænkte den unge Mand lige saa meget paa andres Fejl som paa sine egne«, genfindes s. 43: »Maaske har han haft et af hine korte, men saa usigelig knugende Øjeblikke, som alle Omvendte kender«, hvor det, man har forladt, forekommer en at være det eneste naturlige, mens de nye tanker føles kunstige og tillærte. En lignende tanke findes s. 62: »Mon det ikke, saadanne Regnvejrsdage, saadanne mørke, kolde Timer i den strenge, raa og uhyggelige umbriske Vinter, kan have forekommet En og Anden blandt dem, at det Hele var Galskab«, og at han gjorde bedst i at vende det ryggen og genoptage sit tidligere liv. Denne passage, der iøvrigt (med næsten samme ordlyd) findes allerede i Pilgrimsbogen III 274, viser, at det ikke blot var Frans selv, men også hans disciple, Johs. Jørgensens egne oplevelser hjalp ham til at forstå. Noget lignende finder sted s. 77 f.: »Enhver, der i sin Ungdom har haft den Lykke at leve i en sædelig højt overlegen Personligheds Nærhed, vil derfor kunne forstaa, at en ung Broder ved Navn Ricerius havde faaet den Opfattelse, at Frans' Velvilje var et usvigeligt Tegn paa det guddommelige Velbehag.« Her tænkes der ganske sikkert på Mogens Ballin.

Først og fremmest var det dog naturligvis Frans selv, Johs. Jørgensen gav af sit eget sind. Blandt de eksempler, vi ovenfor har set, er flere knyttet til Frans' omvendelse, og det er i det hele taget på dette punkt, indlevelsen er størst. Særdeles levende er skildringen s. 25 af sorgen over den forspildte ungdom og frygten for nye fristelser, jfr. også s. 31.

Afskedsmotiv, som vi fandt i Pilgrimsbogen, optræder også her. Frans' sidste farvel til Assisi er skildret i bogens næstsidste kapitel i en på én gang myndig og bevæget tone, der udtrykker Johannes Jørgensens egne følelser.

Talrige konkrete enkeltheder indlægges i fortællingen, også uden for de helt frit digtede indlednings- og afslutningsafsnit, f. eks. s. 131: Frans så sig om »efter en hjælpende Haand. Den var ham nærmere,

end han troede – den straktes, hvid, velplejet og kraftig, smykket med den violette Bispering, ud imod ham af . . . Kardinal Hugolin«; s. 182: »Snart havde han Porta Salara bag sig, og ad de opblødte Veje, i Blæst og øsende Regn, vandrede Frans mod Nord.« Som i det sidste citat virker naturen mange steder i bogen som et akkompagnement til begivenhederne.

De selvdigtede indlednings- og slutningsafsnit ligner i nogen grad de tilsvarende i bogen om Katerina. Navnlig slutningerne er parallelle: i begge værker ser vi efter hovedpersonens død en sørgende kvinde som en slags slutvignet: i bogen om Frans er det hans romerske veninde Jacoba de Septemsoliis, i Katerina-biografien er det helgenindens moder, Monna Lapa. En noget lignende slutning findes endelig også i Den hellige Birgitta af Vadstena, hvor man i sidste kapitel efter Birgittas hjemrejse ser hendes veninde Francesca Papazuri i færd med at skrive et brev, hvori hun fortæller om Birgittas rejse.

Johs. Jørgensens bog er, som han selv antyder (1. udg., s. LXIV), i nogen grad skrevet i opposition til Sabatier, hvis synspunkter ofte var ham alt for uortodokse. Vi har ovenfor set nogle af de forhold, det drejede sig om. En ny divergens var denne: Sabatier har hævdet, at Frans nærede en principiel uvilje mod studier. Dette benægter Johannes Jørgensen (s. 162), der mener, at Frans blot krævede et praktisk formål med videnskaben.

På et enkelt punkt var Johs. Jørgensen måske mere enig med Sabatier, end bogen om Frans kunne tyde på. I et afsnit i Pilgrimsbogen havde han efter Sabatiers mønster antydnet, at S. Chiara nærede en art kærlighed til Frans. Dette synspunkt havde han udeladt i biografiens afsnit om Klara, men genoptager det i en artikel fra 1912.¹¹ Han anmelder her en roman om Frans og Klara af den schweiziske forfatterinde Helene Christaller: *Heilige Liebe. Eine Geschichte aus Assisis alten Tagen*. Hun mener, at S. Chiara elskede Frans, og hun har gjort det sandsynligt ved at fremdrage en række småtræk, der først i dette lys får deres rette betydning. Vor digter er helt overbevist om, at hun har ret. Om sin egen skildring i Pilgrimsbogen skriver han: »Bag Helgenkalenderens Sancta Clara havde jeg anet Mennesket og Kvinden, og det var for at betegne dette, at jeg med Forkærlighed brugte Helgenindens italienske Navn.« Anderledes i bogen om Frans: »Det Kapitel, der findes i nævnte Værk, om Chiara af Assisi, er historisk korrekt, men ikke meget mere. Paa en Maade var det vel godt . . . der er baade det

ene og det andet Træk af Frans af Assisis Menneskelighed, som strenge Kritikere har ønsket udeladt . . . Uden Hensyn til andet end Sandheden har den schweiziske Forfatterinde kunnet give sig i Kast med Emnet Frans og Chiara.« Man tør da vel formode, at Johs. Jørgensen, hvis han havde følt sig friere stillet, i sin biografi ville være gået endnu længere i retning af psykologisk indføling, end tilfældet blev. I virkeligheden er hans fremstilling i Pilgrimsbogen dog meget forsigtig. – Det bør tilføjes, at Sabatier fremhæves som en vigtig forudsætning for Helene Christaller.

I årene efter udgivelsen af Den hellige Frans af Assisi finder vi et par gange nogle bemærkninger om Frans, der synes mere Sabatier'ske end Jørgensen'ske. Nat.tid. 27. november 1910 læser vi: »Da Kardinal Hugolin og Broder Elias [ordenens første general efter Frans] krydsede alle hans Planer og tilintetgjorde hans Livsværk . . .«. Sammesteds 5. januar 1913 hedder det: »*Frans af Assisi* gik da paa sine egne Ben, i sin Fattigmandsdragt, sikkert nok lige mod *sin* Tids saakaldte kristelige Samfund!« – En hård dom over Broder Elias er udtalt i det Høje (1908), V 157: »hin videnskabslystne og magtsyge Plebejer, der senere skulde blive saa skæbnesvanger for Franciskanerordenen: Broder Elias.« Om man på grundlag af dette materiale tør regne med en drejning i Johs. Jørgensens syn efter 1907, kan vi ikke afgøre.

I det Høje fra 1908 er en art fortsættelse af bogen om Frans fra det foregående år. Den handler om tre kvinder, der var Frans' åndelige arvtagere, Angela af Foligno fra det 13. århundrede, Margerita af Cortona også fra det 13. og Camilla Battista Varani fra det 15. Denne bog er langt mindre interessant end den om Frans. Fremstillingen er meget mere upersonlig, og der er kun ganske få naturskildringer.

Vigtigheden af at kende den naturbaggrund for mystikerne, der ikke gjorde sig gældende i I det Høje, har Johs. Jørgensen fremhævet i et par artikler fra 1910. Først i Nat.tid. 13. marts: »Vil man forstaa dem helt, er det nødvendigt at søge til Italien selv – at se dem paa Baggrund af den Kultur og den Natur, hvori de er opvoxede.« Man må ud til de ensomme steder, »hvor de gamle Eneboere en Gang dvælede, og hvor man endnu fornemmer som et Pust af deres Aand.« Dernæst sammesteds 19. juni, optrykt IV 227–31, hvor han gør opmærksom på, at man i Italien endnu i modsætning til Tyskland kan finde den natur, hvor mystikerne en gang har levet.

Franciskanismen er den katolske retning, der stod Johannes Jørgen-

sen nærmest. Og det er ikke til at undre sig over. Det er kun rimeligt, at han følte sig særlig tiltrukket af denne på én gang glade og idealistiske form af katolicismen med dens nære tilknytning til naturen. Der er næppe noget andet menneske, Johannes Jørgensen omtaler så ofte som den hellige Frans, og næppe nogen bog, han så ofte citerer som Fioretti. Franciskanske tekster kunne også give formen eller indholdet til hans digte. *Laudes Italiae*, der først blev trykt i Vort Land 30. marts 1903 og senere som indledning til *Pilgrimsbogen*, har overtaget Solsangens stadig tilbagevendende »Lovet være Du, Herre, for . . .«. Den samme form er benyttet i det næsten 40 år senere Vor Søster Sne, først i Berl. Aftenavis 31. jan. 1942 og derefter i *Digte i Danmark* (1943). – I digtet Broder Ulvs Jul, 25. dec. 1914, Guds Kværn 202 f., har Johs. Jørgensen skildret sig selv i skikkelse af ulven fra Gubbio, der optræder i den hellige Frans' historie.

Til slut er det vel rimeligt at minde om, at Johannes Jørgensen selv var franciskanertertiar, og at hans ret beskedne levevis i Assisi skyldtes et ønske om også på denne måde at træde i Guds lille fattiges fodspor.

II. Italiensk litteratur.

Johannes Jørgensen havde før 1894 vist nok ikke noget kendskab til den italienske litteratur. Hans onkel, Jørgen Johansens bogsamling i Svendborg, hvor han fandt sin første læsning, omfattede især klassisk dansk, svensk, engelsk, fransk og tysk litteratur (*Den røde Stjerne* 67); den eneste italienske bog, der nævnes, er Molbechs oversættelse af *Divina Commedia*. Der er endvidere ingen tegn til, at han i sin ungdom indtil 1894 har læst italiensk litteratur i oversættelse. – At han allerede i de første år efter rejsen i 1894 er begyndt at sætte sig ind i den italienske litteratur, synes til en vis grad at fremgå af en bemærkning Det usyrede Brød 135 om »mit væsenlig poetiske Italiensk«, der savnede praktisk anvendelighed. Der er her tale om året 1899.

Molbechs nævnte oversættelse kom til at spille en rolle, da Johannes Jørgensen skrev sine Dantestemninger. Disse fire digte, der findes i Bag alle de blaa Bjerge (1913), III 339–42, går, som oplyst af Emil Frederiksen, tilbage til en foreløbig renskrift fra oktober 1910, da digteren var i gang med forberedelserne til bogen om den hellige Katerina og derfor også måtte sætte sig ind i Dantes værk. Den første begyndelse til digtene er imidlertid yderligere 2½ år ældre.¹²

Det første af digtene skiller sig klart ud fra de tre andre, der danner en sammenhængende cyklus. Dets litterære grundlag er begyndelsen af *Inferno*, især 1. sang, men skildringen af den våde, tågede efterårsskov med dens stemning af håbløshed har ikke noget virkeligt sidestykke hos Dante. Digtets sidste linie: »og fører ind til Staden, fuld af Jammer« er formet efter Molbechs oversættelse af *Inf. III 1*: »Jeg fører ind til Staden, fuld af Jammer«. Både hos Johs. Jørgensen og Molbech rimer »Jammer« på »Flammer«.

For det andet digt er forlægget kap. 2 af *Vita nuova*, hvor Dantes og Beatrices andet møde skildres. De er da begge 18 år. Indholdets kerne: Dantes møde med Beatrice, der ledsages af to ældre kvinder, og hans heftige forelskelse i hende, findes allerede i *Vita nuova*. I et par detaljer afviges der dog fra teksten. Det var ikke morgen, men »L'ora . . . era fermamente nona di quel giorno«;¹³ det var altså hen på eftermiddagen. Beatrice var ikke »klædt i Flammeklæde«, men i hvidt, »vestita di colore bianchissimo«. Den røde farve er lånt fra det sted, der svarer til Dantestemninger IV. Her er Beatrice netop »vestita di color di fiamma viva«¹⁴ (*Purg. XXX 33*). Også ved Dantes og Beatrices første møde var hun i rødt: »colore . . . sanguigno«,¹⁵ *Vita nuova*, kap. 1. – Vigtigere er det, at Johs. Jørgensen har varieret situationens stemning: karakteren af erindring – og det vil som næsten altid hos denne digter sige: af vemodig erindring – er mere markeret end hos Dante.

Det tredje digt skildrer landflygtighedens plager og Dantes længsel efter Firenze og efter Beatrice. De to første linier af første strofe lyder således: »Saa tungt at træde altid andres Trapper / og, ak, saa besk Landflygtighedens Brød.« Forbilledet herfor er *Paradiso XVII 58–60*, hvor det i Molbechs oversættelse, som Johs. Jørgensen åbenbart har haft i tankerne, hedder: »Du prøve skal, hvor besk det er at æde / af fremmed Brød, hvor det er haarde Veje, / ad andres Trapper op og ned at træde«. Til strofe 2, linie 4: »mit Hjertes høje Frue« svarer *Vita nuova*, kap. 1: »la gloriosa donna de la mia mente«.¹⁶ Med str. 3, linie 1: »mit kære San Giovannis Marmor« kan sidestilles *Inf. XIX 17*: »nel mio bel San Giovanni«, jfr. at udtrykket »i Dantes *bel San Giovanni*« forekommer to gange i Johs. Jørgensens værker.¹⁷

Det sidste af de fire digte giver Dantes og Beatrices sidste møde. Digteren har hertil, som meddelt af ham selv,¹⁸ ladet sig inspirere af Dante Gabriel Rossettis billede med underskriften »Guardami ben; ben son, ben son Beatrice«,¹⁹ der er oversat i digtets to sidste linier. Denne

linie citeres også i Den hellige Katerina af Siena.²⁰ Oliegrenen i Dantestemninger II findes ikke i kap. 2 af Vita nuova; den hører kun hjemme i det fjerde digt. — Iøvrigt har Johs. Jørgensen anbragt linien »Guardami« etc. i en helt ny sammenhæng. I Den guddommelige Komædie siger Beatrice sådan, da hun møder Dante på vej ind i paradiset. I de følgende linier viser hun ham tilbage, fordi han ikke er værdig til at komme ind i de saliges boliger.

Med fin og nænsom kunst har den store digter smeltet disse lån fra Dante sammen med sin egen lyriske stil. Og noget lignende gælder digtenes indhold; stemningerne er Dantes, men i lige så høj grad Johannes Jørgensens.

Den personlige medleven, der er umiskendelig i Dantestemninger, er endnu mere fremtrædende i et prosadigt Hilsen til Dante, der er skrevet i 1921 i anledning af Dantes 600 års dødsdag.²¹ Det fortsætter skildringen i Dantestemninger III og IV. Den italienske digter er fremstillet som den landflygtige, den lidende, den »evige Vandrer«; sådanne Ahasverus-stemninger har Johs. Jørgensen ofte givet udtryk for på egne vegne. De linier fra Paradiso, der er omskrevet i Dantestemninger III, er også benyttet her, i en noget udvidet form. Men her gælder de ikke blot Dante: »Gaa ved vor Side, Dante, op ad fremmede Trapper, som det er saa tungt at træde, / bryd med os, Dante, det Brød, der er bittert som af Taarer!« Sidste del af Hilsen til Dante svarer til det fjerde af de tidligere digte: Beatrice træder frem ved Dantes dødsleje.

De hidtil omtalte tekster bidrager næppe til at belyse Johs. Jørgensens opfattelse af Dante som religiøs personlighed. Der findes en mærkelig uoverensstemmelse mellem hans udtalelser herom. I et par artikler,²² der ligeledes er skrevet i anledning af Dante-jubilæet i 1921, har han lagt vægt på at understrege Dantes forbindelse med Frans af Assisi. I et oratorium, der blev opført ved en mindefest i Ravenna, indfinder Frans sig ved Dantes dødsleje for at hente ham hjem til Gud, og dette sted refererer Johs. Jørgensen udførligt.²³ I forbindelse med dette nævnes det, at Dantes dødsdag, 14. september, tillige var den dag, da Frans blev stigmatiseret: »Er det mere end et Træf, at de to Dage falder sammen? Var det maaske den lille Fattige fra Assisi, som paa Aarsdagen for det store Under hentede Broder Dante hjem til Paradiset? Vi har maaske Lov at tro det«. ²⁴ Endvidere hører vi, at en franciskaner har bragt en af de torneløse roser fra Portiuncula til Dantes grav.²⁵

Denne samhörighed mellem Dante og Frans af Assisi hævder Johs.

Jørgensen også over for Gabriele d'Annunzio, der under Dante-jubilæet havde fremhævet »den uforsonlige Dante«. Den danske digter gør opmærksom på, at der også er »en anden Dante, En, der omgjordede sig med Frans af Assisis Livgjord og iført Tertiærernes Ordensdragt gik sin Bodsgang fra Hadets Helvede gennem Forsoningens Skærsild til Fredens Paradis«. ²⁶

Mange år senere, i en artikel fra 1935 om Valdemar Vedel og Italien, har Johs. Jørgensen atter sat Dante og Frans i forbindelse med hinanden. Det hedder her: »Men fra Assisi gaar den lige Vej til Ravenna – fra San Franciscos Grav til Dante Alighieris«. ²⁷

I en artikel fra 1933²⁸ om den katolske forfatter Giovanni Papinis bog *Dante vivo* omtales Dante som »den kristne Digter, der skildrer sin Vej gennem Helvede og Skærsild til Paradis«.

Men over for disse udtalelser står andre af en helt modsat tendens. I en anmeldelse fra 1912²⁹ af en fransk bog om Dante, Albert Leclère's *Le Mysticisme catholique et l'âme de Dante* (Paris 1906) refereres bogens tesis således: »Dante er da ingen Helgen, ingen Mystiker, næppe nok en Kristen. Ikke alene, siger Leclère, fordi han med rent kunstnerisk Velbehag dvæler ved Udmalingen af Last og Synd, eller fordi han saa hadefuldt og uretfærdigt fordømmer sine Fjender. Men hans virkelige Religion er Skønhedsdyrkelse.« Gennem referatet får man indtryk af, at Johs. Jørgensen er enig med Leclère.

Digterens eksemplar af bogen findes nu på Svendborg bibliotek. Vi har tidligere set ham udkaste et portræt af Dante, der lige så meget lignede ham selv; det er derfor værd at lægge mærke til, at han også følger sig truffet af det billede af Dante, som Leclère tegner – og som er helt anderledes. S. 146 forklares det, at Dante var en æstetiker, der var ude af stand til nogensinde helt at holde op med at være det, en kunstner, der ikke formåede at bevæge sig i den rene åndeligheds og de heroiske ofres sfære. Disse bemærkninger er forsynet med en streg og et talende: helàs! En halv snes sider tidligere (s. 136) siger Leclère, at en digter, der er i stand til at nære og udtrykke et stort antal følelser, kan give andre og sig selv den illusion, at han aldrig har følt anderledes, end han gør, når han synger ud af sin øjeblikkelige sindsstemning. Og dog – hvor ofte er denne sindsstemning ikke kunstig, flygtig, rede til at give plads for en anden, der er lige så oprigtig, men anderledes eller modsat! Johannes Jørgensens kommentar: helàs, oui. Med kendskab til hans indstregninger og bemærkninger i sine bøger kan man være sikker på,

at han har følt sig ramt af dette billede af Dante som æstetiker i dårlig forstand.

I et brev fra august 1924³⁰ har Johs. Jørgensen i anledning af en forespørgsel om hans artikel fra 1912 bekræftet som sin opfattelse, at Dante var »næppe nok en Kristen«.

Der er altså en modsætning mellem et synspunkt fra 1921 og 1933 og et andet fra 1912 og 1924. Nogen egentlig forklaring på det kan jeg ikke give. Men giver alle enkelthederne tilsammen ikke en smuk prøve på den inspiration og de tanker, den ene store digter kan skænke den anden?

Giovanni Boccaccio kunne Johs. Jørgensen, som man måtte vente, ikke sympatisere med. Han omtales kun én gang i sammenhæng, og her drejer det sig om hans omvendelse. Det er i bogen om Giovanni Colombini fra Siena, Den hellige Ild (1902), VII 46–54, hvor denne hellige mand giver Decamerons digter en kras skildring af de pinsler, han efter døden vil blive udsat for. Boccaccio synker helt sammen og er fra da af et andet menneske. Colombini beskylder ham bl. a. for at have opflammet de unge til et slet liv og forledt dem til Venusdyrkelse. »Som et villigt Djævelens Redskab har I vist Jer i Eders »Hundrede Noveller«, Eders »Elskovsdrøm«, Eders »Philostratus«, »Philocolus« og »Philomele«.« Det har måske ikke været så langt fra Johs. Jørgensens egen mening i 1902. – Et citat af Boccaccio, der er benyttet som motto for forordet til Vælskland (1917), »per cambiar fallace vita a vera« er der ment i religiøs-moralsk betydning. Ellers nævnes han kun meget spredt, nogle gange p. gr. a. sit Vita di Dante.³¹

I Johannes Jørgensens bogsamling findes Le rime di Francesco Petrarca I–II (Livorno 1815). Det er i Siena i 1914, at denne bog er kommet ham i hænde, og den bærer vidnesbyrd om nogen læsning og personlig tilegnelse. Petrarca nævnes talrige gange i Den hellige Birgitta af Vadstena, men næsten overalt uden kommentar. Bd. 2, s. 53 hedder det: »Birgitta gjorde ikke Petrarcas Bekendtskab; hvis hun havde læst hans Sonetter til Laura, vilde de maaske ikke have fundet hendes Bifald.« – Birgitta-bogen vidner om et vist kendskab til Boccaccio og især Petrarca; hvor meget der er andenhåndsviden, er imidlertid ikke nemt at afgøre.

Under sit ophold i Rom 1899–1900 tænkte Johannes Jørgensen på at skrive et dramatisk digt om Torquato Tasso. At dømme efter den skitse, der findes Ved den skønne Tempeldør 39, ville det være blevet af en meget personlig karakter. Det skulle skildre den kunstneriske afmagtsfølelse, følelsen af, at de andre har ret, og endelig tilflugten i religionen, repræsenteret ved en discipel af helgenen Filip Neri.

Bortset fra denne ufuldførte plan omtaler Johs. Jørgensen overhovedet ikke italienske forfattere mellem Petrarca og det nittende århundrede. Man tør da trods materialets usikkerhed gå ud fra, at han ikke har haft nogen særlig interesse for disse mange århundreders litteratur.

Alessandro Manzoni og en række samtidige katolske, lombardiske forfattere nævnes nogle spredte gange, men uden at det giver anledning til bemærkninger af særlig interesse.

Omkring 1913–15 gennemgik Johs. Jørgensens forhold til den italienske litteratur en vigtig udvikling. I løbet af vinteren 1913–14 var han i Siena kommet i forbindelse med en bestemt kreds af unge mennesker. Hovedkilden til vor viden herom er 2. bind af Peter Schindlers erindringer, Tilbage til Rom, s. 29–30. Schindler var disse mennesker fjendtlig sindet: »J. J. var i Vinterens Løb, ensom som han var, kommet ind i en Kreds af unge Italienerinder og deres Venner, Digtere og Kunstnere, hvis Kærlighed til Sproget i Nutid og Fortid han delte . . . de har brudt med deres Folks Religiøsitet, men koketterer med Helgener, der har skrevet et blankt Italiensk eller givet Anledning til Bygnings- eller Malerkunst; de tror sig moderne og europæiske, fordi de kan efter snakke Idéer fra 70erne, og at de er frigjorte, fordi de ikke gaar til Skrifte og til Alters . . . Jeg saa i den Kreds *Frafaldets* Folk, og det saa J. J. ogsaa, men vilde ikke løse Problemet«. Her vakte vor digters interesse for moderne italiensk litteratur: »De førte ham ind i Læsningen af *Carducci, Pascoli, Foscolo, Leopardi* og en Række andre af forrige Generations Digtere«.

Vælskland 48 siger Johs. Jørgensen selv: »Der skulde gaa tyve Aar [fra 1894], inden jeg skulde finde min Plads ved det unge Italiens Kafémarmorbord og lære Mazzini at kende og Carducci, d'Annunzio, Pascoli og Papini.« Og i en artikel fra 1942³² fortæller han, at han i Siena lærte Pascoli og senere Gabriele d'Annunzio at kende.

Selvom det ikke er helt de samme forfattere, der nævnes af Schind-

ler og af Johs. Jørgensen selv, og selvom han i forvejen kendte noget til (nogle af) disse forfattere, kan vi nok bruge disse oplysninger. De bekræftes i nogen grad af eksemplarer af de nævnte digteres værker i Johs. Jørgensens bibliotek. Schindlers begreb »den forrige Generation« virker forresten lidt svævende, da der må siges at være to generationer mellem Foscolo og Pascoli.

Ugo Foscolo (1778–1827) har Johannes Jørgensen aldrig omtalt. I hans bogsamling findes dels et eksemplar af digtsamlingen *I sepolcri*, som der intet er skrevet i, dels et af Werther-romanen *Ultime lettere di Jacopo Ortis*. Hvad har nu interesseret den danske digter i denne bog om ulykkelig kærlighed? Der er kun et eneste tegn på læsning i den: s. 14 f. er der streg ud for dette afsnit: *E per questo quand' io veggio come gli uomini cercano per una certa fatalità le sciagure con la lanterna, e come vegliano, sudano, piangono per fabbricarsele dolorissime, eterne; io mi sparpaglierei le cervella temendo che non mi si cacciasse per il capo una simile tentazione*«. ³³ Denne skæbnesvangre søgen efter ulykken var Johs. Jørgensen meget fortrolig med fra sin ungdom. Resten af historien har måske ikke interesseret ham. – Bogen er købt i en engelsk boghandel i Siena.

Af den romantiske digter Giacomo Leopardi findes et citat i Den hellige Katerina af Siena (1915), 2. udg., s. 278, der som oplyst i noterne er hentet fra digtet *A se stesso*, og et andet i Danimarca (1921), s. 17. Det er fra *Le Ricordanze*. I *Guds Kværn* (1919), s. 6 hedder det, at Schack Staffeldt »er vor Leopardi, som Ingemann er vor Manzoni, Drachmann vor d'Annunzio«. Ellers omtales han ikke. Ved denne sammenligning synes Johs. Jørgensen at se bort fra den ateisme, der er et så fremtrædende træk hos Leopardi. Det samme har han gjort ved indstregningerne i sit eksemplar af *I Canti di Giacomo Leopardi* (Milano 1907). Bogen er kommet i hans eje i Siena den 17. april 1914. Vi lader påny stregerne være vore vejvisere. Hvad der har interesseret Johs. Jørgensen hos den italienske digter, er sorgen over det, der ikke er mere: »E fieramente mi si stringe il core, / A pensar come tutto al mondo passa, / E quasi orma non lascia. Ecco è fuggito / Il dì festivo« ³⁴ (s. 185); minder om barndommen: »Questo suon, mi rimembra, alle mie notti, / Quando fanciullo, nella buia stanza, / Per assidui terrori io vigilava« ³⁵ (s. 5); umuligheden af at befinde sig vel

på et sted, hvor man ingen minder har: »finattantochè io non aveva delle rimembranze da attaccare a quel tal luogo, alle stanze dove io dimorava, alle vie, alle case che io frequentava; le quali rimembranze non consistevano in altro che in poter dire: qui fui tanto tempo fa, qui, tanti mesi sono, feci, vedi, udii la tal cosa; cosa che del resto non sarà stata di alcun momento; ma la ricordanza, il potermene ricordare, me la rendeva importante e dolce«³⁶ (s. 105). Og der kunne gives endnu flere eksempler på denne subjektive, personlige tilegnelse.

Giosuè Carducci behandlede Johs. Jørgensen første gang i en lille artikel i Gads danske Magasin, 1906-07, s. 350-51. Det er en kort oversigt over Carduccis forfatterskab i anledning af, at han havde vundet årets litterære nobelpris. Fremstillingen er i det hele nøgtern og upartisk, men det understreges, at Carducci efterhånden fjernede sig noget fra sin ungdoms radikalisme: »Efter som Aarene gik, mildnedes Carduccis Radikalisme. Berøringen med Fortidens store, en Dante, en Petrarca, har her sikkert ikke været uden Betydning. Og saaledes kom det, at Digteren af »Hymnen til Satan« bevæget har kunnet dvæle ved den hellige Frans af Assisis Grav og har kunnet vie den og Kloster-skoven ved Fiesole de to her gengivne Sonetter.« Det fremhæves også, at man hos en række af Carduccis elever som Pascoli, Eliseo Battaglia og Tommaso Neddiani finder den religiøst inspirerede tone fra Carduccis senere år.

Til sidst følger så de to sonetter, Johs. Jørgensen havde oversat, Santa Maria degli Angeli og Fiesole. De er begge optrykt i samlingen Blomster og Frugter (nu VII 196 f.), men den første af dem findes allerede i Pilgrimsbogen og angives at være skrevet ved Assisi 1903 på selve det sted, som den skildrer. Den første del af oversættelsen holder sig nær til teksten, mens der i de sidste linier er byttet noget om på rækkefølgen. Det er karakteristisk, at Johs. Jørgensen i linie 1 og 7 indfører et elegisk »Ak«, der ikke har noget forlæg. Udtrykket »Bjerge blaa«, der er meget almindeligt hos Johs. Jørgensen, findes ikke hos Carducci. Endelig har han ikke kunnet stå for fristelsen til at indføre en af de solnedgange, han elskede så højt. Der er en enkelt ændring af Pilgrimsbogens tekst i de senere udgaver: linie 6: »Elskov over Sletten« rettes til »Kærlighed fra Sletten«. ³⁷

I den anden sonet er den mest påfaldende tildigtning de mange bogstavrim, Johs. Jørgensen helt på egen hånd har anbragt, f. eks.

linie 4: »de brune Brødre op ad Bjærg et skride«, linie 7: »og sukkende de sorte Træer suser«. I nogle tilfælde er et specielt udtryk erstattet med et mere almindeligt: linie 2: Florens < la città di Silla;³⁸ linie 5: de brudte Oldtidsmure < le mura dal rotto etrusco sasso.³⁹

Ikke mindst ved valget af de to sonetter med franciskanske emner har Johannes Jørgensen vist sit ønske om at knytte den hellige Frans' navn til Carducci ligesom til Dante.

I 1916 oversatte Johs. Jørgensen Carduccis *La Canzone di Legnano* i sin bog *I det yderste Belgien*. Denne oversættelse, der er meget nøjagtig, har ingen enkeltheder af særlig interesse.

Carducci behandles igen i *Omkring Axen Assisi-Salzburg* (1938), afsnittet *Satans Sanger*, s. 24–28 (skrevet 1935). Johs. Jørgensen tager sit udgangspunkt i et digt af Stuckenberg, der indeholder en påkaldelse af Mefistofeles, giver derefter satanismens historie i korte træk og standser ved Carducci, der på grund af sin hymne til Satan fik æresnavnet *il cantore di Satana*. »Men det er gaaet med Hymnen til Satan som med saa megen anden gammel Oprørskhed – den har mistet Tænderne.« (s. 26). Når man slår op og læser Carduccis digt, viser det sig nemlig, at Satan ikke er så farlig. »Saa betaget var Carducci – af *det første Lokomotiv!* Nu har Pius XI sin egen Banegaard – og vil han ud at køre, spænder han ganske roligt »Satan den Store« for sin Salonvogn.« (s. 28). Denne ironisk bagatelliserende tone overfor hymnen til Satan er Johs. Jørgensen først efterhånden nået frem til. I sin første katolske tid tog han tungere på Carduccis udfordring. Hymnen citeres *Katholiken* 9. okt. 1898 og *Romersk Mosaik* (1901), s. 45, hvor der tilføjes en bemærkning om, at »Carducci talte sandere, end han vidste«. – I stykket *Satans Sanger* lægger Johs. Jørgensen forøvrigt vægt på, at det på den italienske digters 100 års dag ikke var »Satans Sanger«, man fejrede, men litteraturprofessoren og digteren af den patriotiske *Canzone di Legnano*, og han gør opmærksom på, at en af hovedtalerne var den ivrige katolik Giovanni Papini.

En af de italienske digtere, Johannes Jørgensen satte mest pris på, var Giovanni Pascoli (1855–1912). I 1899 havde han i det italienske litteraturblad *Il Marzocco* læst en artikel om Pascolis digtsamling *Myricae*.⁴⁰ I en artikel i *Nat.tid.* 23. sept. 1906 har han for første gang behandlet ham i sammenhæng. Der tales her især om de litterære forudsætninger for Pascolis digte. Der er væsentlig tre: Vergils ekloger,

Dante og den hellige Frans af Assisi. Om den sidste hedder det: »Lige saa lidt som Carducci, der har skrevet saa skønne Sonetter om Kloster-skoven ved Fiesole og om Portiunculakirken ved Assisi, formaar Pascoli helt at unddrage sig den forunderlige Trolddomsmagt, der udgaar fra »den mest italienske af alle Italienere«, fra *San Francesco d'Assisi*.« – Iøvrigt understreges det, at Pascoli er mindre radikal end Carducci og aldrig ville kunne skrive en hymne til Satan.

Omtalen af Pascoli i artiklen i Gads danske Magasin er allerede nævnt.

I to artikler i Berlingske Aftenavis 5. sept. 1942 og 6. nov. 1951 har Johs. Jørgensen hævdet, at det først var i Siena-tiden, han lærte Pascoli at kende. Det må, som vi nu ser, i hvert fald være noget af en overdrivelse. Hvordan det første bekendtskab skulle være gået for sig, har han fortalt i den første af de to artikler. Det skete på digteren Federigo Tozzis landejendom uden for Siena. »Det var i April, vi sad paa det første Græs – »er der ikke nogen, som kan et Digt af Pascoli?« Jo, en ung Pige kunde – fremsagde en af den, Aaret forud afdøde, Digters skønneste Poesier – *c'è oggi qualche cosa di nuovo nel sole*...⁴¹ Jeg kendte ikke Pascoli – nu lærte jeg ham at kende, købte et for et de samlede Værkers mange Bind«. Til dette digt har Johs. Jørgensen også hentydet tre andre gange: Den hellige Katerina af Siena VII, Italiensk (1932), s. 11 og 13 og Den hellige Birgitta af Vadstena II 42, hvor det siges, at digtet står i samlingen *Limpido rivo* (1912). Digtet hedder *L'aquilone*. – At denne scene skulle foregå året efter Pascolis død, er udelukket, da Johannes Jørgensen ikke var i Siena i foråret 1913. Det er sikkert klogest at regne med april 1914. –

I 1924 udgav han en oversættelse af Pascolis Paolo Uccello, der står i *Poemi Italici*. I en efterskrift har han gjort rede for Pascolis liv og virke (s. 33–37). Johs. Jørgensen mener, at Pascolis »Væsen og Værk« må stå en nordbo nærmere end Carduccis og d'Annunzios; Pascoli var nemlig idylliker; »siden Virgil har ingen italisk Digter vidst at aflokke Hyrdefløjten blidere, mere hjærtegribende Toner end han«. – Til sidst gøres der rede for Pascolis stilling til religionen. Han var en tvivler, men nærrede ikke fjendtlige følelser overfor kirke og kristendom. Så lidt som Carducci kunne Pascoli undgå at blive grebet af kirkens stemningsmagt – »man løber ikke saadan fra nitten Aarhundreders Kristendom, man er ikke for intet voxet op med »den guddommelige Komædie« og med *Fioretti*. For Frans af Assisi bøljer selv

den vildeste italienske Fritanker ærbødig sit Hoved⁴² og ender ofte med at bøje sit Knæ for Ham, af hvem Frans kun er et Billed. Den Stigmatiserede fra Alvernerbjærget fører til den Korsfæstede paa Golgatha.« (s. 36).

Dantes mildnende virkning på en italiensk fritanker fremhæves altså her lige som ved Carducci. Som i 1906 er det Vergil, Dante og Frans af Assisi, der nævnes i forbindelse med Pascoli. Ligesom Dante og Carducci knyttes han til San Francesco, atter ikke mindst ved valget af digtet, Paolo Uccello, hvori helgenen spiller en hovedrolle. I det hele taget, siger Johs. Jørgensen, optræder Frans ofte i Pascolis digte, og i dette digt har han »givet den italienske Kristendoms dybt franciskanske Væsen et kunstnerisk fuldendt Udtryk«. (s. 37). – På bogens sidste blad står, omgivet af en laurbærkrans, ordene: LAVS-DEO-ET-SANCTO-FRANCISCO.

Oversættelsen af Pascolis digt er ret fri, både med hensyn til form og indhold. Originalens form er fuldstændig regelmæssig: af de ti kapitler har de ni første syv terziner + en afsluttende linie, det sidste fire terziner + den afsluttende linie. Der er elleve stavelser i hver eneste linie, og den jambiske rytme er overholdt. – Hos Johs. Jørgensen varierer kapitlernes længde meget, fra 6 til 8½ terzin, og kun tre kapitler (foruden det afsluttende) har samme længde som hos Pascoli. Liniernes længde varierer også meget, mest mellem 10 og 13 stavelser; 14 stavelser findes også et par gange: kap. 8, l. 5 og kap. 10, l. 6. Den jambiske rytme brydes mange steder.

Oversættelsen er i det hele kortere end originalen; kun kap. 1 er udvidet. I dette har Johs. Jørgensen til gengæld ydet noget fint: i originalen *ser* man slet ikke maleren Paul di Dono, i oversættelsen gør nogle konkrete træk ham levende: l. 2: »sad Paul di Dono, støttet Haand mod Kind«; l. 12 = l. 14: »Den gamle Maler drog sig i sit Skæg.« Også Paolos tanker og følelser omtales meget mere end hos Pascoli. Særlig smuk er l. 15: »Det var en Stillids – eller var en Sissen –«, der i forbindelse med de omgivende linier røber malerens kærlige, dvælende betragtning af fuglen.

I de øvrige kapitler er der som nævnt en tendens til forkortning. Et andet træk er ændringer af enkeltheder, der vanskeligt opfattes af et dansk publikum. Kap. 5, l. 7 f.: »Oh! non voglio un podere in Cafagiolo, / come Donato«⁴³ bliver til »Aa, det er ingen Bondegård, jeg vil –«. Et par specielt franciskanske træk forsvinder i kap. 6, l. 18 og kap. 7, l. 6.

Helt personligt digter Johs. Jørgensen videre i kap. 4. L. 16–19 lyder: »og Fristeren til Paolo sig neg. / Saa lys var Kvælden – og saa mørk hans Stue . . . / Der var en Duft, som gjorde ham saa veg – / en Duft af Gyvel – ak, af gamle Minder . . .« De tre sidste linier har intet forlæg. En ganske tilsvarende situation findes Den hellige Katerina af Siena 28, Italiensk 19.

Kap. 10, l. 8–11, der også er originale, giver en helt nordisk poesi, der er Pascolis digt fremmed: »mod Skyerne, der sejled maanehvide / ud over Nattehimlens dybe Blaanen. / Men tavs laa Mark og Eng i diset Graanen, / og Skyerne tav, og tavs gik Nattens Vind«. Af samme art er kap. 3's sidste linie: »Og dybest inde hulked Nattergalen«, der er rent dansk-romantisk.

Det oplyses i bogen selv, at oversættelsen blev påbegyndt i Siena i 1915.

Antonio Fogazzaro og Gabriele d'Annunzio var for Johs. Jørgensen de to modsætninger i moderne italiensk litteratur. Fogazzaro havde han tidligt stiftet bekendtskab med. I Katholiken 10. februar 1901 citerer han nogle steder af Fogazzaros bog *Ascensioni umane*, hvori denne hævder, at der altid vil være overensstemmelse mellem religionen og den *sande* videnskab. Fogazzaro mener endvidere, at både kirken og videnskaben er nødvendige for udviklingen, idet den første virker som den konservative, den anden som den progressive faktor deri – i lighed med, hvad der sker i organismen, hvor ét princip søger at bevare slægtstypen, et andet at frembringe nye variationer. Johs. Jørgensen giver disse tanker sin tilslutning, og han er et par gange senere vendt tilbage til Fogazzaros bog.⁴⁴

I Nat.tid. 14. jan. 1906 omtaler Johannes Jørgensen Fogazzaros bog *Il santo*, som han sætter stor pris på p. gr. af dens fine psykologi og – navnlig – dens etiske holdning. Iøvrigt kommer han ikke nærmere ind på bogen. Derimod giver han på grundlag af en tysk tidsskrift-artikel en sammenligning mellem Fogazzaro og d'Annunzio. I denne artikel hævdes det, at Fogazzaro i virkeligheden er en større psykolog end d'Annunzio; Johs. Jørgensen fortsætter: »De Kampe, Fogazzaro skildrer, er Sjælekampe, medens d'Annunzio kun giver sig af med Dannelseskampe, og hermed hænger det sammen, naar Motiveringen hos d'Annunzio væsentlig er æsthetisk, hos Fogazzaro ethisk.«

11. febr. samme år omtales *Il santo* og de andre dele af den trilogi, den tilhører, noget udførligere. Johs. Jørgensen roser Fogazzaro, fordi

hans værk skildrer en udvikling opad – i modsætning til f. eks. Zolas *Les Rougon-Macquart* og Thomas Manns *Buddenbrooks*. Det er i det hele taget den etiske værdi, der er det vigtigste for vor digter: *Il santo* »er en Bog af den Art, som renser og lutrer Viljen gennem intet andet end selve *Sandhedens* uforlignelige Magt«.

I en artikel i *Nat.tid.* 28. maj 1911, optrykt IV 185–89, sammenlignes d'Annunzio og Fogazzaro med Brüssel og Brügge. Modsætningen er nu så skarp, som den kan blive. »Der maa uafbrudt vælges i Livet, og Valget staar i vore Dage . . . mellem Døgnet og Evigheden, mellem det forgængelige moderne og det uforanderligt menneskelige« – altså mellem Brüssel og Brügge, mellem d'Annunzio og Fogazzaro. Den sidste er en af de største digtere, Italien har haft, mens den første er »den store Reklamemager d'Annunzio«.

2. juni 1912 polemiserer Johs. Jørgensen mod Emil Rasmussens italienske personskildringer: »De Italienere, han skildrer, ligner ikke meget Heltene i *Fogazzaros* Romaner. Men de minder om Personer hos d'Annunzio, og især genkalder de i ens Erindring det Galeri af Forbrydere, hvis Bedrift fylder Side efter Side af de store romerske Dagblade.«

Fjorten dage senere (16. juni 1912) anmelder han Fogazzaros efterladte roman *Leila*. Han siger, at der er »en hel Verdens Afstand mellem et Værk som dette – saa umiddelbart groet frem af den norditalienske Natur – og en *d'Annunzios* kunstlede, europæisk tilskaaarne Arbejder«. Johs. Jørgensen opholdt sig på denne tid i Italien, og et citat af *Leila* giver nok et udtryk for hans egen glæde over at være borte fra København. Det er helten i bogen, der tænker: »Hvilken Vederkvælgelse at have forladt Milano i det mindste for nogle Uger, ikke længere se noget til den fritænkernes Plebs, der forfulgte ham, fordi han lydigt havde bøjet sig for Kirkens Afgørelse, og den farisæiske Plebs, der dadlede ham, som Kætter, fordi han tænkte, talte og troede som et moderne Menneske!«

Sine sidste bemærkninger om Fogazzaro har Johs. Jørgensen gjort i en artikel i *Nat.tid.* 18. maj 1914. Han taler her om d'Annunzio-begejstringen i Italien. Derimod bryder den italienske (det vil sikkert sige sienesiske) ungdom sig ikke om Fogazzaro. »»Han er mere berømt hos Jer [tyserne] end hos os,« siger de. For en Del kommer dette maaske af, at Fogazzaro var Kristen – og det er det moderne Italien ikke.« – Denne artikel rummer ellers en omtale af d'Annunzios bog *Contemplazione della morte*. Der er i bogen en scene, hvor en digter

(d'Annunzio selv) på sin manddoms højde og overfor døden skal vælge, om han vil være med eller mod Gud. »Dette er Øjeblikket, da Frans af Assisis gennemstungne Haand hviler paa den landflygtige Italieneres Hoved. Et Øjeblik – skæbnetungt, afgørende, et af de Øjeblikke i en Mands Liv, som bestemmer hans Fremtid.« Digteren vælger: *mod* Gud. Som Frans blev nævnt i forbindelse med Dante, Carducci, Pascoli, således her med d'Annunzio – men med modsat fortegn!

At Johs. Jørgensen på det tidspunkt, her er tale om, omkring 1914, kunne vurdere d'Annunzio som digter, fremgår af den omtalte artikel fra 1942. Det hedder her efter omtalen af Pascoli (se tidligere): »fra Pascoli gik Vejen højere op paa Parnasset, til Gabriele d'Annunzios stormomsuste Tinder.« – Om d'Annunzios tale ved Dante-jubilæet i 1921 skriver han, at ordene »er pragtfulde – som d'Annunzios Ord altid er det«, »Ild luer i Ordene!« (Breve fra Assisi 23, 24). Denne anerkendelse af digterevnerne, men protest mod tendensen minder om Johs. Jørgensens forhold til Johannes V. Jensen, som dog får en varmere anerkendelse som kunstner.

I en kronik i Berl. Aft. 4. april 1925 mener han, at Danmark står i taknemlighedsgæld til d'Annunzio, som virkede for, at Italien skulle gå ind i krigen på de allieredes side, og derved på en måde bidrog til, at vi fik Nordslesvig tilbage. Det er yderst sandsynligt, at Johannes Jørgensen, hvis tyskerhad under 1. verdenskrig er kendt, har fået mere sympati for d'Annunzio, fordi han var med til at føre sit land ind i krigen mod Tyskland. En lignende politisk vurdering af en italiensk digter vil vi møde senere.

Før den første verdenskrig opstod i Italien den radikale bevægelse inden for litteratur og malerkunst, som kaldtes futurismen. Johannes Jørgensen omtaler den første gang i en artikel i Nat.tid. 14. dec. 1913. Han giver en saglig redegørelse for futurismens synspunkter, som han naturligvis ikke kan dele, men dog heller ikke pure afviser. Johannes Jørgensen var altid interesseret i at følge med i nye litterære strømninger, selv om de gik stik imod hans egne ideer. Han holder sig som rimeligt til den litterære futurisme. Her omtales for første gang Giovanni Papini, der i det florentinske blad Lacerba har skrevet en udmærket artikel om emnet: »Hvorfor er jeg Futurist?« Til sidst giver Johs. Jørgensen sit lige så upartiske som forudseende syn på futurismen: »Men der er bag Galskaben en virkelig Kunstnervillie – en desperat Trang til

at sige det hidtil usagte, det, man hidtil har anset for uudsigeligt – og det er dog derpaa, man kender den sande Kunstner. Der er i Italien, netop i Italien, nok, der kvinkelerer paa de gamle Guitarer og Mandoliner. Om Marinetti samler sig en Kreds af Unge, der brændende, desperat vil den mest sviende Sandhed, den hensynsløseste Skønhed . . . Naar ti Aar er gaaet, vil Futurismen som Kunstprogram være glemt – som Symbolismen er det nu. Men der vil staa to–tre Digtere tilbage.« Dette fordomsfri syn på det unge Italien er sikkert opstået hos Johs. Jørgensen i Siena 1913–14, jfr. en artikel 16. dec. 1914, hvor han indrømmer det moderne Italien ret til at leve sit eget liv uafhængigt af fortiden.

I begyndelsen af 1915 læste Johs. Jørgensen Papinis berømte opgørsvog *Un uomo finito*. Bogen findes i hans bibliotek. S. 279–80 skriver Papini om en række italienske forfattere, bl. a. Dante, Boccaccio, Machiavelli og Carducci. Karakteristisk for disse forfattere er efter hans mening klarhed og styrke, tilsyneladende fattigdom, robust enkelhed, streng glæde – storhed og frihed. Johannes Jørgensen tilføjer: »Ed è lo utile di Papini stesso« – det er det nyttige hos Papini selv. Her er altså stadig en æstetisk vurdering. – På mangfoldige punkter har den danske digter, som hans streger røber, følt sig truffet af Papinis beretning. Det kan være en skildring af en fattig ungdom: bogens jeg var grim, dårligt klædt; han følte, at ingen elskede ham eller kunne elske ham; han troede, de kønne piger lo ad ham (s. 34). Eller kapitlet *Giornate vergognose*, der skildrer et indholdsløst, skamfuldt, nedværdigende dagdriverliv med aviser, kafeer og bordeller (s. 210–12). Også følelsen af hjemløshed lever Johs. Jørgensen med i. Papini skriver: »non ho la pietra di una certezza su cui posare il capo; non ho un pezzo di mondo ch'io possa cinger di muro e dire: è mio!«⁴⁵ (s. 63). – Der er kommet en ny litterær generation, der allerede føler sig som sejrherre . . . De er af en anden race, taler et andet sprog. En forståelse er umulig. – Her er der tilføjet: Johs. V. Jensen etc. (s. 296). Selv den litterære situation forstod Johs. Jørgensen indefra. Mange af hans egne – mest triste – stemninger, fra den svundne ungdom til de seneste år, har mødt ham i denne oprigtige, alvorlige, meget velskrevne bog – kun få måneder før han begyndte at skrive sit eget livs legende.

Efter krigen vendte Johs. Jørgensen i en ny artikel, fra okt. 1922 (*Breve fra Assisi* 56–61), tilbage til futurismen. De ti år, han talte om, er nu omtrent gået, og man kan fælde en ny, mere afklaret dom. Han fremhæver nu Papini som hovedmanden: lige før krigen »var det mest

fremtrædende aandelige Fænomen i Italien den saakaldte *Futurisme*, og dens ledende Mand var Florentineren *Giovanni Papini*«. Til gengæld er Marinettis aktier nu sunket: han kan kun regnes for bevægelsens herold og agitator.

I denne artikel er Johs. Jørgensens interesse drejet. Hvad der nu optager ham, er mest futurismens politiske perspektiv. Et citat af en udtalelse af Papini fra 1914 rummer en meget nationalistisk bemærkning, og denne nationalisme sættes nu i forbindelse med fascismen: »Der gaar en lige Linje fra Papini til Mussolini, men Romagnas Kraft var nødvendig for at virkeliggøre, hvad der i Toskana kun var Tanke, Ønske og Haab.« Futurismens berettigelse skal altså nu bestå i at have beredt vejen for fascismen! Vi er meget langt fra de ni år gamle betragtninger om futurismens ideale higen efter sandhed og skønhed. Forresten er Johs. Jørgensen nu mere interesseret i Papini end i futurismen som sådan. Papini havde i mellemtiden omvendt sig, og for vor danske katolik havde andre konvertiter altid stor interesse.

Den sidste italienske digter, vi vil omtale, er sieneseren Federigo Tozzi (1883–1920). Han omtales i forordet til 2. udg. af bogen om Katerina af Siena (1927) som »en af det unge litterære Italiens fineste Navne. Hans Hovedværk (*TRE CROCI*) er en Provinsroman, der i sin stille, resignerede Sørgmodighed minder en Dansk om Herman Bang«. Den sidste bemærkning er gentaget i en artikel fra 1946, optrykt Gamle Adresser, 1947, s. 10. Bangs navn er også skrevet til ved fortællingen *Una recita cinematografica* i Johs. Jørgensens eksemplar af novelle-samlingen *Giovani* (1920), som han læste i 1921. — Federigo Tozzi var den danske digters ven. Det var på hans landsted, den unge pige hin fjerne forårsdag fremsagde et digt af Pascoli. Og i det meget smukke mindedigt om de uforglemmelige år i Siena, *Memor Fui Dierum Antiquorum*, i Orion over Assisi (1959) har han husket sin tidligt mistede ven.

Den bog af Tozzi, der i virkeligheden interesserede Johs. Jørgensen mest, var nok *Bestie, Prose liriche* (1917). Og sådan måtte det næsten være. I denne bog fortæller Tozzi levende og med en rigdom af enkeltheder om Siena, som han har forladt, men stadig mindes og mindes påny. Hvor mange erindringer måtte denne bog ikke vække til live hos Johannes Jørgensen, der to år tidligere havde forladt Siena og bosat sig i Assisi! Et enkelt sted i disse lyriske prosastykker har han særlig frem-

hævet. Det er s. 103, hvor det hedder: »Città, dove la mia anima chiedeva l'elemosina.« – by, hvor min sjæl bad om almisse. Dette var netop Johs. Jørgensens følelse overfor Siena. I forordet til sin bog om den hellige Katerina, der er skrevet i foråret 1915, kan han takke »Sienas aabne Hjerter«, »I, som var Landets sødttalende Ungdom, Sønner og Døtre af Toskana«; gæstfrit optog de den allerede grånende mand iblandt sig. Minderne har meldt sig med styrke, om forelskelse og ensomme, melankolske aftener; han har hæftet sig ved steder som disse: »E tutte quelle ragazze, forse ora madri, e non le riconosco, di cui ero un poco innamorato!«⁴⁶ (s. 100); »La mia malinconia aumentava con la sera«⁴⁷ (s. 66); »Ecco la sera, quando le cose della stanza doventano pugnali che affondano nella mia anima«⁴⁸ (s. 163). – Bag i bogen har Johannes Jørgensen skrevet et lille vers på italiensk, der begynder: »Ecco Siena che parla / ai cuori aperti« – dette er Siena, der taler til de åbne hjerter . . .

Lad os til sidst samle, hvad vi kan sige om Johannes Jørgensens forhold til den italienske litteratur. For det første har han en ret udpræget forkærlighed for værker med et etisk-religiøst grundpræg. For det andet lægger han vægt på at fremhæve San Franciscos (og i anden række Dantes) betydning for de senere digtere. For det tredje kan vi se, at han hos de italienske forfattere i overvældende grad fæster sig ved det, der har lighed med hans egne stemninger og tilstande. – Også på det litterære område spillede Siena en stor rolle. Den talte virkelig til hans åbne hjerte.

Det bør fremhæves, at den udenlandske litteratur, der havde Johannes Jørgensens største interesse, ikke var den italienske, men den franske. Det kan ses på mangfoldige måder. Han har skrevet mange flere anmeldelser af franske end af italienske bøger, og han er i sine værker uden tvivl langt mere påvirket af fransk end af italiensk litteratur. Sin begejstring for fransk litteratur har han mere end én gang udtrykt. Nat.tid. 23. febr. 1913 taler han således om »Frankrigs absolute litterære Overlegenhed – *Galliens æsthetiske Primat*.« Berl. Aft. 2. jan. 1928 fremhæves franskmændenes og den franske litteraturs elegance og intelligens.

Allerede på sin første Italiensrejse lærte Johannes Jørgensen de italienske stornelli, folkesange, at kende. Vælskand 158 f. oversættes en

række stornelli, men de synes ellers mest at have interesseret ham fra den musikalske side. Det karakteristiske er, at Johs. Jørgensen mest omtaler disse, oftest vemodige, sange i forbindelse med aften- og natstemninger: Rejsebogen III 110: »Og underligt dragende, med al Tung-sindets lokkende Magt, sang det gennem Giovannis Sjæl i denne maanelyse Nat mellem de tavse Apenniner: *Non si fa più l'amor con te, carina*.⁴⁹ »; Vælskland 140: »langt borte i Natten løftede sig en Sang, en *Stornello's* ensformigt stigende og synkende Strofe – en tungsindig Lyd, som stadig og stadig kom igen«; Den hellige Katerina af Siena 283: »en Stemme stiger fra de mørknende Marker og synger en vild og vaandefuld *stornello*«. Vi lægger mærke til, at den vemodige melodi stadig fremhæves, og at stornelloen altid høres på afstand. Det er interessant at se, at dette stornello-motiv i virkeligheden fortsætter et tema i Johs. Jørgensens ungdomsdigtning. I Stemninger (1892) hedder det: »Og under dine Hænder . . . vælder Musikken vemodig blød ud gennem Høstaftenens Skumring« (VII 68). Og i digtet Foraarsevangelium VIII i Bekendelse: »Du drager som sagte, sørgmodig Musik / i en lun og skumrende Stund« (VII 119).

III. Italiensk kunst.

Billedkunsten var sikkert det område af italiensk kultur, Johannes Jørgensen kendte mest til før sommeren 1894. Det slutter vi af en bemærkning om hans ophold i Berlin i dette år: »Vi besøgte Musæerne. Nu saae jeg alt det, som før kun havde været Navne og Afbildninger i Kunsthistorien«. Blandt de værker, han så i Berlin, var følgende italienske: »Leonardos Santa Lucia; Madonnaer af Botticelli; Helgener af Duccio; Relieffer af Mino da Fiesole« – altså middelalder- og renæssancekunst.

I Nat.tid. 4. nov. 1906 har Johs. Jørgensen fortalt om sit møde i München i 1894 med den unge tyske maler Otto Eckmann. Han »var begejstret for Italien, som han lige var vendt hjem fra« og »modtog mig paa det hjerteligste, og snart sad jeg . . . i hans Atelier, bladede i en nylig udkommen Bog om Botticelli«. Dette kan kun have virket inciterende på den unge danske digters interesse for den kunst, han skulle opleve i sit forjættede land.

Under stridighederne med Sophus Claussen i Rapallo kunne der også blive tale om italienske malere. Claussen holdt, hvad der ikke over-

rasker os, på Tizian, men Johs. Jørgensen forsvarede Giotto og Duccio (Nat.tid. 23. juni 1909, optrykt IV 336). Sin begejstring for disse malere havde han fra Mogens Ballin. Det hedder på det nævnte sted: »Og jeg, Hjemmefødningen, havde fanget et Glimt af en anden Kunst og kaldte Giotto og Duccio for »de rene Tinder« . . . « Dette udtryk havde Ballin netop brugt om dem i en artikel i Taarnet, 1. årg., s. 191, jfr. Vælskland 73, hvor Cimabue ved en fejltagelse er nævnt i stedet for Giotto.

Hvor interesseret han på dette tidspunkt var, kan man se af, at han i Luino, hvor han kun havde kort ophold, i brændende varme gik helt ud af byen for at se nogle fresker af Luini (Vælskland 20). Også i Lucca så han den smule kunst, der var at se. — Vælskland 64 skriver han: »Af Perugias mange Kunstskatte saa vi kun faa — foruden Domkirken og Palazzo dei Priori S. Bernardinos Façade med de violinspillende Engle. Hverken Ballin eller jeg var særlig æsthetisk interesserede — begge ledes vi af religiøse Motiver.« Men det passer nu ikke helt.

I Assisi og omegn så han naturligvis, hvad der var at se, især Giotto og Cimabue. Rejsebogen III 70 f. omtales de som »den majestætiske Cimabue og Sjælenes Maler, den rene Mester i Penslens Kunst, nemlig Giotto.« Vælskland 76 kaldes Giotto ligeledes »den store Sjølemaler«. Mange timer tilbragte Ballin og Johs. Jørgensen med at studere freskerne i S. Francesco. Det understreges, at billederne har et formål ud over det kunstneriske: Giotto har smykket hvælvingerne »saa overdaadigt til Guds og hans Helgens Ære«. Og Cimabue har givet en madonna »sin Farves vidunderlige Gyldenlød, for at vi desmere skulle beundre og føle os andægtige« (III 71).

Denne første rejse stod altså kunsthistorisk set i Middelalderens tegn. Under den anden Italiensfærd 1899–1900 kommer Johs. Jørgensen en dag tilfældigt ind i S. Maria sopra Minerva, den eneste gotiske kirke i Rom, som han i modsætning til barok- og rokokokirkerne finder meget smuk. Imidlertid hævder han nu som før, at de religiøse værdier står over de kunstneriske: »Med sine slanke Søjler, farvede Ruder, skønne Mosaiker er denne Kirke en kostbar Skat — og den hvælver sig over en uendeligt større, uendeligt værdifuldere Kostbarhed — den hellige Katharina af Sienas Lig« (Romersk Mosaik 107). På denne romerrejse får Johannes Jørgensen øjnene op for renæssancekunsten. Han sætter nu Raphael og Michelangelo over Giotto, Angelico og Perugino (s. 110). Men han hævder, at den tidlige renæssance ikke er en genoplivelse af antikken, men det fuldendte slutpunkt af den udvikling, der begyndte i

Middelalderen; han taler om »hele hin vidunderlige Bjærgkæde, der begynder med Cimabue og ender med Bernini«. Sådan ville Johs. Jørgensen som god katolik gerne mene, men det må vist indrømmes, at den moderne kunstvidenskab har givet ham ret. — I slutningen af samme kapitel fremstilles Michelangelo som Frans af Assisis efterfølger; vi skal tro på »den Simpelhedens og Fattigdommens Aand, der gennemtrængte Michelangelos Liv . . . den Linje, der fra Verdens største Kunstner fører lige tilbage til den lille Guds Fattige fra Assisi« (s. 120). Kapitlet indeholder også et citat af Ruskin, hvor han med Johs. Jørgensens bifald bl. a. siger: »Jeg har derfor sagt . . . at al skøn Kunst maa have en Rod i Dyd, og at den atter bærer Dydens Frugter . . .« (s. 117). Her møder vi et lignende syn på kynsten, som vi flere gange tidligere har fundet hos den danske digter.

Ideen om Renæssancens og Middelalderens samhørighed har Johannes Jørgensen påny hævdet i den tidligere omtalte polemik med Bierfreund i Katholiken. Han siger her (V 60), at Renæssancens kunstblomstring har sin oprindelse hos de to ordensstiftere Frans og Dominikus. Frans' ånd får sit højeste kunstneriske udtryk hos Giotto, Dominikus' hos Dante og Michelangelo. Den store billedhuggers placering er altså ændret, men ellers er synspunkterne jo de samme som i Romersk Mosaik. — Der skelnes iøvrigt her mellem den tidlige renæssance, som Johs. Jørgensen sympatiserer med, og den senere, som han ikke kan lide, i politikken repræsenteret af Medicierne, i kunsten af Brunelleschi og Donatello.

Romerske Helgebilleder (1902), s. II opfattes nogle malere som symboler på god og dårlig moral: »Det var ikke uden moralsk Betydning, at Venedig før sit moralske og politiske Forfald forlod Bellinis Madonnaer for Tizians Venus« — eller på vantro og tro: »det var et Symbol paa Niels Stensens tilstundende Konversion fra Hollands Spinozisme til Italiens Katholicisme, at hans Smag vendte sig fra Rembrandt til Raffael, fra det Menneskelige til det Guddommelige.«

Det er omkring århundredskiftet middelalder- og renæssancekunst, Johs. Jørgensen holder af. Barok og især rokoko kan han derimod ikke lide. Romersk Mosaik 112 hedder det, at »Renæssancen frembragte . . . ikke andet end Barokstil og Rococo«. Her bygger han på en teori om, at en åndelig bevægelse først sætter frugt i den næste generation; Renæssancen har værdi, fordi den er en frugt af Middelalderen. S. 13 tales der med mishag om de »butede Barok-Engle« på vievandskarrene i Peters-

kirken. S. 70 siger han om S. Andrea delle Fratte: »Udvendig er den graa og grim, bygget i hæslig Rokoko«. S. Ignazio dømmes lige så hårdt: »denne frygtelige Rokokokirke, i hvis Loftsmalerier Helgener og Engle gør Gymnastik opad perspektivisk Arkitektur og massive Skyer« (s. 104). S. 175 er det atter barokken, der må holde for: »hvilken dyb, liturgisk Værdighed i Holdningen [i den oldkristelige S. Clemente], hvilken Modsætning til hin Efterrenæssancens Kunst, der med sine store Gestus søger at dække over det manglende aandelige Indhold!«

I Romerske Helgenbilleder finder vi et lysere syn på barokken: malarieret er ganske vist i tilbagegang: »Dominichini og Caracci taaler ingen Sammenligning med Raffael og Michel Angelo«, men bygningskunsten »frembringer i *Barokken* en Stil, der »i Søjler, Kapitæler, Figurer stræber at udtrykke aandelig Anspændelse, Begejstring, Extase«.« Det citat, her er indsat, er taget fra R. Vendelbos artikel Barokstilen i italiensk Arkitektur, der stod i Tilskueren i slutningen af 1901, efter at første del af Bogen om Rom var udkommet. Johs. Jørgensen har simpelthen overtaget denne artikels synspunkt.

Ellers var det under det første ophold i den evige stad tydeligt nok de oldkristelige kirker, der havde hans største interesse.

For Johannes Jørgensen var litteratur og kunst ikke to adskilte verdener; de sammenligninger, der gang på gang rinder ham i tanke, når han læser, er endnu et vidnesbyrd om hans dybe kærlighed til de gamle, fromme italienske malere. I sin efterskrift til Fioretti skriver han om de simple og ydmyge mennesker i denne bog: »mere end én Gang har de mindet mig om de underfulde Altertavler af prærafaelitiske Mestre, Duccio, Giotto, Simone Martini«. Nat.tid. 14. jan. 1906 siges Fogazzaros roman *Il Santo* at indeholde »en Række Skikkelser, hvorover hin Naturovervindelsens ejendommelig ophøjede Skønhed hviler, som man beundrer i de Ansigter, Giotto eller Angelico har malet«. Sammesteds 16. juni 1907 hedder det om Heinrich Suso: »der er i hans Fremstillingskunst en naiv Anskuelighed og en Rigdom paa rene Farver, der ikke kan andet end bringe En til at tænke paa de gamle Altertavler nede i *Academia* i Florens eller paa Stephan Lochners Kirkebilleder i Køln.« Johs. Jørgensen mener, at man med rette har kaldt Suso mystikkens *Fra Angelico*. I en ny artikel 14. juni 1908 taler han om sin bog *I det Høje* og siger, at han i den vil frembringe billeder af sjæle – »en Række Fresker som dem, Simone Martini har malet i den højre Korsarm i Underkirken i Assisi«. Endelig hedder det i *I det Høje* V 244 efter

et citat af Camilla Battista Varani: »Uvilkaarligt maa man, naar man læser denne Beskrivelse, tænke paa de prærafaelitiske Maleres Fremstillinger af Munkes og Nonners Syner og Ekstaser.« Alle disse citater stammer fra årene 1902–08, og da der i dem alle er tale om den mid-delalderlige kunst, har vi lov at tro, at denne stadig har stået Johs. Jørgensens hjerte nærmest. – Det forekommer mig, at vi her skimter noget af det, der må have spillet en rolle for Johs. Jørgensen som helgen-biograf. De gamle billeder, der gled forbi hans indre øje, har hjulpet til at gøre fortidens store skikkelser nære og levende. Den svundne tid var ej forbi.

Omkring 1906 skete der en ændring i Johs. Jørgensens syn. Han sym-patiserer nu mere med barokkunsten og – i hvert fald for en stund – mindre med den gotiske. I en artikel fra Køln 15. juli skriver han: »I sit store, fortjenstfulde Værk »Italien« retter Professor J. L. Heiberg et særdeles kraftigt Angreb paa den gothiske Kunst, som han er meget nær ved helt at ville reducere til intet. Fuldstændig Ret heri har han nu paa ingen Maade – men der er noget i hans Uvillie, som ogsaa andre kan forstaa Aarsagen til og deltage i.« Det er det ærkebiskoppelige museum i Køln, der har skuffet Johs. Jørgensen, bl. a. Lochners værker. Han hævder dog, at Fra Angelico står meget over Lochner.

I en følgende artikel, fra Fulda, en uge senere (Nat.tid. 22. juli 1906) sker overgangen til sympati for barokken. Johs. Jørgensen har i den senere tid set megen gotisk og nygotisk kunst. Nygotikkens eftergjorte naivitet gør et uægte og åndløst indtryk på ham. Men af ånd, af »Livets og Virkelighedens Aand«, finder han »endnu et sidste døende Pust i det syttende og attende Aarhundredes Barokkirker.« Netop her i Fulda, den udprægede barokby, er dette gået op for ham. Det lykkes endog at give barokken en religiøs tydning: den galskab og den krampe, der gennem-ryster denne stil – »er den ikke den naturlige Virkning af de Rationalis-mens og Fornægtelsens giftige Bid, hvorunder hine Aarhundreders Tro-ende vaandede sig, og som de maatte opbyde en bogstavelig talt *rasende* Energi for at staa imod?«

Der er grund til at fremhæve, at denne smagsændring først og frem-mest er vendt mod nygotikken og den tyske gotik. Som vi har set, fort-sætter Johs. Jørgensen efter 1906 med at omtale de italienske malere hinsides Raphael med beundring. Det samme havde han gjort i Nat.tid. 4. marts 1906, hvor han hævder, at den senere kunsts selvoptagethed adskiller den fra den præraphaelske. Han citerer med tilslutning et brev

fra den franske maler Marie Charles Dulac: Perugino »er et Menneske, der beskuer sig selv, Michel-Angelo et Menneske, der ikke ved af andet end sig selv. Giotto og de Primitive er derimod Mennesker, der er uvidende om sig selv og gaar, hvorhen Naaden fører dem«. Vi har sikkert lov til, som vi også helst vil, at betragte oppositionen mod den gamle italienske kunst som ret svag og forbigående.

Den nye smag for barokken var vist mere holdbar. Ganske vist kom der et frygteligt tilbagefald i 1912. I en artikel i Nat.tid. 18. august står der: »Man kan vel overhovedet sige, at siden det sextende Aarhundrede synes næsten al Kunst, der har med Kirken at gøre, at have været besat af en Løgnens Aand. Lige fra Hvælvingerne og Altrene med deres Engle og Skyer og Straaler til det mindste af de hellige Kar er alt i Barokkens og – endnu mere – i Rokokoens Kirker hult, theatralsk, uden indre Sandhed. Man bruger saa store Fagter for at skjule, at man intet mener af det altsammen. Det er ingen Tilfældighed, at hine Tidens Yndlingsmateriale var Stuk.«

Men i et stykke, der er dateret Firenze, Nytaar 1938, og optrykt i bogen Gamle Adresser (1947), tales der med betagelse om »Barokkens vældige Aarhundrede! Det italienske Seicento! Det Aarhundrede, som byggede de romerske Paladser, skabte de æventyrskønne Villaer – og opførte de Kirker, som Gothikens intransigente Elskere forkaster og forkætrer som Djævelens Værk« (s. 70 f.). Derimod gouterer Johs. Jørgensen stadig ikke de alt for jordiske fremstillinger af engleskarer i barokkirkerne. Alligevel kan han inden et citat af den gamle artikel fra Fulda hævde, at han nu endnu mere end dengang kan stå inde for sin apologi for barokken. Citatet rummer netop den omtalte religiøse tolkning af barokkunsten, og Johs. Jørgensen fortsætter: »Anderledes sagt – *Barokken er den sidste kristne Stilart*« (s. 72). Hvad der følger efter – rokoko, empire og nygotik – har ingen religiøs inspiration. Johannes Jørgensen mener derfor, at ånden er borte, og bryder sig som følge deraf ikke om disse stilarter.

Johannes Jørgensens interesse for italiensk kunst samlede sig i 1894 om den middelalderlige kunst. Siden udvidedes hans smag, optog renæssancekunsten, senere barokken. Inden for de to første perioder har han i det væsentlige kun beskæftiget sig med malerkunsten, hvorimod han fremhæver barokkens bygningskunst. Hans syn på den italienske kunst er helt og fuldt præget af hans katolske tro.

Disse sider har kun i ringe grad handlet om Johannes Jørgensen som digter – hvad der ellers naturligvis er langt det vigtigste. Men det har været meningen at tegne et billede af en katolik, hvis tro og vilje til tro var så stærk, at den gennemtrængte hele hans tænkemåde og alle hans meninger – og samtidig af et menneske, for hvem det personlige var alt. Et samlingspunkt for disse modsætninger – det er Johs. Jørgensens kærlighed til den hellige Frans af Assisi. Det var ham, der fik betydning for hans opfattelse af Italiens kunst og litteratur – og det var ham, der med sin naturglæde, sit milde sind og sin rige og skønne sjæl kom Johannes Jørgensen i møde med *den* katolicisme, som han kunne forstå. – Det er denne kærlighed, den store digter har lært os at tage del i. Den hellige Frans' lattermilde ydmyghed er takket være ham blevet levende og nær også for den, der ikke selv er katolik.

NOTER

I: 1. Fuldstændig underkastet Kirkens autoritet. – 2. Djævelen og hans kompagni lever i tungsind; vi bør altid glæde os i Herren. – 3. Helgenen glæder sig i alle Herrens værker; af dem dannes der en trappe til ham, som gav tingene liv, bevægelse og eksistens. – 4. Kun de kristne kan føle naturens guddommelige harmonier. – 5. På dette sted har Vælskland utvivlsomt forvansket virkeligheden. Det uantagelige mirakel var egentlig følgende: ved den hellige Chiara af Montefalcos balsamering fandtes tre små kugler i hendes hjerte, som alle tre vejede lige meget; alligevel har to af dem samme vægt som én. At det er dette mirakel, der er tale om, ses både af Rejsebogen III 124 og Pilgrimsbogen III 251–53. I Vælskland har J. J. i stedet indsat et formentligt helgenlig, der viste sig at være udskåret i træ. – 6. Senere har J. J. netop fremhævet morgenen som den særlig kristne tid af dagen, Breve fra Johannes Jørgensen til Viggo Stuckenberg 66 f., Pilgrimsbogen III 261. – 7. Den opfattelse af rosenkransandagten, der er udtrykt i Rejsebogen, tog J. J. allerede afstand fra i forordet til 1. udgave, der er skrevet et halvt år senere end bogen selv. – 8. På lignende måde er en replik i Rejsebogen (III 111) overført til bogen om Katerina af Siena s. 11, hvor vi får den på italiensk. De unge piger i Assisi sagde, at Padre Felice »var altfor smuk til at være Munk.« Det samme kunne kvinderne i det 14. århundredes Siena sige om en ung munk: »Com' é bello! troppo bello per essere frate! che peccato!« – 9. Den samme opfattelse har J. J. hævdet Pilgrimsbogen III 204, men den modsatte i biografien af Frans af Assisi, s. 74. – 10. Senere har J. J. i forordet til I det Høje (1908) skrevet: »Thi det er Franciskanismen, alene eller dog for den langt overvejende Del, der præger *den italienske Mystik*, ligesom dens dybe Strømme dukker op baade Nord for Alperne i den tyske Dominikanermystik og hinsides Middelhavet hos de spanske Karmelitermystikere og hos Inigo af Loyola« (V 79). – 11. Nat.tid. 3. marts 1912.

II: 12. Emil Frederiksen, Johannes Jørgensen-Manuskripter (1947), s. 12. – 13. Det . . . var bestemt den niende time på denne dag. – 14. Klædt i den levende flammes farve. – 15. Blodrød farve. – 16. Min sjæls strålende frue. – 17. Taarnet

87; Pilgrimsbogen, 3. udg., s. 7. – 18. I et brev fra aug. 1924 til Emil Frederiksen, delvis facsimileret Johannes Jørgensen-Manuskripter 23. – 19. Se rigtig på mig; jeg er, jeg er virkelig Beatrice. – 20. S. 364.

21. Berl. Aft. 21. sept. 1921, optrykt Breve fra Assisi (1924), s. 37 ff. – 22. Berl. Aft. 26. og 28. sept. 1921, optrykt Breve fra Assisi 33 ff. og 29 ff. – 23. Breve fra Assisi 36. – 24. Ib., s. 33. – 25. Ib., s. 32. – 26. Ib., s. 32. – 27. Festskrift til Valdemar Vedel 155. – 28. Berl. Aft. 28. juli 1933. – 29. Nat.tid. 30. juni 1912. – 30. Det i note 18 omtalte.

31. Alvernerbjærget 47, noterne i 1. udg. af Katerina-bogen, jfr. I det Høje V 54. – 32. Berl. Aft. 5. sept. 1942, optrykt i bogen Mit Bibliotek. – 33. Og derfor ville jeg, når jeg ser, hvordan menneskene på grund af en vis skæbnebestemthed søger ulykkerne med lys og lygte, og hvordan de våger, svæder, græder for at gøre dem evige og meget smertelige, strø min forstand bort af frygt for at en lignende fristelse skulle jage mig gennem hovedet. – 34. Og vildt sammensnøres mit hjerte ved at tænke på, hvordan alt i verden bliver forbi og næsten ikke efterlader noget spor. Nu er festdagen flygtet. – 35. Denne lyd minder mig om mine nætter, da jeg som dreng, i det mørke værelse, vågede i evig skræk. – 36. Så længe jeg ikke havde erindringer at knytte til et sted, til de værelser, hvor jeg boede, til vejene og husene, hvor jeg færdedes – hvilke erindringer ikke bestod i andet end at kunne sige: her var jeg for så og så lang tid siden, her for så mange måneder siden, jeg gjorde, så, hørte det og det – som for resten ikke har haft nogen betydning; men erindringen, det at kunne erindre det, gjorde det vigtigt og sødt for mig. – 37. Linie 5: »Se, det er Sommer – Juli!« har digteren gentaget i »Gule Blade« (Af det Dybe 1909), linie 1: »Højsommer er det, Juli«. – 38. Sullas by. – 39. Murene af den brudte etruskiske sten. – 40. Ved den skønne Tempeldør 62.

41. Der er i dag noget nyt i solen. – 42. Jfr. en artikel i Nat.tid. 18. maj 1914, hvor J. J. fortæller, at han har hørt »Unge, som afgjort kalder sig Atheister, med den dybeste Begejstring og den inderligste Sympathi læse »Fioretti« højt.« Selvom det ikke siges rent ud, er det klart, at det er den tidligere omtalte sienesiske kreds, her sigtes til. – 43. Åh! jeg ønsker ikke et gods i Caffagiolo som Donato. – 44. I afhandlingen Pavedømmet og Kulturen, Tilskueren 1903, s. 702 ff.; Ved den skønne Tempeldør 21. – 45. Jeg har ikke en sikkerheds sten, hvor jeg kan anbringe mit hoved; jeg har ikke et stykke verden, som jeg kan omgive med en mur og sige: det er mit! – 46. Og alle disse piger, nu måske mødre, og jeg genkender dem ikke, som jeg var en smule forelsket i. – 47. Min melankoli tog til, når det blev aften. – 48. Nu bliver det aften, og tingene i værelset bliver dolke, der borer sig ned i min sjæl. – 49. »Du Kære, jeg skal aldrig mer dig elske« (J. J.'s egen oversættelse, III 109).

Med romertal + arabertal henvises til Udvalgte Værker 1915. Henvisningerne til Den hellige Frans af Assisi og Den hellige Katerina af Siena gælder henholdsvis 5. udg., 1956, og 2. udg., 1927.

Gustaf Munch-Petersen og den danske lyrik i fyrrerne

Et forsøg på placering på grundlag af flertydighed.

Af STEFFEN HEJLSKOV LARSEN

Gustaf Munch-Petersen udgav kun fire digtsamlinger, den første »det nøgne menneske«, i 1932, den sidste, »Nitten Digte«, 1937. Alligevel er hans lyrik ikke gået i glemme. I 1946 kom »Udvalgte Digte« fra 1938 i andet oplag, og i 1959 er hans samlede værker udkommet, der indeholder mange digte, som ikke er blevet trykt før eller kun er offentliggjort i »Vild Hvede«. Kritikerne Torben Brostrøm har forsynet bøgerne med noter, kommentarer, registre og en introduktion.

Det er imidlertid karakteristisk, at det fortrinsvis er lyrikere og kritikere, der bringer hans navn på bane; som Morten Nielsens er hans poesi tilsyneladende ikke blevet folkeejede på trods af, at de begge hører til fyrrernes poetiske forudsætninger, og begge havde nogenlunde samme skæbne; i øvrigt ofte nævnt sammen af den grund. Munch-Petersens første digtsamlinger synes ikke at være blevet større salgssucceser, de blev udgivet på forskellige forlag, den sidste endda i kommission; »Udvalgte Digte«, den eneste udgave af hans lyrik i tyve år, havde et samlet oplag på 850 eksemplarer, »Krigere uden Vaaben« af Morten Nielsen havde et samlet oplag på 4000. Siden har endda Morten Nielsens »Efterladte Digte« set dagens lys samt i 1954 en udgave af hans samlede digte med et oplag på 3000.

At Munch-Petersen ikke blev populær, men heller ikke glemt, er jo hurtigt forklaret ved at bruge formelen svært tilgængelig om hans digtning, en ganske brugbar og yndet kliché. At finde frem til årsagerne til denne påståede eksklusivitet er både vanskeligere og nyttigere. I januarnummeret 1959 af »Vindrosen« mener Brostrøm i »Det umådeholdne mådehold«, hovedårsagen er, at Munch-Petersen (sammen med Jens August Schade) har ladet sig påvirke af de internationale strømninger surrealismen og imaginismen og således er en af vore få modernister. Det er måske rigtigt, men hvad er så en modernist? Hvad adskiller Munch-Petersens lyrik fra næsten al anden dansk lyrik i hans samtid?

I »det nøgne menneske« og »Nitten Digte« er miljøet hverdagens; digtene er fyldte med sansninger af ting, i den første byboens og sø-

mandens, i den sidste fiskerens og havboens. Billederne tjener tingenes signalement, danner ikke mønstre; ordforrådet er realismens. I den første samling findes en række mislykkede og umodne frembringelser, det kan ikke være andet, Munch-Petersens begavelse gik heller ikke i retning af en social-realistisk modernisme à la den svenske Arthur Lundkvist; sidste samling indeholder derimod lutter gode ting, landskabspoesier i frie vers. Men både i første og i sidste finder vi digte, der henholdsvis peger fremad og bagud i forfatterskabet, »søvn« f. eks. fra »det nøgne menneske« og »Rødt og sort« fra »Nitten Digte«, indledningen og afslutningen på hans arbejde med en bestemt strukturform,* den strukturform, der dominerer hans anden samling, »det underste land«.

* Jeg bruger i denne afhandling struktur i betydningen billedmønster, der omfatter et helt digt. Det har været lyriske generationers gentagne erfaring, at billedet er poesiens sjæl. Og den iagttagelse, at billederne i visse perioders lyriske digtning hænger sammen i flere forskellige, men nemt fikserbare mønstre, er udgangspunktet for afhandlingen. Det klart afgrænsede i disse overordentlig hyppigt forekommende strukturer er i øvrigt for mig kriteriet på, at den billedopfattelse, som bliver den logiske konsekvens af mine iagttagelser angående strukturerne, må være rigtig. Jeg skal ikke indgående beskæftige mig med billedet her, men da forudsætningerne for at drage en række konklusioner angående dets natur er klart til stede i det følgende, vil jeg lige nævne et par væsentlige slutninger: 1. Der eksisterer ikke kombinerede billeder (se Ulla Albecks »Dansk Stilistik« side 93), jævnfør »Forvirrings Regn« i »Rødt og sort«, der er analyseret i det følgende, hvor »Forvirring« er billede på egenskaber ved regnen, og hvor »Regn« er billede på karakteristika for forvirringen; dog indeholder de i denne afhandling citerede digte ikke afsnit, der viser det nødvendige i denne opfattelse. Ole Sarvigs lille digt »Mødne« fra »Jeghuset« er derimod et udmærket eksempel. 2. Et billede er altid en fra almindeligt sprogbrug kendt betegnelse, der er brugt for en anden forestilling, denne opfattelse af billedet er i det væsentlige traditionel (se Cl. Wilkens »Poesien« side 114). 3. Skellet mellem billede og almindeligt ord går mellem leksikalsk (almindeligt) brug og digterisk (individuel) brug af det enkelte ord; dette er en voldsom udvidelse af den forholdsvis traditionelle billedopfattelses begrebsområde; lad mig give et eksempel: nogen formel forskel er der ikke mellem visse billeders og arkaiserende ordformers opbygning, se »strænge-« i »morgentime«, der er analyseret i det følgende; billedet har to betydninger: a. (slim)-tråde, et billede, som fuldstændig har samme funktion og opbygning som et arkaiserende udtryk; b. forudsætning for digtning, »strænge-« = strenge på lyren, der er et regulært billede; problemerne i denne forbindelse skal jeg dog ikke berøre her, blot vil jeg slå fast, at denne udvidelse af billedbegrebet ikke sker på den øvrige stilistiks bekostning. 4. Det isolerede billede har langt mindre poetisk betydning hos nyere lyriske digtere end de billeder, der danner mønstre. 5. Den traditionelle opdeling i undergrupper inden for billedkategorien er ganske udvendig og uden berøring med billedernes vigtigste digteriske funktion.

»søvn« har tilsyneladende adresse til en kvinde:

»jeg elsker dig ikke, / men jeg vil komme til dig / en dag, / naar vinden hænger dovent højt oppe over solen, / som et barn, der har leget sig træt –

jeg vil komme til dig paa stranden, / hvor klipperne ligger som løs varm aske paa vandet, / og havet er som bleggrønt lys, / der forsigtigt er hældt ud over jorden –

den dag skal du ligge som en bølge, / af hvis rene skum / livet har skabt dine lænder –

jeg elsker dig ikke, / men jeg vil komme til dig den dag / og trykke mine brændende øjne / mod dit dybe svale skød –«

Men er »søvn« en kvinde? Hvis det er tilfældet, passer det med »ligge«, »lænder« og »skød«; »søvn« bliver således et billede på ømhedsforholdet. Er »søvn« derimod identisk med søvn i almindelighed, bliver f. eks. »ligge«, »lænder«, »skød«, »solen«, »vinden«, »stranden«, »vandet« og »havet« billeder; »solen« og »vinden« billeder på lykke og aktivitet, »stranden«, »vandet« og »havet« på hvile og harmoni. Mærkeligt ellers hos en modernist at se disse romantiske havbilleder dukke op.

Hvorfor nu denne flertydige opbygning? Digteren udtrykker sin ambivalente holdning til kvinden i en form, der både er koncentreret og anskuelig. Yderligere opnår han den kunstneriske tilfredsstillelse, at læseren selv fornemmer denne flertydighed og ikke blot får den dobbelte holdning postuleret. Det er ikke tilstrækkeligt, at digteren siger, han tvivler og håber, hvis læseren ikke kan fornemme det. I dette digt føler man tydeligt korsfarerens længselsfyldte angst for, hvad der binder. Den let balancerende struktur skaber sammen med »søvn«s originale billeder og fint afstemte adjektiver indtrykket af kunstnerisk beherskelse og udtryksevne.

»Rødt og sort« beskriver tilsyneladende et efterår, psykisk og fysisk:

»De grønne Blade blir gule – / Stormene river / Maaned efter Maaned – / Gul-røde Blade klamrer sig til sorte Grene – / Langsomt vrider Regnen Stilkene løse – / Saften staar stille i Roden –

Under jagende Himmel / sover Mulden sin Hvile – / grønne Menne-skehjærter sortner – / Menneskenes Storme blødende nærmer sig – /

Forvirrings Regn siver Nat og Dag – / Hjærtets Love mørner – /
Efteraars straalende Pragt / vandrer i døde Kolonner / gennem Menne-
skenes Byer – / – Solen er fjernest nu –«

Versene 9–13 viser os imidlertid, at digtet ikke blot er naturbeskrivende, men også tidsbeskrivende. Det er en skildring af efteråret og dets virkninger, men parallelliseringen af det menneskelige med træerne får os til at opfatte »Regn«, »grønne«, »sort« ikke blot som billeder kun i forbindelse med det menneskelige, men også alle andre steder i digtet. F. eks. bliver »grønne«, »Saften« og »Solen« billeder på forskellige former for liv, »sort« bliver billede på død, »Regn« og »Storme« på modgang og lidelse, »Efteraar« på forrådnelse, og »Grene« på menneskeligt fællesskab og vækst. Kun »grønne« og »sortne« er på denne måde nøgler til digtet, de låser naturbeskrivelsens dør op til tidsbeskrivelsen: alle konkreterne bliver pludselig udtryk for abstrakte værdier. »Forvirring« i »Forvirrings Regn« kan opfattes som et billede, således at »Regn« ikke nødvendigvis må forstås som en »nøgle«. Havde Munch-Petersen udeladt linje 9, 10 og 12, ville »Forvirring« imidlertid alene være blevet »nøgle«, således at vi i dette tilfælde havde at gøre med en struktur principielt identisk med »søvnen«s, som den er karakteriseret i det følgende. Nu regner jeg ikke »Forvirring« med til de væsentlige ord i digtet, da det ingen strukturel funktion har. En hel række af de vigtige ord i digtet kan altså opfattes på flere måder, både som leksikale ord og som billeder, og bliver det ene billede, bliver alle de andre ord det også. Digtets titel er således nok »Rødt og sort«, men det betyder »Lidelse og død«. Og skrevet i slutningen af trediverne kommer digtet så til at handle også om tiden, bliver en beskrivelse af den politiske situation på et tidspunkt, da nazismen og fascismen triumferede, og Franco begyndte i Spanien: »Solen er fjernest nu –.«

Strukturerne i de to digte ligner meget hinanden, begge er de flertydige, d. v. s. begge digte har to tolkninger, der er lige relevante. Ved hjælp af den dobbelte form kan digteren udtrykke komplicerede situationer uden at give afkald på den kunstneriske koncentration. Teknisk er der dog en forskel: i »Rødt og sort« er de væsentlige ord i strukturen enten alle ord eller også alle billeder; i »søvnen« er der både ord og billeder i strukturens alternative tolkninger. Flertydigheden fremhæves i højere grad af den sidste form. Den første kalder jeg en planstruktur, den sidste en gruppestruktur.

Både kvalitativt og kvantitativt har digtene med disse strukturer en fremtrædende stilling i Munch-Petersens lyrik. Over dem er ca. 20 pct. af hans digte bygget op, og de findes i de fleste af hans bedste ting: i »det« fra »det nøgne menneske«, digtets landskab er både billede og landskab; i »nomader« fra »det underste land«, der skildrer vandringer i et ydre fantastisk landskab og et indre psykisk, ikke mindre fantastisk; i »sang« fra samme samling, »barnet« er barn og genius; i »præsentation« fra »mod jerusalem«, det handler både om kobberminearbejdere og om målbevidste socialister; i »ørkensang« også fra »mod jerusalem«, ørkenvandrerne er heri samtidig moderne slaver af fordomme og penge; i »ubetvingelig« fra samme samling, i dette digt er »stormfuglen« på én gang stormfugl og profeti om den ny tid; og i »preludium for antilopehornsflojte«, som på én gang beskriver en grotesk-frodig urskovsverden og digterens åndelige situation i midten af trediverne. Blandt hans svenske digte har »Nätter«, »Midvinternatt« og »Frukten« strukturerne.

Både tidskritiske, naturbeskrivende og erotiske digte finder vi i rigt mål i mellemkrigstidens realistiske lyrik. Det ny hos Munch-Petersen og poeterne i fyrrerne er den digteriske sammensmeltning af flere virkelighedsplaner som et princip. De to strukturer, vi her har fundet hos Munch-Petersen, finder vi ikke anvendt i nogen større udstrækning i tyvernes og tredivernes omfangsrige lyriske produktion. Både hos Otto Gelsted og Tom Kristensen finder vi godt en snes, mærkeligt nok flest hos den realistiske og kommunistiske Gelsted. Hos la Cour er der derimod en mængde eksempler på deres anvendelse, særlig i »Den tredie Dag« og »Menneskets Hjem«. »Den tredie Dag« og »Menneskets Hjem« må karakteriseres som romantiske både med hensyn til motiver, stil og strukturer. Knap halvdel af digtene har ét af de to billedmønstre. I poemer fra samme periode af William Heinesen finder vi dem også. Sandsynligvis er de alle fire påvirket af halvfemsernes lyrikere i det stykke. Hos Nis Petersen, som jo har et navn, observerer vi også nogle tilløb til sådanne strukturdannelser i strofer, der i øvrigt ikke er rigtig lykkedes. I Per Langes poesi finder vi dem hyppigt og som en integrerende del af hans lyriske teknik, men Per Lange vil jeg af andre årsager regne med til nyromantikken, et ensomt skud på symbolismens hjemlige stamme. Men tendensen til en romantisk modstrømning omkring 1930 hos periodens betydelige poeter finder vi ikke hos de små, som tydeligst viser tidsstrømmen.

Hvor nær man hos realisterne kunne være ved at fiksere strukturerne, men også hvor dyb kløften var mellem realisme og modernisme, viser et digt som »Dansk Vinter« af Otto Gelsted. Det er skrevet i næsten samme historiske situation som Munch-Petersens »Rødt og sort«, det er naturbeskrivende, og det har samme tendens. Men dets natursceneri er kun kulisse for Gelsteds afstandstagen fra det danske åndelige vejrlig, naturen bliver ikke billede – blot klima. Alene én stor nyskabende lyriker i generationen benytter dem meget: Schade, Munch-Petersens eneste åndsfrænde, men først i »Jordens ansigt« fra 1932.

I fyrreerne optræder derimod strukturerne hyppigt. Ole Sarvig og den nu forvandlede Paul la Cour bruger dem atter og atter, la Cour f. eks. i det smukke »Hun kunde ikke falde«, der minder meget om Munch-Petersens »søvn«. Som det er digtet et kvindeportræt. Vi hører om »hendes« nænsomhed og dæmpede tale, stilheden omkring »hende« og »hendes« åndelige styrke:

»I Svalernes Vinge / var det jeg ventet, / paa Træernes Grene, / hvor hendes Fødder tøved, / i Græssets lette Varme, / langs Vidjerne, paa Vandet, / paa de klare Sten. / Ad smalle Stier kom / den fremmede unge Pige / med Skyggen paa sin Mund, / med Stilhed paa sin Skulder, / stærkere end Skønhed, / yngre end Mod. / Paa Dybet kom hun gaaende, / af Bølgen hun betraadte / gjorde hun brede Veje, / hun bar mig skønt hun vandrede / paa mig med sin Fod. / Mit Liv blev forvandlet: / Hun kunde ikke falde.«

Men ser vi digtet efter, er det ligeså rimeligt, at »hun« er et billede, og »Svalernes Vinge«, »Træernes Grene«, »Græssets Varme«, »Vidjerne«, »Vandet« o. s. v. slet ikke er billeder, men konkrete, tingsord. Efter denne tolkning bliver »hun« billede på poesien. Digtets dobbelthed demonstreres af dets placering i de to samlinger, det har været offentliggjort i: sammen med vers med poesien som emne i »Mellem Bark og Ved«, og sammen med kærlighedslyrik i »Udvalgte Digte«. Både la Cour og Munch-Petersen bruger kvinden også som billede, den sidste på søvn og træthed, den første på aktivitet og under. »Hun« er flere, men strukturen den samme. Dybt personlig er dog begges brug, diktionen er ganske deres egen.

Samme struktur som i »Hun kunde ikke falde« bruger også andre af fyrreernes lyrikere. Thorkild Bjørnvig i enkelte digte, Ole Wivel i flere, Frank Jæger i ikke så få, særlig i »Anskuelses-Billeder« fra »Hav-

karlens Sange«, fast og gennemarbejdet poesi, hans hidtil bedste; Sarvig bruger den dog først og fremmest. Men lige så hyppigt er det strukturen, vi fandt i »Rødt og sort«, Sarvig arbejder med. Et digt som »Telefonaks« fra samlingen »Jeghuset«, et af de betydeligste værker i fyrerne, viser tydeligt hans slægtskab med Munch-Petersen, slægtskab, der yderligere kan spores i »Nattens skyggeskaal«. Også i »Telefonaks« befinder »nøglen« sig midt i, også det er både en landskabsbeskrivelse og en tidsbeskrivelse på én gang, ja, »Telefonaks« har endog den samme farvesymbolik som »Rødt og sort«, alt sammen tjener det blot en anden idé:

»Den tidlige graa morgen, / da solen tøver. / Alt er sort og grønt og graat. / De elektriske aks / staar i vaser rundt om i landet. / Man ser, det er det 20. aarhundrede, / ser det og husker. / Køerne brøler. / Dagen er ikke kommen endnu / under den lave kuppel. / Overalt i det blygraa mørke / sover mennesker.«

De tre første og fem sidste vers er digtets strukturelle kerne. Disse kunne godt udgøre et selvstændigt miniaturedigt i halvfemsernes stil, hvis det ikke var for den klare prosaform; efterårsspleen i den første lysningstime. Men den stærke understregning af det tyvende århundrede i sjette vers bringer os andre forestillinger i erindring: »morgen«, »dagen« og »mørke« bliver pludselig billeder på tidsafsnit i menneskehedens historie. Vi befinder os i en tid, hvor »solen«, den samlende myte, endnu ikke er kommet; »dagen«, guldalderen, er endnu ikke op-runden; »køerne«, de ubevidste kræfter, venter »dagen«, den ny tids snarlige komme, mens mennesker endnu er uden kontakt med hinanden og det kommende – de »sover«.

At »Telefonaks« og »Rødt og sort« har samme opbygning, er tydeligt. Hos Erik Knudsen finder vi igen strukturen, dog ikke mange steder, han bruger nok adskillige »små hårdføre billeder«, men de er ikke knyttet sammen. Og vi møder den i et par af Wivels digte f. eks. i »Fisken«. Men den, der hyppigst benytter planstrukturen, er dog Sarvig.

Munch-Petersens to midterste digtsamlinger »det underste land« og »mod jerusalem« er hans interessanteste, særlig den sidste, hans mest eksperimenterende. Fra fjern og nær henter han sine billeder: fra den

amerikanske bluestradition, vi hører om »dreng«, »baby«, »jerusalem« og »kleopatra«, fra den kristelige mytologi, der tales om »gud«, »frælsesen«, »det ny rige« og »Herrens dag«, og ellers fra de eksotiske himmelstrøg. Billederne har nogenlunde faste værdier. Munch-Petersen skaber sig i disse samlinger et poetisk mikrokosmos, og i hvert fald i tre digte lykkes det ham at anbringe sin lilleverden i poesians univers: i »glimt – varslende – flygtet«, »morgentime« og »sjælens sang«.

Strukturelt er de tre digte knyttet nært sammen med de tidligere analyserede digte; både de og de tidligere omtalte indeholder alternative virkelighedsplaner. Og motivisk: Der går en lige linje fra »søvnen« frem til hans lyriks højdepunkter, flere gange i samlingen »det underste land« vil man f. eks. opdage, at kærligheds poesien ofte lige så godt kan opfattes som fremtidsvisioner ligesom kærlighedsdigtet »morgentime«; men strukturen er en anden i dette.

»morgentime« fremviser fra begyndelsen et fantastisk, romantisk sceneri, alle hans forskellige stilistiske virkemidler skaber en fascinerende helhed:

»paa himlens dybe / bund af nat / ligger som kul / alle elskovsgnisternerne – / stille fløj / de een efter een, / sorte perler paa / himlens bund –

Jeg, den Udvalgte, / er i nat blot / sønvogteren / dødssværdet / for Den Store Kærligheds / dør – / under den matgyldne / portal med / korslagte ben / sidder jeg vaagen / med vogtersværdet paa / mit knæ –

himplens sæd rinder gennem / alle tage – / bag døren, hvor den / store kærlighed sover, / hører jeg uden at lytte / de store fugles hvirken / om duftløse vidunderlige / blomster – / hver ild er / død –, og / de hvide sletter trykker / al vind indtil sig / i voldsom søvn – / sjakalerne holder vejret / stirrende mod himlen / med blinde øjne – / ingen smiler – / ingen spejle dugges – / DEN STORE KÆRLIGHED / SOVER –

silkebløde jomfrutaager / glider atter over / susende munde og / drømmeløse skød / og mellem / den store kærligheds læber / spindes strængelaag

ingen vil kende / nogen efter / denne nat – / og alle træk vil / være smeltet, / naar en morgen kommer –

naar nattens / purpurjolle blomstrer, / skal ingen være udvalgt, / og min dronning skal / have mistet sin krone.«

At den centrale forestilling er »Den Store Kærlighed«, står straks klart, men er der tale om en kvinde? Indledningen kunne tyde på det:

»alle elskovsgnisterne – / stille fløj / de –«, men elskovsgnisterne befinder sig på »himlens bund«, så hvorfor menes der ikke også stjernerne, der slukkes, når morgentimen nærmer sig? Med det samme fastholdes centralbegrebets karakter af flertydigt billede, og efterhånden som digtet skrider frem, bygger han billedets dobbelte indhold op: »Den Store Kærlighed« er enten billede på en kvinde eller den ny fællesskabsfølelse, tusindårsriget. »ingen vil kende / nogen efter / denne nat« og »naar nattens / purpurjolle blomstrer, / skal ingen være udvalgt«: Digteren, »Den Udvalgte«, behøver ikke at vogte »Den Store Kærlighed«, tilværelsen er ændret, og den jomfruelige ny tid / jomfruen gjort til moden virkelighed / kvinde: »min dronning skal / have mistet sin krone.« Jaloux kan man dog ikke sige, digteren er.

»Den Store Kærlighed« er således flertydig, billede enten på kvinden eller tusindårsriget, den specielle og almene lykke. Ordet danner dog ikke sin egen fiktive verden omkring sig, fordi det ingen større billedværdi har ud over det typografiske. Men det er anbragt i et fantastisk orientalsk ørken- og oasemiljø, som i sig selv er en fiktion, der dækker de to virkelighedsområder, digtet handler om. Det kommer således til at indgå som fiktivt element i en fiktion og bliver billede blandt de andre billeder. Til denne stamme knytter så alle de andre ord og billeder sig, og alle væsentlige ord er altså billeder og kun billeder, men hvert med to værdier. Forskellen mellem denne struktur og de foregående er hårfin, men tydelig.

Årsagen til digtets skønhed er på én gang strukturens klarhed og sprogets blomstrende pragt. Læg blot mærke til farverne i digtet, både direkte beskrevet og indirekte!

Som »morgentime« er også de andre to digte flertydige: »glimt – varslende – flygtet«, der både handler om Munch-Petersens digtning og hans sind; »sjælens sang«, hvor »dagen« og »natten« betyder forstand og følelse, »overjeg« og »det« for at udtrykke freudiansk, men også nutid og fremtid. De to digte har dog en noget anden struktur end »morgentime«: de enkelte flertydige billeder hænger nok sammen, men de danner ingen fiktion:

»naar budbringeren kommer, / og hadet falder fra / mine træk som / dagens tørre hunger –, / vil menneskene blændes af / en skønhed, der sprænger alt – / og de vil bedække / deres aasyn og mumle: / »alt gaar under, / døden er over os –« / men deres drømme vil / rejse sig og

vidne: / at hjemlandet er / en eneste solgydende opfyldelse / af det
højeste —, / een nat for alle / af evig klarhed, / bygget over udødelige /
skaberdrømmes skuldre —

og gennem mit hjemlands græs / sukker det / lykketungt / under den
ringestes fod: / »hellige nat, hvor / solen har fundet sin brud —« (sjæ-
lens sang VII)

»natten«, der således er flertydig, er igen identisk med »hjemlandet«,
»drømme« betyder både vision og håb om virkelighed, og »budbringe-
ren« er både billede på et socialt tegn og en erotisk oplevelse — må
opfattes således, fordi alle de andre billeder både dækker en social og
en psykologisk realitet. Vi ser, at billederne knyttes sammen enten af
deres logiske sammenhæng (nat og dag) eller også gennem sammenstil-
lingen i digtet (sol og brud). Derfor er klasestrukturen vanskelig at
tolke, men brugbar for en digter, der vil have frie hænder til en ubunden
fremstilling samtidig med, at han vil udtrykke komplicerede tanke-
rækker.

Jeg undlader at give en detailtolkning; enkeltheder i dette store og
betydelige digt kan man finde nærmere omtalt i Brostrøms essay i
»Digt og læser«, der netop handler om »sjælens sang«. Brostrøms
introduktion til de samlede værker går ikke i enkeltheder med hen-
syn til de her analyserede digte. I øvrigt har Brostrøm ikke lagt mærke
til Munch-Petersens billedmønstre, læseren vil ved sammenligning kunne
se, hvilke forskelle der derved bliver i opfattelsen af Munch-Petersens
poesi.

Disse tre digte fra hans vigtigste periode er alle bygget på samme
grund, det flertydige billede, og de er fuldlødige kunstværker. Ingen
modernistisk lyriker i Danmark bortset fra Sarvig har kunnet frem-
bringe så farvestrålende og fantasiforvredne bygningsværker, der sam-
tidig står så fast. På klasestrukturens fundament hviler i øvrigt også
så glansfulde poesier som »hvid hyacint« og »ve over sejren!«, der
ligesom »morgentime« og »sjælens sang« er fra »mod jerusalem«.
Hvilke udgaver af det kommunistiske manifest!

Strukturerne beskrevne i det foregående finder vi ellers ingen af i
tyvernes og tredivernes danske lyrik,*) undtagen i Schades produktion

*) Angående Munch-Petersens forhold til den svenske modernisme se »Nordisk
Tidskrift« årgang 1960. Jeg er meget uenig med Torben Brostrøm i introduk-
tionen til de samlede værker om Munch-Petersens forhold til andre digtere. Hans
tydelige forbilleder er Edith Södergran og Elmer Diktonius.

fra og med »Hjertebogen«, hvor fiktionstrukturen først bruges. Klassestrukturen lancerer derimod Munch-Petersen, og med denne såvel som med fiktionstrukturen skaber han mærkeligt vellykkede digte. I fyrreerne vinder de stor udbredelse, der dog ikke er jævnt fordelt. Hos Jæger og Sarvig finder vi fiktionstrukturen, og Sarvig er den dygtigste, hans lille »Frostbellis« er et mesterværk af koncentration og balance mellem billederne:

»Tidsselfrø.

Den store tidsels tid, / da alle frygter / inden døre, / mens tidselpagoden / staar rygende / med fnog.

Nu flyver frostbellis / forbi mit vindue / og vender deres ansigter mod mig.«

Titlen og det første ord vejer hinanden op: er »tidsselfrø« billede på »frostbellis«? Eller omvendt? De efterfølgende vers fortæller os så, at frøene er billeder på sneen, og hele tidsselfiktionen udfoldes roligt. Men samtidig, umærkeligt fyldes digtet med den sarvigske metafysik: »tidselpagoden« bliver også billede på tiden og »frostbellis« på tidens ulykker.

Mellem Sarvigs og Munch-Petersens fiktionstrukturer er der dog en lille forskel: Sarvigs centrale billede, »tidslen«, er længere fra dets to værdier, end »Den Store Kærlighed« er fra kvinden og den ny tid. Kortere er digtet også. Man ser, hvor personligt Sarvig bruger det sproglige materiale, i sine bedste ting digter han forbløffende originalt og sikkert.

Jægers brug af denne struktur er knap så original. Han griber i mange tilfælde tilbage til Sophus Claussen, men ikke blot for at hente struktur; der er vers, ja, hele strofer, hvor man under læsningen må knibe sig i armen og spørge, om de ikke er fra det eller det af mesteren. Særlig i »Tyren«, hans svageste samling, har Jæger givet opvisning i claussenske strukturer, stiltræk og rytmer – og modtaget al folkets hyldest derfor.

Jæger er nu ikke den eneste betydelige lyriker, der dyrker Claussen i sin fritid. Ikke blot en lovende debutant som Poul Vad, der tilmed roses for sine øvelser i Claussens stil af agtede kritikere, men også en betydelig lyriker som Wivel griber til hans assistance. Men det er ikke altid fiktionstrukturen, man er interesseret i, ofte nok så meget den, vi fandt i »sjælens sang«, den samme som Claussen benytter i så høj grad

fra og med »Fabler«. En kritiker har talt om T. S. Eliots skæbnesvangre indflydelse. Den er nu svær at få øje på, men Claussens indflydelse er farlig, fordi efterligningerne er talrige, efterligning ikke blot af måden at bygge en struktur op på, men helt ud i stilen og versemålenc. Wivels sidste digte i »Maanen« er ikke engang Claussen som halvgod, men Claussen som direkte dårlig. Men siden dukkede »Nike« op på poesiens himmel; selv om den ikke kom helt ud af jordens tiltrækningsfelt, var den dog et stjerneskud. »Domkirken i Køln« viser en personlig udformning af strukturen og er på højde med det bedste, han har skrevet.

I »Brændpunkt« i digtsamlingen af samme navn, stort tænkt med en tematisk rigdom uden sidestykke i fyrrernes danske lyrik, arbejder Knudsen med den samme form. Og la Cour f. eks. i »Flere Skove, flere Himle« fra »Efterladte Digte« lidenskabeligt og bevægende:

Flere Skove, flere Himle, flere Solc, Stjerner, / flere, flere, for min
Tørst er dybere end Havet. / De som kaster sig paa Ansigtet og drik-
ker, / de skal storme Jeriko, se Mure falde, / Byen overgiver sig i deres
Hænder. / Se mit Jeriko, som staar og brænder / ørkengult, berendt af
Solens Flamme, / Kampen værd, hun er saa stor og fager / under Haa-
rets gyldne Kobberhjælm. /Flere Skove, flere Himle, Sole, Stjerner, /
den som kaster sig paa Ansigtet og drikker / vinder hende.«

De centrale ord er »Jeriko«, billede på den almene kollektive lykke, og »hende«, billede på den specielle personlige lykke. Identifikationen af disse to ord gør dem begge til udtryk for det samme: den ny tid og den personlige oplevelse. I sjette vers glider de to billeder sammen og bliver et flertydigt billede med to identiske værdier, men med to forskellige masker. Vi har at gøre med flertydige billeder, hvis indhold alene fremgår af sammenstillingen. Digtet rummer ingen fiktion, kun måske ansatser dertil. Hos Munch-Petersen hedder centralforestillingen »hjemlandet«, hos la Cour »Jeriko« / »hun«, strukturen er den samme i »sjælens sang« og »Flere Skove, flere Himle«.

Strukturelt er Munch-Petersen og fyrrernes lyrikere i samme båd. Hvis Munch-Petersen er modernist, er de også modernister – og omvendt. (At det samme også gælder for Schade, er en kendsgerning, som det ligger uden for denne afhandlings rammer at dokumentere.) At visse dele af fyrrernes poetiske indsats er ret svag, er så en anden sag, vi finder ingen strukturer hos Munch-Petersen, som vi ikke kan finde

hos de senere lyrikere. Og svært forståeligt bliver han derfor kun set fra tredivernes stade. Set fra nutidens er han et eksempel og et korrektiv. Det er måske netop én af grundene til fagmændenes stadige interesse for hans produktion, bortset fra dens til tider fremragende kvalitet.

I slutningen af sit essay i »Vindrosen« forsøger Brostrøm en definition af modernismen: Modernismen er »en bestræbelse for at trænge ind og ned i det menneskelige, fremmest i de egne, som ikke har været bevidst behandlet af ældre digtere.« Og til denne indholdsdefinition knytter han så kravet om nye »strukturer«, der svarer til det ny indhold, »al den stund »form« og »indhold« ikke lader sig behandle hver for sig.«

Hvis Brostrøms definition er dækkende, bliver Munch-Petersen og dermed fyrernes digtere, måske med undtagelse af Knudsen, ikke modernister. Munch-Petersens motiver finder vi hos flere af tredivernes lyrikere. Han digter som de om ungdommen, kvinden og naturen, fremtiden og lykken, forældrene, sig selv, tiden; kun fremtidsvisionerne er helt hans egne. Fyrernes poeter digter stadig med undtagelse af Knudsen om naturen, barndommen, kærligheden, religionen, poesien og tiden, gamle temaer fra romantikkens og nyromantikens dage. En sammenligning mellem halvfemsernes og fyrernes motiver viser en forbløffende lighed i poetisk stof og holdning. Allerede Martin A. Hansen pegede på denne overensstemmelse. Kun tidsdigtene har en virkelig ændret tone, hvad der jo er forståeligt, desperationen er større, de aktuelle forestillinger andre nu. Men de øvrige emner behandles ikke særlig anderledes i fyrerne. Især Ove Abildgaard, Bjørnvig og Jæger skriver om ganske traditionelle ting. Det er jo la Cour, Knudsen, Sarvig og Wivel, der er mest tidsbevidste. Og endelig strukturerne? *Alle er de gamle romantiske og nyromantiske kendinge.* Også Munch-Petersens. Brostrøms formodning om sammenhæng mellem indhold og form synes her i det store og hele at stemme, selv om han nok bruger ordet struktur i en bredere betydning end jeg: Nyromantik er det, vi finder hos Munch-Petersen og fyrernes poeter. Men det morsomme er, at det netop er nogle af de mest tidsbevidste, mest »modernistiske«, der hyppigst bruger de romantiske strukturer: la Cour, Sarvig – og Munch-Petersen! Og endnu pudsigere: romantikeren Munch-Petersen har motiver tilfælles med tredivernes lyriske realister, ligesom i øvrigt Schade!

Grupperer man imidlertid lyrikerne på strukturelt grundlag alene,

kommer Munch-Petersen i bås sammen med Schade og de fleste af fyrrernes poeter, og gruppen kan klart karakteriseres som romantisk uden hensyn til motiver eller forfatterholdning.

Men romantiker eller modernist – Munch-Petersens lyriske forfatterskab er et bemærkelsesværdigt værk, der indeholder fremragende ting. Yderligere foregriber det udviklingen i det efterfølgende tiår, og i visse af hans digte f. eks. »det« finder vi eksperimenter med sætningsstrukturen, der viser nye muligheder for fremtidige udvidelser af lyrikkens registre. Og sammenhæng og bevidst konsekvens er der i Munch-Petersens fire digtsamlinger, hver samling hænger æstetisk sammen med den foregående, men den sidste knytter sig nær til den første. Samtidig er hver en helhed: »det nøgne menneske« er for en stor del skrevet under indtryk af den sociale omverden, og de fleste digte er enkle og realistiske. »det underste land« foregår for det meste i et psykisk landskab, der endnu ikke har antaget tropiske former. Billederne filtrer sig ikke sammen, men danner mønstre, ofte sydlandske eksteriører. I »mod jerusalem« er vi inde i et urskovsagtigt halvllys, over vore hoveder lukker sig sære symbolvækster. Det stærkeste helhedspræg har imidlertid »Nitten Digte«. Miljøet er igen hverdagens, den bornholmske dagligdag.

Ser man forfatterskabet efter på langs, finder man en tydelig linje; »Udvalgte Digte« viser dette. Med fundament i den første og i den sidste og båret af de to midterste digtsamlinger er en væsentlig og særpræget produktion bygget op. Vi ser en poesi med en meget koncentreret form og personligt sprog. Og vi ser en digter, der søgende gik sine egne veje.

Aksel Noesgaards ordstatistiske pionerarbejde

Af HENNING SPANG-HANSEN

Enhver med tilknytning til retskrivningsundervisningen i den danske skole ved, hvordan denne undervisning takket være *Aksel Noesgaards* arbejder over ordhyppighed og fejltyper er blevet et mønstereksempel paa videnskab i pædagogikkens tjeneste. Men det er vist mindre kendt og har vist ikke før været genstand for selvstændig behandling, at Noesgaards ordstatistiske undersøgelser ogsaa fra et sprogvidenskabeligt synspunkt udgør en indsats og et resultat, der fortjener sidestilling med ordstatistiske undersøgelser i andre lande. Vel havde der i udlandet tidligere været foretaget en del undersøgelser af denne art, med Kaedings tælling af 11 millioner løbende ord tysk som det mest imponerende – men samtidigt afskrækkende – eksempel, men da Noesgaard omkring 1930 paa eget initiativ begyndte sine tællinger, kunne han kun i ringe grad drage nytte af disse arbejder, der i de fleste tilfælde forfulgte andre maal, især stenografiens krav. Det var overvejende Noesgaards egen idemæssige indsats, da han – økonomisk og arbejdsmæssigt ogsaa kun med beskeden bistand – iværksatte de undersøgelser, som han fortsatte gennem henved 30 aar, og takket være hvilke dansk sprog og nyere dansk litteratur tør siges at være undersøgt i ordstatistisk henseende saa omhyggeligt som noget andet lands sprog og litteratur.

Den sprogvidenskabelige side af Noesgaards arbejde træder maaske tydeligst frem i de undersøgelser over danske forfatters sprogbrug, som han netop havde naaet at afslutte inden sin død i maj 1959. Som en videreførelse af tællinger i tekststykker fra forfatterskaber tilhørende tiden før og omkring aarhundredskiftet, og fra forfatterskaber tilhørende perioden ca. 1900 til 1935, havde Noesgaard nu undersøgt 10 forfatterskaber tilhørende de sidste ca. 20 aar for ved sammenligninger at konstatere eventuelle forskelle mellem de tre perioders sprogbrug. Undersøgelsens resultater forelaa i færdigt manuskript fra Aksel Noesgaards haand, og det havde været hans tanke at søge arbejdet udgivet til sin 80-aarsdag, 3. februar 1960, som afslutning paa et mangeaarigt virke inden for dette felt. Med enkelte tilføjelser, foretaget paa grundlag af Noesgaards tællingsresultater, og med et forord af Paul Diderichsen er arbejdet nu posthumt blevet udgivet til samme dag under

titlen: *Hyppighedsundersøgelser over ordforraadet i dansk, III; tre generationer af danske prosaister (1878–1958)*.

Dette sidste arbejde tilsigter som nævnt at supplere og afslutte den stilistisk betonedede side af Noesgaards undersøgelser og slutter sig i det hele taget nøje til hans tidligere offentliggjorte ordstatistiske arbejder: *Hyppighedsundersøgelser over Ordforraadet i Dansk* (København 1934), *Hyppighedsundersøgelser II* (København 1937), *De nødvendige danske ord*, 2. ændrede udg., København 1956, spec. s. 27–35. Det synes derfor rimeligt og berettiget at underkaste disse arbejder en samlet vurdering fra et sprogstatistisk synspunkt.

For en første betragtning kan undersøgelser som Noesgaards tage sig ud som blot og bar rubricering og optælling af foreliggende ordforekomster. Hvad den matematiske side af sagen angaar, rummer Noesgaards undersøgelser, saaledes som de foreligger offentliggjorte fra hans haand, heller ikke for en nøjere betragtning nogen problematik: De matematiske operationer indskrænker sig til addition, udregning af middeltal og procentregning. Selv ikke i den nyeste bog har den i udlandet ret udbredte interesse for at finde matematisk formulerede sammenhænge inden for ordhyppighedens fordeling sat sig spor. Disse bestræbelser, med den saakaldte »Zipf's lov« som et af de første og mest kendte eksempler, har Noesgaard givetvis haft kendskab til; han besad, for en stor del gennem personlig kontakt, et førstehaandskendskab til ordstatistisk forskning i USA, hvor disse matematiserende tendenser først og fremmest har haft og stadig har udbredelse (inden for statistisk stilistik maa dog ogsaa fremhæves *Yule* og senere forskere i England).

Men dels var Noesgaard – efter sit eget udsagn i sin erindringsbog (*Fra plogen til asfalten*, Skjern 1953) – mindre interesseret i matematik og har vel derfor taget det standpunkt at lade sine tællingsresultater staa som de er og for hvad de er; dels maa det bemærkes, at de matematiserende tendenser overvejende repræsenteres af forskere med psykologisk eller i den senere tid informationsteoretisk orientering, saaledes at tendenserne selv i USA kun i mindre grad har paavirket de pædagogisk orienterede ordstatistikere, som Noesgaard havde sin nære kontakt med.

Den forestilling om problemløshed i videnskabelig henseende, som en forhaandsvurdering af undersøgelser som Noesgaards kan føre til, har vel ogsaa spillet med ind ved afslagene fra flere videnskabelige fond, som Noesgaard henvendte sig til midt i 30'erne om støtte til videre undersøgelser. I sprogvidenskabelig henseende er problemløs-

heden imidlertid kun tilsyneladende. Enhver, der blot i beskeden maalestok har givet sig i lag med ordtællinger i tekster, vil have erkendt, at opgaven er meget langt fra at kunne løses ved rubricering og optælling af ordforekomsterne, saaledes som de umiddelbart fremtræder. Hvis opgaven var af en saadan triviell art, ville den iøvrigt lade sig bedre, dvs. nøjagtigere løse helt med mekaniske hjælpemidler end med menneskelig arbejdskraft, der dels sløves af gentagelser og dels distraheres af interessante, men en saadan triviell optælling uredkommende forhold i teksten eller maaske i omgivelserne. Og selv om man bl. a. i USA har benyttet tekniske hjælpemidler (hulkortmaskineri) til ordstatistiske undersøgelser (se f. eks. H. H. Josselson: *The Russian Word Count*, Detroit 1953) og der seriøst arbejdes paa at udvikle elektronisk data-maskineri (»matematikmaskiner«, »elektronhjernener«) specielt til saadanne formaal, er det kun visse af undersøgelsernes operationer man herved mekaniserer. Fuldt mekaniserede ordtællinger i tekster af sædvanlig art er et perspektiv af samme fjerne og maaske principielt urealistiske art som fuldt mekaniseret oversættelse af tekster fra et dagligsprog til et andet.

Ligesom det saaledes, hvad mekaniseringsperspektiver angaar, er berettiget at nævne ordstatistik og oversættelse i sammenhæng, er det, hvad angaar de nuværende forhold, berettiget at sammenligne ordstatistikens problemer med leksikografiens, især saadan som disse optræder ved étsprogordsbøger. Det har næppe interesse at forfølge denne sammenligning i detaljer; det vil være tilstrækkeligt at nævne spørgsmaal som afgrænsning af enheden ord overfor ordsammensætninger, behandlingen af bøjningsformer og adskillelse af homonymer. Samt først og sidst afgrænsning af materialet: Hvilke arter af tekster skal man dække, og i hvilken henseende og grad kan man paaregne, at de tekster, man faktisk kan overkomme at undersøge, giver et repræsentativt materiale.

Ordstatistikerens arbejde er naturligvis i visse henseender mindre problemfyldt end leksikografens eller grammatikerens, bl. a. fordi han som regel netop kan bygge paa foreliggende ordbøger og grammatiske beskrivelser. Men hvor grammatikeren og leksikografen ofte kan nøjes med at beskrive og eksemplificere analyseproblemerne (f. eks. hvor det drejer sig om en syntaktisk begrundet inddeling af forekomsterne af *der* i danske tekster), staar ordstatistikeren i den situation at skulle rubricere (og dermed tælle) hver enkelt ordforekomst her og nu. Han

kan ikke operere med glidende skalaer, men maa overfor alle tvivls-tilfælde – og netop de hyppige ord frembyder ofte tvivls-tilfælde – give sig og sine eventuelle assistenter procedureregler, der saa vidt gørligt forener hensynet til undersøgelsens formaal (f. eks. at fastslaa visse syntaktisk-stilistiske forskelle) med de krav, som tælling i praksis stiller (hurtigt konstaterbare kriterier).

Denne oversigt over ordstatistikens hovedproblemer har dels haft til formaal at begrunde den paastand, at et ordstatistisk værk har mere tilfælles med en ordbog end med Statistisk aarbog, dels at give baggrund for en betragtning af den maade, hvorpaa Aksel Noesgaard har taget problemerne op. Som det allervæsentligste maa det fremhæves, at han klart har formuleret formaalet (formaalene) med sine arbejder, og at han ogsaa til stadighed har haft disse formaal klart for sig :

Primært at finde hvilke ord ethvert barn i skolen og senere faar brug for at skrive og dermed at stave, *sekundært* at finde eventuelle forskelle af nærmere angivet art mellem forskellige slags tekster (herunder specielt forskellige forfatterskaber). I Noesgaards nyeste og sidste arbejde, efter at arbejdet med stavelisterne havde naaet en afslutning, er kun det sidstnævnte formaal paa tale.

Det er først og fremmest i kraft af denne begrænsede, men klare maalsætning, at Noesgaards fremstilling giver læseren en fornemmelse af sikker grund, til forskel fra ikke saa faa udenlandske ordstatistiske arbejder, der sætter sig videre og maaske mere interessante maal saasom at finde sammenhænge mellem teksters ordstatistiske struktur og menneskelig psyke eller termodynamikkens grundlag. Uden at rejse ringeste tvivl om de paagældende forskeres videnskabelige redelighed tør man sige, at selve disse formaals vide perspektiver har skudt interessen for empiriske forhold noget i baggrunden til fordel for betragtninger over, hvad der under inddragen af forskellige forudsætninger kan udledes af et – ofte stærkt begrænset – erfaringsmateriale.

Noesgaards primære formaal har imidlertid, til trods for sit udtalt pædagogiske tilsnit, almen sprogvidenskabelig interesse. For hvis der kan konstateres et inventar af ord, som forekommer i (men alene naturligvis ikke udgør) tekster af alle de arter, som dansk-talende aktivt eller passivt sædvanligt gør brug af, staar man overfor forhold, der maa beskrives som hørende til det danske sprogs *system*, ganske ligesom man udfra de fælles syntaktiske forhold, bøjningsforhold og andre grammatiske forhold i et saadant bredt tekstudsnit har opstillet det danske

sprogs grammatiske system. Dermed er ikke sagt, at et saadant fælles ordinventar indgaar i det danske sprogs *struktur*, naar struktur forstaas som et netværk af relationer af nærmere angivne typer som f. eks. de glossematiske funktioner. Men det samme gælder grammatiske forhold i vanlig forstand, eftersom ikke alle systematiske forhold inden for grammatikken kan beskrives som strukturelle, og det er paa den anden side plausibelt, at omfanget og sammensætningen af et saadant fælles ordinventar i visse henseender kan vises at være betinget af strukturelle forhold; man kan til illustration tænke paa konjunktioners og visse adverbiers rolle i syntaksen.

Men lader et saadant fælles ordinventar sig overhovedet konstatere? Noesgaard synes selv ikke at have været i tvivl om muligheden derfor, og han har her haft visse erfaringer fra undersøgelser i andre sprog at støtte sig til. Det har ved undersøgelser af hyppighedsfordelingen for ord i tekster altid vist sig, at temmelig faa forskellige ord udgør en stor procentdel af tekstens løbende ord, og endvidere, at det i nogen grad er de samme ord, der forekommer hyppigt i enhver undersøgt tekst paa et og samme sprog. Sammenholdes dette med en grundforestilling om, at ethvert ord i sproget har en vis, »sand« hyppighed, hvis værdi lader sig bestemme med stadig bedre tilnærmelse jo større og mere blandet en tekstmængde man optæller, føres man frem til den slutning, at sprogets ord kan ordnes efter vigtighed udfra tilstrækkeligt store og tilstrækkeligt varierede tællinger af ordforekomster i tekster.

Paa denne basis, der først i den seneste tid er blevet genstand for principiel kritik og efterprøvning, startede Noesgaard sin efterforskning af de vigtigste ord for børn i danske skoler. Men uden at fordybe sig i teoretiske betragtninger og principielle undersøgelser naaede han udfra sit eget materiale, som han med sikkert skøn havde behandlet i adskilte grupper til indbyrdes sammenligning, hurtigt frem til et mere nuanceret billede af forholdene: De ord som er fælles for en flerhed af tekster, f. eks. fælles for lige store uddrag af ti forfatters produktion, er – taget som gruppe – langt fra de samme som de hyppigste ord i disse tekster taget under ét. For i hver enkelt sammenhængende tekst eller tekststykke er der som regel visse ord, som er meget hyppige i kraft af tekstens specielle tema eller emne, »hvad teksten handler om«, men som sjældent eller slet ikke genfindes i andre tekster af lignende art (ved art kan man her f. eks. forstaa nutidig fiktionsprosa). Da antallet af mulige forskellige tekstspecifikke ord er uhyre stort, nemlig af samme

størrelsesorden som et sprogs hele registrerede ordinventar, ville en talmæssig udjævning kræve tælling af et uoverkommeligt antal tekster. Resultatet i praksis bliver derfor, at selv meget omfattende tællinger kun giver tekstafhængige hyppighedsværdier for et lille antal meget hyppige ord. »Mammuttællinger« kan derfor ogsaa kun siges at tjene noget formaal, hvis materialet behandles i adskilte dele, der kan betragtes som – og stikprøvevis vises at være – homogene hver for sig.

Hvor det gælder opstillingen af et tekstafhængigt ordinventar, dvs. ord der er fælles for tekster af alle sædvanlige arter, er hyppighedsbestemmelse i vanlig forstand mindre egnet end en direkte sammenligning af ordinventaret i en flerhed af tekster. Dette kan lyde som en selvfølgelighed, men set paa baggrund af ordstatistikens oprindelse og datidige problemstilling var det en overordentlig vigtig erkendelse, Noesgaard i sine »Hyppighedsundersøgelser II« bragte frem ved at skelne mellem de hyppigste ord og de vigtigste ord; karakteristikken *vigtigste* er maaske mindre velvalgt, mere neutralt er det at tale om de mest almene ord, eller om man foretrækker: de mest generelle ord. Men uanset terminologien er der næppe noget sted i den ordstatistiske litteratur, hvor denne vigtige forskel er indført, paavist og eksemplificeret saa klart som hos Noesgaard. Man finder naturligvis i udenlandske værker fra omkring samme tidspunkt eller senere det samme forhold behandlet, idet man (i engelsk terminologi) skelner mellem ords *frequency* og *range*, men i de fleste tilfælde er definitionerne vage og der inddrages skøn til bestemmelsen af ordenes *range* (ogsaa denne betegnelse er lidet vejledende, og den forveksles ydermere let med *rank*, fransk *rang*, der er gængs betegnelse for et ords hyppighedsnummer).

Fra et sprogvidenskabeligt synspunkt er det beklageligt, at Noesgaard ikke i senere arbejder fulgte denne sin erkendelse op med yderligere undersøgelser over ords »vigtighed« eller »generalitet«, men som ovenfor nævnt er undersøgelser af denne art ogsaa i udlandet stadig paa begyndelsesstadiet. Det skal ogsaa bemærkes, at bestemmelser af ords generalitet byder paa noget større matematiske problemer end hyppighedsbestemmelse udfra løbende ord i tekster; det er f. eks. aabenbart, at de sammenholdte teksters længde spiller ind paa en mere indviklet maade end ved udregning af en hyppighedsværdi. Under alle omstændigheder vil det kræve omfattende undersøgelser at fastslaa, om og i hvilken udstrækning et tekstafhængigt ordinventar

kan opstilles, og dermed bl. a. at afgøre, om og hvordan den liste, som Noesgaard naaede til ved sin metode, skal revideres og suppleres. Noesgaard fremhæver selv, at hans resultater kan møde den skæbne at blive kuldkastet af mere omfattende undersøgelser.

Det ville føre for vidt her at studere de lister og tabeller over de vigtigste og hyppigste ord, som Noesgaard har givet i sine bøger. Ordene saavel som deres hyppighedstal kan give anledning til betragtninger af mange arter: Hyppighedsfordelinger kan opstilles og eventuelt sammenholdes med de beskrivelsesformler, som er foreslaaet i den matematiserende ordstatistik, eller ordhyppighederne kan sammenholdes med teksternes arter, emner og særlige grammatiske forhold, saaledes som Noesgaard selv i stor udstrækning gør det i sine bøger; eller ordene i listerne kan betragtes i henseende til deres indhold og til deres udtryk, hvorved man bl. a. ser en udpræget sammenhæng mellem hyppighed (eller »vigtighed«) og udtrykstype. Men i alle henseender gælder det, at Noesgaards resultater, saaledes som han har fremlagt dem, vedrører de bestemte tekster, han har valgt at tælle, og uanset tællingernes betydelige omfang og de valgte tekststarters spændvidde har enhver konklusion vedrørende andre tekster eller sproget som system hypotesens karakter. Noesgaard gør selv opmærksom paa dette og er yderst forsigtig med at drage almene slutninger udfra sine resultater; problemet har naturligvis ogsaa foreligget for Noesgaard under hans opstilling af stavellister paa grundlag af ordtællingerne, men det fremtræder mindre udpræget ved dette pædagogiske sigte end for rent videnskabelige formaal, fordi der ved enhver pædagogisk anvendelse uvægerligt indgaar et normativt moment.

I forbindelse med omtalen af det primære formaal for Noesgaards arbejde er det rimeligt at berøre hans behandling af de tidligere nævnte metodiske spørgsmaal ved ordtællinger. Til ortografisk-pædagogiske anvendelser er det en nødvendighed at betragte bøjningsformer som forskellige tælleenheder, hvad Noesgaard da ogsaa gør, men de sammenstillinger og betragtninger over bøjningsformernes indbyrdes hyppigheder, som han medtager allerede i »Hyppighedsundersøgelser II«, har videre, sprogvidenskabelig værdi.

Derimod er det beklageligt, at Noesgaard veg tilbage fra at holde homonymer adskilt: Verbet *faa* og adjektivet *faa* tælles f. eks. under ét (hvorimod substantivet *Faar* holdes adskilt fra præsens *faar* i kraft af begyndelsesbogstaverne). For naar man saaledes kun tager ordud-

trykket i betragtning, bortfalder ikke blot muligheden for at uddrage de enkelte homonymers hyppighedsværdier, men mulighederne for at sammenligne bøjningsformers hyppighed forringes væsentligt. Naar f. eks. *faa* omfatter baade verbet og adjektivet, kan man ikke af tallene slutte noget om forholdet mellem verbalformerne *faa* og *faar*. Og selv fra et ortografisk-pædagogisk synspunkt er adskillelsen af homonymer (nærmere præciseret homografer) vigtig som følge af forskellen i dansk mellem homofoni og homografi. Det er f. eks. til ringe nytte at kunne stave udtrykkene *bor* og *bord*, hvis man ikke samtidigt behersker disses fordeling paa ordindhold, inklusive den omstændighed at der til hvert af udtrykkene er knyttet mere end ét indhold.

Det er forstaaeligt i betragtning af de teoretiske og praktiske vanskeligheder, at Noesgaard valgte kun at skelne ord efter udtrykket, og takket være den daværende retskrivnings skelnen mellem stort og lille begyndelsesbogstav har han faktisk kunnet opnaa en større diskrimination end i de dengang foreliggende store tællinger for engelsks vedkommende (Thorndike's og Horn's tællinger). Det er imidlertid værd at bemærke, at begyndelsesbogstavet som umiddelbart kriterium jo svinger efter punktum og visse andre steder, og i disse – relativt ikke helt *faa* – tilfælde har Noesgaard alligevel gennemført adskillelsen paa syntaktisk-semantic grundlag. Springet til en videregaaende adskillelse havde derfor ikke været saa stort, og Noesgaards store undersøgelser ville have vundet ikke saa lidt i sprogvidenskabelig værdi, hvis de var blevet udført med adskillelse blot paa det ordklassegrundlag, som Noesgaard har indført i sit sidste arbejde (Hyppighedsundersøgelser III). Det er de store bogstavers bortfald som gav anledning til, at Noesgaard i denne tælling af godt 100.000 løbende ord har rubriceret forekomsterne efter ordklasse, hvorved f. eks. verbet *faa* og adjektivet *faa* bliver to forskellige tælleenheder. Uanset de traditionelle ordklassers uklare videnskabelige status har denne inddelingspraksis vist sig gennemførlig, hvilket under alle omstændigheder understreger ordklassernes pragmatiske værdi. Det er iøvrigt værd at lægge mærke til, at den mangel paa balance, der præger ordklasseinddelingen i grammatisk og leksikalsk henseende: Substantivernes utal overfor f. eks. konjunktionernes faatal, ikke kan siges at være til stede mellem forekomster i tekster: Substantivprocenten er f. eks. af nogenlunde samme størrelse som konjunktionsprocenten. Ogsaa dette forhold bør tages i betragtning ved vurderingen af ordklassernes status og teoretiske basis.

Hvad homonymadskillelse angaar, er Noesgaards sidste arbejde paa denne maade videregaaende end hans tidligere tællinger, selv om der kun er tale om en ordklasseinddeling, som hverken i princip eller i detailler falder sammen med en semantisk homonymadskillelse. Iøvrigt er metodikken uændret i den sidste tælling, hvilket er fordelagtigt ved sammenligninger mellem tællingernes resultater; dog er det i betragtning af den nyeste undersøgelses udtalt stilistiske formaal uheldigt, at egennavne ikke er talt med. I sin første tælling (udelukkende af skolestof) medtog Noesgaard egennavne paa linie med andre ord, med det resultat at *Kefas* saavel som andre mere danskklingende navne optræder blandt tællingens 600 hyppigste ord. For opstillingen af et fælles ordinventar er et saadant resultat aabenbart meningsløst, og i sine følgende tællinger udelod Noesgaard derfor egennavne (personer, steder, maa-neder og ugedage). Hvor det drejer sig om undersøgelser til belysning af en teksts ordstatistiske struktur, anderledes sagt: belysning af hvad der gør en række ord til en tekst, eller om stilistiske undersøgelser, er denne fuldstændige udeladelse af egennavne imidlertid blot den anden grøft. For ikke alene bliver ved en saadan udeladelse alle andre ords hyppighedsprocent større, men samtidig forrykkes syntaktisk og stilistisk væsentlige talforhold, idet f. eks. substantivprocenten bliver mindre i forhold til verbalprocenten, og talforholdet mellem subjekt og finit verbum forrykkes. I tekster af visse arter, f. eks. avisstof og visse typer fiktionsprosa, bliver saadanne forskydninger ved udeladelse af egennavne ganske væsentlige. Da det imidlertid sjældent er selve de individuelle navnes hyppighed, som har interesse, er den fordelagtigste praksis at tælle navneforekomster under ét, evt. specificeret i personnavne, stednavne og andre navne.

Bortset fra de – antagelig smaa – forskydninger, som ville følge ved at medtage egennavne i betragtningen, frembyder Noesgaards nyeste og tidligere tællinger over sproget i danske forfatters produktion et solidt og righoldigt materiale saavel for videregaaende stilistiske sammenligninger mellem forfatterne enkeltvis og periodevis, hvad Noesgaard saa som sit formaal, som for undersøgelser over kvantitative forhold i teksters syntaktiske struktur. Det er ikke her stedet at drøfte Noesgaards resultater, de konklusioner som kan drages derudfra, eller de videre undersøgelser som inspireres deraf. Som et simpelt eksempel kan blot nævnes, at naar Noesgaard for ti forfattere finder nogenlunde samme procentdel verber i finit form (nutidsform + datidsform), tør

man deraf slutte, at ogsaa den gennemsnitlige sætningslængde er nogenlunde den samme for de undersøgte tekster, hvilket igen vækker interessen for undersøgelser over tekstlængdernes fordeling: Hvordan varierer sætningslængden hos den enkelte forfatter, og viser variationen samme billede for forskellige forfatters vedkommende?

Ogsaa forhold vedrørende forfatternes ordvalg belyses ved Noesgaards tællinger, saaledes forskelle i synonymers udbredelse og ikke mindst det almene spørgsmaal om ordrigdom, dvs. hvorvidt der hos visse forfattere og i visse arter af tekster gøres brug af et større antal forskellige ord end hos andre. At naa til holdbare resultater i saa henseende rummer imidlertid betydelige problemer. Dels er den talmæssige sammenhæng mellem tekstlængde og antal forskellige ord i teksten vanskelig at formulere matematisk, hvorfor det er vanskeligt at drage sammenligninger mellem tekster af ulige længde. Dels spiller de undersøgte teksters indholdsmæssige homogenitet en afgørende rolle, hvilket betyder at man faar stærkt afvigende resultater; en samling af flere tekststykker, f. eks. en novellesamling, giver et andet resultat (som regel i retning af flere forskellige ord) end et sammenhængende tekststykke, f. eks. en roman, af samme totale længde. Noesgaards resultater angaaende ordrigdom naar da faktisk heller ikke mere end at belyse sagens problemer. Det kan f. eks. let paavises ud fra Noesgaards opgivelser, at hvor hans udvalg af en forfatters produktion bestaar af flere indbyrdes uafhængige tekststykker finder han gennemgaende flest forskellige ord; den større ordrigdom hos den paagældende forfatter er imidlertid antagelig fiktiv.

Disse og andre uløste problemer er Noesgaards arbejder dog ingenlunde alene om. Spørgsmaalene beskæftiger fremdeles ordstatistikere i mange lande, og ikke helt faa udenlandske arbejder af tidligere dato har i dag temmelig problematisk værdi, fordi deres almene konklusioner er draget paa et ikke blot utilstrækkelig stort, men ogsaa utilstrækkelig defineret grundlag. En saadan skæbne vil ikke overgaa Aksel Noesgaards ordstatistiske arbejder, der i kraft af deres nøgternhed og klare forbindelse mellem de principielle problemer og et velafgrænset formaal staar som forbilledlig forskning, uanset om man skulle naa saa vidt, at mere omfattende undersøgelser gør selve hans resultater overflødige.

Mindre bidrag

EN DANSK-NORSK OG EN OLDENGELSK TANDPINEFORMEL

Nordmanden I. Reichborn-Kjenneruds »Vår gamle trolldomsmedisin« er ikke alene et grundlæggende Arbejde, men et fuldendt Bygningsværk rejst over norsk (nordisk) Folkemedicin. Let bliver det ikke at føje noget væsentligt til, og Hullerne i Muren er faa. Hidtil er kun fundet et Sted, hvor den fremragende Forsker har givet helt op og anfører om en Trylleformel, at den har et Indhold, som ikke lader sig tyde (IV, 16). Da Formlen aabenbart har dansk Rod, skal der herfra søges at sætte denne enkelte Byggesten paa Plads.

Formlen findes i to norske Opskrifter fra c. 1790 og 1750; men sær-danske Ordformer som Dræ og Gam viser sydover. Den gengives her efter A. C. Bang: Norske Hexeformularer (1901) No. 908:

»For Orm i Tænderne.

Det første, man ser Is paa Vandet efter Mikkelsdag, saa tag tre Stykker Is i Munden (og sig): Lig stil, Lam, under Gam, indtil der bliver dræit(?) i Rug i det hellige trefoldige Navn Gud Fader, Søn, og Gud den Helligaand. Og spyt saa tre Gange for hvert et Stykke du synker, og gjør ligesaa, naar du seer dræit(?) i Rug, nemlig: tag tre Rugaks i Munden og sig: Lig stil, Lam, under Gam, til Is kommer paa Vandet etc. etc.«

Først Ritus. Der kan vist ikke være Tvivl om, at Isstykkerne skal fri for Tandsmerter i Vinterhalvaaret og de dræende Rugaks i Sommerhalvaaret. Hertil svarer nemlig et dansk Raad til at forebygge Feber. »Hvert Aar, naar Rugen begynder at sætte Dræ, skal du gaa ud paa en Ager og hugge 3 Ags, da faar du ingen Feber.« (E. Tang Kristensen: Gamle Raad for Sygdomme. . . (1922) 308).

Tilbage staar nu selve Formlen. Gam kan være et vinget Fabeldyr (Grif) eller en Grib (smlgn. Lammegrib). Indsættes Gribben i Formlen, hvor Gam i sin Tid kan være foretrukket for Rimets Skyld, og udbygges Formlen som en Sammenligning, faar vi: »Lig stille (Orm i Tand som) Lam under Grib(bens Klo), indtil . . .«, en Sammenstilling som vist skulde opfylde de uskrevne Love for Trylleformlernes Opbygning.

A. C. Bang kan heller ikke have forstaaet Formlen, idet han indsætter et meningsforvirrende: siger for et rigtigt læst: seer, og har aabenbart heller ikke bemærket, at der fra samme Haandskrift, iøvrigt et af de betydningsfuldeste i de norske Samlinger, er trykt en Formel (Bang No. 1193) for at dølge Hugormen, som er opbygget fuldstændig som ovenstaaende: »Lig fast, du jordiske Orm, for mig, som Træet staar fast paa Rod for dig, indtil. . .«.

Det kan være vanskeligt eller umuligt at sige, om Motivet til vor Formel er hentet fra Zoologiens eller Fabeldyrenes Verden. I Vindblæs Kirke (Jylland) er paa Dørkarmstenenes Inderside hugget en vinget Grif og der- under et Dyr, antagelig et Lam, og paa Ydersiderne to vingeløse Griffe og modstillet dem et hornet Korslam (M. Mackeprang: Jydske Granitportaler (1948) 250).

I de omtalte Formler kan Sammenligningen betegnes som positiv; men der findes som bekendt ogsaa Formler, som bygger paa Modsætningen. Til denne Gruppe eller Type, mener jeg, bør henregnes en oldengelsk Tandpineformel, der sidst er trykt og kommenteret i G. Storms: *Anglo-Saxon Magic* (1948) som No. 65.

»Sing ðis wið toðece syððan sunne beo on setle, swiðe oft:

Caio laio quaque uoaque ofer sæloficia sleah manna wrym.

Nemne her þone man and his fæd(er), cweð þonne:

Lilumenne æceð þæt ofer eall þonne alið, coliað þonne hit
on eorðan hatost byrneð. Fintamen.«

Den første Del af Formlen: Caio . . . indeholder maaske: C. L. (en vis Person) hvorsomhelst naarsomhelst (ved Hjælp af) udenlandsk Lorica Mand slaa Orm. (??)

At Exorcisten skal nævne den syges og dennes Faders Navn bekræftes af en dansk Tandpineformel (H. Boers: *Folketro om Tænder* (1954) 66). Det er muligt, at Cajus og Lajus staar for Søn og Fader.

Men det er den sidste Del af Formlen, som Dr. Storms rent ud betegner som obscur. Han oversætter: »Lilumenne it aches most of all when it mitigates, it cools when it burns hottest on earth,« og kommenterer: »I suggest that the pain is mitigating at the moment it hurts most, that it is cooling when it burns hottest. Under the influence of the charm the pain is realized most, but at the same time the suggestion of alleviation is beginning to work and the pain is already diminishing. Grendon has: It aches beyond telling when he lies down; it cools when on earth it burns most fiercely«.

Det er tidligere bemærket, at Storms og Grendon ved Tolkningen af de oldengelske Formler efter min Mening i for ringe Grad støtter sig til den gottonske Folkemedicin. I dette specielle Tilfælde kan maaske tilføjes, at de ikke som vi Danske umiddelbart kan nikke genkendende til de mange oldengelske Ord, der ikke mere bruges i Nutidsengelsk, men endnu i Dansk, og prøve, om de uvilkaarligt vakte Associationer ikke kan hjælpe til en forsvarlig Løsning.

Naar vi her i Formlens første Linie erfarer, at den skal »synges« ved Solnedgang og senere træffer Verbet: alið (af oe. liðan) vil det uvægerligt vælte frem med Verslinier som: »Nu lider Dagen. . .«, »Solen lider saa smaat mod Hæld. . .«, »Naar Solen monne lide. . .« m. fl. Fra Oldnordisk kendes Udtryk som »dagrinn var mjök áliðinn«. Prøver man nu at indsætte Solen i Forbindelse med alið i Storms' egen Oversættelse, hvor han karakteristisk nok tyr til det latinske mitigate, faas: »Smaamænd! (Smlgn. oldn. smámenni; Godnavn for Orme?) det smerter mest af alt, naar den (Solen) er gaaet ned; det (Smerten i Tanden) kølnar, naar den (Solen) brønder varmest paa Jorden.«

Det kan vist forsvares at tydes saaledes, at Tandpinen sætter kraftigst ind, naar Nattekulden kommer, men svinder – og helst for stedse –, naar Solen næste Dag staar højest paa Himmelen.

Da Løsningen, som nævnt, i nogen Grad bygger paa Association og

Intuition, er Paralleller særlig ønskværdige, og Reichborn-Kjennerud (IV, 14) nævner netop, at i Ringbu tror de, Tandværken »tar sig op« til Kl. 12 Nat, men gir sig senere.

Man kan til Slut spørge, hvorfor der især over den oldengelske er noget tilsyneladende gaadelignende. Det kan skyldes mangelfuld Overlevering (f. Eks. sunne læst eller hørt som þonne), men kan maaske ogsaa være tilstræbt. Symbolikken var klar for de faa i Inderkredsen, og Yderkredsen behøvede ikke umiddelbart at forstaa Formlens Ord – tværtimod; thi først da blev de rigtige Trylleord.

C. C. Matthiessen.

HÖLL (HÄVLL) VIÐ HÝROGI

I »Lægerådene i den eldre Edda« (MM 1923) og »Eddatidens medicin« (ANF 1924) har I. Reichborn-Kjennerud indgaaende behandlet ovenstaaende Linie fra Hávamál 137 med de mange vidt forskellige Tydninger især af det første Ord. R.-Kj. oversætter Hyld ved Husstrid (Uenighed mellem Ægtefolkene og den deraf følgende Ufrugtbarhed) med Hylden opfattet som »vettetre, tuntre, butre«. Hylden var tidligere helt ukendt paa Island, deraf maaske Usikkerheden hos den islandske Afskriver af Codex regius overfor Stavemaaden og Ukendskab til Midlet i det hele taget.

At man maa fastholde Oversættelsen: »Hyld ved Husstrid (Kiv mellem Ægtefolk)« bekræftes paa en baade afgørende og morsom Maade gennem en Optegnelse (No 847) i Johan J. Törners Samling af Widskeppelser (utg. av K. Rob. V. Wikman 1946): »Om bruden är rädd för att få en ond man skall hon drifwa kärnan ur fläder och ha hos sig, samt under wigseln drifwa ut honom, så bryter hon al mansens wrede.« Udgaven er af W. forsynet med talrige Anmærkninger. Saadanne fattes desværre ved vort Nummer, om hvilket det kun oplyses, at det er nedskrevet af T. c. 1760; men Aarhundrederne mellem Hávamáls Forfatter og Törner er jo kun som Dage at regne inden for Overtro og folkemedicinsk Tradition.

C. C. Matthiessen.

FRA JON SKONVIG TIL ERIK MOLTKE

Med værket: *Jon Skonvig og de andre runetegnere* (I, 1956, Billeder og kildetext (VIII + 240 pp., kr. 45), II 1958, Skildring og kommentar (299 pp., kr. 55) = Bibliotheca Arnarnagana, Supplementum vol. I-II), som her skal gøres til genstand for en mere orienterende end kritisk omtale, har Erik Moltke til overmål indfriet et gammelt løfte til venner og fagfæller om at levere en skildring af forudsætningerne for og forarbejderne til Ole Worms runeværk fra 1643, Monumenta Danica, den første samlede behandling af de danske (og norske) runemindesmærker. Moltke har nemlig ikke nøjet sig med at behandle og vurdere de tegnere og undersøgere, som Ole Worm brugte for over 300 år siden, men er gået videre og har en

suite medtaget samtlige betydelige danske runetegnere fra begyndelsen af det 17. til begyndelsen af det 20. århundrede, da Ludvig Wimmer, i 1908, afsluttede sit monumentale værk, *De danske runemindesmærker*. Og tilmed har han så ingeniørligt ladet sig standse af den grænse, som værkets titel kunde synes at foreskrive ham, men har overskredet den med et par kapitler, der skildrer og vurderer den undersøgelses-, opmalings og fotograferingsteknik, som han selv har udviklet, og hvis resultater først og fremmest foreligger i Lis Jacobsens og hans værk, *Danmarks Runeindskrifter*, Atlas 1941, Text 1942. Overskridelsen kan forøvrigt begrundes med, at runeindskriftens undersøger, opmaler og fotograf er vor tids naturlige afløser af fortidens tegner med blyant og papir.

Som helhed er værket så vellykket, som det kunde ventes, og det føltes nærmest selvfølgeligt, at 2. bind skaffede sin forfatter doktorgraden ved Københavns universitet, skønt det ikke har disputatsens form, idet her ikke er tale om en eller flere theses, der kræver angreb og forsvar, heller ikke om en kritisk undersøgelse af et eller flere omstridelige problemer, men snarere foreligger en jævnt fremadskridende, omhyggeligt underbygget fremstilling af de danske runeundersøgelsers historie, en bog der sammen med Wimmers *Om undersøgelsen og tolkningen af vore runemindesmærker*, 1895, vil blive stående som et hovedværk i dansk runologis historie.

Bind I, *Billeder og kildetext*, er for det første en udgave af sex små, men såre vigtige og interessante håndskrifter, numrene 366–371 fol. i den Arnemagnæanske samling. De fem af dem er fra sidste halvdel af 1620'erne, eet fra o. 1639, og de indeholder tegnede forlæg for den største del af de illustrationer, der findes i Ole Worms runeværk. For tre af hefterne, der omfatter danske monumenter (og for nogle af et fjerde heftes billeder af norske) bærer Jon Skonvig ansvaret. Men da Moltkes værk ikke alene handler om Skonvigs skrækkelig dårlige tegninger af runemindesmærkerne og hans mere hæderlige gengivelser af deres indskrifter, men om de danske runeillustrationer i det hele taget, er i dette 1. bind hver af Skonvigs danske tegninger (med hans dertil hørende kortfattede notat, hvori beskrivelse og eventuelt tilknyttede sagn m.m. indgår) ledsaget af det tilsvarende snit i Worms runeværk, og så at sige alle af een eller flere senere tegninger af samme monument; endelig også, for så vidt den pågældende runesten endnu eksisterer, af den sidste foreliggende gengivelse, fotografiet i *Danmarks Runeindskrifter* atlas af det opmalede, i enkelte klare tilfælde: uopmalede, monument.

Der er herved fremkommet en højst vidunderlig billedbog, ikke alene for dem, der har nogen forståelse af, hvilken betydning det har, at et fortidsminde gengives så nøjagtigt, som det til enhver given tid er muligt, men for enhver, der har nogen interesse for dansk oldforsknings historie eller for humanistisk videnskabshistorie i det hele taget.

Kunstnerisk set kunde Worm næppe have fundet nogen dårligere medarbejder end Skonvig, der for det første slet ikke kunde tegne, og som for det andet ikke engang havde blik for billeder. Et tydeligt kors på Tillitstenen (fig. 2, 4, 9) bliver i hans streg til en figur, der til en vis grad ligner

en opad vendt fuglefod (og forleder Worm til at lade sin billedsnider gengive den som en tydelig ørnklo), hans aftegnning af de strenge og højtidelige billeder og ornamenter på den store runesten i Jelling (fig. 134) fortjener berømmelse som vidundere af pudsighed. Og bedre står det ikke til med de øvrige billedristninger på runestenene, som han har prøvet at gengive på papiret. Dette forhold spores i de tilsvarende illustrationer i Worms runeværk: Skonvigs umulige Jelling-billeder har han kasseret og skaffet sig nye, meget rigtigere forlæg for sine clichéer (fig. 135, 136). Det samme gælder i andre, men ikke i alle tilfælde, hvor Skonvigs billede var for påfaldende mærkværdigt. Et morsomt særtilfælde iagttages ved den lille skånske Hyby-stens dyrefigur. At Skonvig har kunnet se, at det er en hjort, fremgår alene af, at dyret på hans tegning er forsynet med takker (fig. 168). Ole Worm har ikke skaffet sin billedsnider noget andet forlæg, men har fundet sig i, at han går sine egne veje og skærer en springende kronhjort, just sådan som det prægtige dyr tog sig ud for det 17. århundrede, men ikke som det opfattedes af den sene vikingetids kunstnere. Worm bemærker da også til dette billede (citeret hos Moltke, II p. 85): »Man vil her se, at sculptor har gjort hjorten mere kunstnerisk, end den er på selve stenen.« Helt rigtigt; hverken Skonvigs tegning eller det Wormske snit har nogen lighed med billedet på runestenen. Og lige så unøjagtigt som runestenenes billeder har Skonvig gengivet runestenenes form og deres siders og kanter indbyrdes forhold. — Som kunstner giver den runologiske glarmester i Hornslet, Albert Holst, ikke anledning til betragtninger. Moltke gengiver til sammenligning med Skonvigs værk et par af hans bidrag, fra begyndelsen af 1620'erne; men glarmesteren har på sin tegning af den sten (fig. 46, fra Gesing), der er prydet med billeder, nemlig en biskop og det korsbærende lam, klogeligt udeladt disse figurer.

Det var en ejendommelig opgave, Ole Worms billedmager blev stillet på, da han på grundlag af Skonvigs usle kradserier skulde levere illustrationer til et værk, der var anlagt som et dansk bidrag til den internationale arkæologiske videnskab. Det ses, at han stillet over for Skonvigs skitser har følt sig forpligtet til at gengive dem i monumental, streng stil med faste streger, tydeligt perspektiv og kraftig afskygning. Kunstnerisk blev resultatet ypperligt. Men der er naturligvis ikke eet af snittene, der ligner den pågældende runesten ret meget. For det 17. århundrede har dette forhold nok ikke været så påfaldende som for os. I runologiens barndom har man først og fremmest haft tanken henvendt på runeindskriften og dens formodet mytiske eller, helst, historiske indhold. Hvordan udseendet af selve stenen var, og hvordan indskriften var anbragt på den, har endnu i nogen tid været af sekundær interesse. — Forøvrigt har billedskæreren åbenbart ikke følt sig meget mere bundet af de forlæg, der var leveret Worm af andre tegnere end Skonvig.

Worms illustrationer slog til i over 100 år, det var hans værk man måtte slå op i, når man vilde se, hvordan de danske runestene så ud. Først fra 1760'erne kom der med Søren Abildgaard et så stort og selvstændigt tilskud til det tidligere billedmateriale, at man erkender en virkelig ny-

skabelse. Abildgaard var bl. a. uddannet som tegner og havde som sådan forstand på perspektiv og proportion, kunstnerisk set betegner hans værk ikke et jævnt fremskridt, men et vældigt spring fra det før kendte. Her ligner billedet, skønt for det meste tørt, skematisk og dødt, virkelig hvad det skal forestille, stenens form og indskriftens anbringelse på stenen er rigtigt opfattet og gengivet.

Morsomt havde det været, om dette 1. bind af Moltkes værk til direkte sammenligning også havde kunnet indeholde en eller flere tegninger (fra de første år af det 19. århundrede) af den næste større runetegner, M. F. Arendt. Men da hans udvalg af danske monumenter så at sige ikke falder sammen med Skonvigs, har der ikke været anledning til at medtage hans værk her. Et udvalg af hans nydelige, spinkle stregtegninger findes imidlertid i 2. bind. Derimod er her en kort række eksempler på de smukke runestensbilleder, som den åbenbart selvlærte Rasmus Henrik Kruse på Fur i tiårene omkring 1850 har leveret i sine store, stadig utrykte historisk-topografiske værker, Nørrejylland's Mærkværdigheder (i Nationalmuseets arkiv).

En række kunstnerisk betydelige tegninger fra sidste halvdel af det 19. århundrede, af kunstnere som Heinrich Hansen, Kornerup, Løffler o. fl., viser de løbende års stadig voxende krav om og evne til naturtro gengivelse af monumenterne. Rækken sluttet med det fyldige udvalg af tegninger eller derefter fremstillede kemitypier (til P. G. Thorsens og Ludvig Wimmers runeværker) af den danske runestenstegner par excellence Magnus Petersen. Med ham er der i naturtro gengivelse af stenen, ornamentikken, runernes anbringelse nået så vidt, som det er muligt for menneskelig hånd og menneskeligt øje. Man sammenligne til eksempel og forundring Jon Skonvigs og Magnus Petersens gengivelser af billeder på den store Jellingsten! Og man bør derefter inddrage til yderligere sammenligning de efterhånden stadig mere sikkert opfattede værker af de kunstnere, hvis virke ligger mellem denne vor første og vor sidste runestenstegner.

For så endelig at gå over til betragtningen af runestensillustrationerne i den teknik, som vi for tiden er vant til i videnskabelige værker: fotograferingen. En mekanisk fremgangsmåde, ganske vist, men ikke af den grund uafhængig af omstændighederne. Een fotograferingsopgave er let og ligetil, en anden vanskelig, tilsyneladende umulig. Her kræves både takt og øvelse og mod til at prøve nye veje. Tegneren havde den fordel, at han kunde bevæge sig og fæste blikket og opmærksomheden nu på een, nu på en anden detaille, medens fotografiapparatet nødvendigvis må være stabilt og opfanger billedet fra et enkelt, fixeret punkt. Man kunde sige, at den fuldendte tegner har gengivet stenen sådan, som det menneskelige øje opfatter den, fotografiet sådan som den virkelig er i den pågældende øjeblikkelige belysning. Her kan gøres mærkelige iagttagelser. Der er f. ex. ikke tvivl om, at fotografiet af Tillitse-stenen er helt nøjagtigt, hver fold i stenen, hver afflisning kan iagttages. Alligevel ligner Magnus Petersens i sammenligning med fotografiet unøjagtige tegning mere »en sten« (fig. 7-11). En enkelt af Erik Moltkes mange vanskelige opgaver var den sam-

lede fotografering af de to sammenstødende indskriftflader på den store runesten i Gunderup. Vanskelighederne blev overvundet, som det fremgår af fotografiet (fig. 107). Men den kunstige belysning har i nogen grad udvisket de to planers skæringslinie, den som Magnus Petersen til gengæld har markeret alt for kraftigt (fig. 106), fordi han, i modsætning til fotografiapparatet, på et givet tidspunkt har været specielt optaget af at gengive den på papiret. Det ses forøvrigt, at opgaven også har interesseret den tegneudytige Skonvig (fig. 103). Men i alle tilfælde vil et godt fotografi, om ikke i skønhed så i nøjagtighed, være tegningen overlegen. Og når fotografiet og fotografen yder deres bedste og heldigste, fremkommer det ideelle billede. Det må dog her bemærkes, at selv det bedste fotografi har mistet en større eller mindre del af sin skønhed ved at blive lavet til cliché (jfr. Moltke II p. 263f.). Der er, trods fremragende arbejde fra clichéanstaltens side, en til tider meget stor forskel mellem de originale fotos, der opbevares i Den Moltke-Jacobsenske Samling, Nationalmuseet, og de efter dem fremstillede billeder i Danmarks Runeindskrifter.

Fotografen har fremfor alt den fordel, at han kan anvende kunstig belysning til fotograferingen, projektør eller magnium, alt som forholdene nu indbyder til eller kræver. Her vil brugeren af Moltkes bog atter gøre klogt i at se på fotografierne af den store Jelling-sten. Adskillige, som har besøgt dette monument for at bese den indskrift og de billeder, som de i forvejen kendte fra bøger, har måttet konstatere, at den ene eller den anden sides udsmykning ikke lod sig iagttage, men simpelt hen var delvis usynlig, fordi solen stod sådan, at der ikke lå skygger i de hugne furer og fordybede partier, men alt flød ud til en jævnt grå stenflade. Det rette sidelys, solens, hvis man er på pletten i rette tid, men det drejer sig om minutter, projektør, hvis man kommer for at undersøge og fotografere om natten, magnium, hvis man vil fotografere, når det passer én, kalder ornamentik og runer frem som ved et trylleslag.

Den kunstige belysning er faktisk vor tids eneste anvendelige fremgangsmåde til epigrafisk fotografering. Helt ideel er den ingenlunde, såsom ikke alle billeder bliver lige tydelige eller, navnlig, naturlige i den faste, skarpe skyggevirksomhed. Man sammenligne med bogens flertal af eksempler på helt vellykkede fotografier af opmalede og uopmalede monumenter f. ex. fig. 50, Gesing-stenen, hvor den ene smalside foreligger i et idealbillede, medens der på fotoet af den anden kunde ønskes jævner belysning og større kontrast mellem runerne og stenfladen; fig. 137, det prægtige og detaillerede nøjagtige foto af indskriftfladen på den store runesten i Jelling — men betydelig mørkere i løden end den normalt viser sig.

Hermed er vi nået frem til 2. bind af Moltkes værk, skildringen og vurderingen af tegners og fotografs resultater og hvad der kan henføres derunder. Efter grundig og gentagen gennembladning af billedbogen glæder man sig til at få historiebogen fat.

En retfærdig vurdering forudsætter, at læseren er opmærksom på de af forfatteren dragne grænser. Erik Moltke har ikke påtaget sig at skrive runologiens, ikke engang den danske runologis historie, hans opgave har

været at skildre billedfremstillingen (NB. den danske; de gamle svenske runetegnere er der her set bort fra) i historisk sammenhæng og at foretage en vurdering af billedernes brugbarhed for runeforskningen, d.v.s for læsningen, evt. tolkningen af indskrifterne.

Bogens opstilling, der fremgår af indholdsfortegnelsen, ligger kronologisk fast og lover ikke megen morskab: beskrivelse (afbrudt af et par excusser) af de tre Arnamagnæanske hefter med danske runestensbilleder, derefter jævn fremfart over det Wormske værk og Skonvig til de andre tegnere, der tages på række fra de ældste til Magnus Petersen. Endelig, som før nævnt, et par kapitler om runefotografering.

Det viser sig alligevel, at fremstillingen ikke er blottet for oplivende og spændende momenter. Morsomt er det, at forfatteren giver et ret levende billede af et særpræg hos sig selv ved for ham karakteristiske bemærkninger og ordvalg. Vi stilles et par gange over for ordet »skrivebordsrunolog«, den muntre titel, som Moltke ynder at hefte på de fagfæller, der ikke som han selv er begavet med en mærkelig evne til at se på en indskrift, og som derfor heller ikke, som han, føler sig drevne til at besøge samtlige runestene med deres lommelygter for ved deres hjælp at kaste sidelys over nu eet, nu et andet parti af indskriftfladen, så skyggevirkningen kalder runerne sikkert frem for undersøgerens øje. Andre lige så typiske sproglige karakteristika optræder hist og her. S. 140 siger han, at Rønninge-stenen i Skonvigs tegning »er blevet en høj, smal tarm.« Udtrykket vil nok få i hvert fald de udenlandske fagfæller, der læser hans bog, til at klø sig i nakken. Og s. 206 tegner han, idet han bruger udtrykket »brøjtede baner«, et (norsk) billede af to vejfarende i ødemarken, den ene i fuld og sikker fart fremad, den anden på vildspor efter den første, det er Ole Worm og den gamle poeta laureatus Hans Mejer.

I det klare forord til dette 2. bind understreger Moltke, at hans værk først og fremmest er en historisk fremstilling; i stedet for at kritisere har han søgt forståelse og sammenhæng, han »kan og må se på sine forgængere med beundring, når de med deres primitive redskaber ofte har opnået fremragende resultater, og med mildhed, når de er kommet til kort.« Det er også lykkedes ham at fastholde denne kønne indstilling gennem alle væsentlige dele af værket.

Indledningen bringer den nødvendige beskrivelse af grundlaget for helheden, de sex nævnte Arnamagnæanske hefter med runestenstegninger. Deres selvstændige værdi for runologiens historie og i visse tilfælde for runeforskningen slås fast: for de nu tabte indskrifers vedkommende bliver de et vigtigt kildemateriale, der helt overflødiggør de efter dem fremstillede sekundære billeder hos Worm. Og hvor runestenene endnu er bevarede, giver Skonvigs tegninger sammenstillede med Worms snit rig lejlighed til iagttagelser af og betragtninger over den ældste runologiske forsknings vilkår og værd.

Herefter følger (p. 21–104) den detaljerede gennemgang og belysning af de Skonvigske tegninger, den ene efter den anden i praktisk, overskuelig opstilling: beskrivelse af tegningen og det ledsagende sammenlignings-

materiale af senere tegninger samt fotografierne. Derpå Moltkes læsning og oversættelse af indskriften fulgt af de hos Skonvig, hos Worm og hos de senere tegnere påviste afvigelser fra det, der i dag er fastslået som det rette. Endelig detaljeret vurdering af illustrationsmaterialet, fulgt af kommentar og historie. Det ser på ingen måde morsomt ud, beskrivelse af runeformer giver sjældent anledning til munterhed.

Men den måde, stoffet er behandlet på her, letter i nogen grad læseren over dette bogens tungeste parti. Og inden man er nået til ende med de godt 80 sider, ved man adskilligt ikke alene om Skonvigs og de andre tegneres evne til at læse runer, men også om runologiens arbejdsforhold i det hele taget. Her bliver man, p. 25 (jfr. I fig. 2 og 4) stillet over for den før nævnte fugleklo, som Skonvig fik ud af det tydelige kors på Tillitse-stenen, og for den ørneklø fra de Urners våben, som Worm i anden omgang fik ud af den. Og Erik Moltke er vennelsel mod de gamle og vil ikke kritisere Worm for dette typiske, tidsbestemte træk at sætte oldtidens monumenter i forbindelse med betydelige slægters aner eller store historiske begivenheder. På samme side og den følgende præsenteres læseren, i ganske få linjer, for et af hele bogens grundlag, en bemærkning om, i hvor høj grad fotografiet af den opmalede runesten må foretrakkes for selv den bedste tegning. Om det opmalede monument siger Moltke: »Penselen har her automatisk fulgt de huggede furer — —. Man kan gennemgå alle en tegnings runer een for een, og det vil vise sig, at næppe eet eneste tegn er *helt* korrekt aftegnet.« Rigtigt nok, men det hele er nu ikke så lige til. For det første bør den epigrafisk uerfarne læser ikke lægge stor vægt på ordet automatisk, snarere stryge det, inden han selv giver sig til at male en runesten eller en anden indskrift op, og så for resten se sig godt for. Thi som Moltke andet sted (p. 124) understreger, forekommer der hos begyndere i faget, og hos mangan udlært mester med, en besynderlig »evne til at se, hvad man vil«. Og her, hvor Moltke taler om runernes optrækning med kønrøg udrørt i vand, burde han nok have gået en smule i detaljer. Runestaven er en fure i stenen, med bund og sider. Hvor meget af den bør udfyldes med farve? Moltke selv har for det meste foretrukket at nøjes med optrækning af runens bund eller lidt mere, andre vil finde det smukkere at medtage c. halvdelen af runestavens sider. Og i vikingetiden, da runestenerne formodentlig alle har været malede, har stavene vel stået brede, fyldte med rød farve fra runens ene øvre kant til den anden.

Men det er Skonvig og hans evne til at aftegne runer, det i første række drejer sig om. Moltke, der indrømmer, at Skonvig er en umulig tegner, finder ham, for sin tid, ikke så dårlig som runelæser. I hvert fald viser et fåtal indskrifter, som ikke han, men Ole Worm selv har besøgt og læst (II p. 117 ff.), at der næppe vilde have været vundet meget ved, at Worm og ikke hans assistent havde foretaget de grundlæggende undersøgelser af det samlede materiale. Og de tilfælde, hvor Worm på stedet har kunnet revidere og kontrollere Skonvigs tegning, har revisionen i hvert fald ikke forbedret den Skonvigske texts grad af rigtighed (II p. 124). Senere hen udtaler Erik Moltke da også om Skonvig som runolog (p. 151): »Hans læsninger rager

langt op over hans samtidige kollegers, og han var en bedre runelæser end Worm.« At dette faktisk ikke vil sige så meget, bliver klart, når vi betænker, hvor lidt af Worms runeværk, der står ved magt i dag. Og Moltkes her citerede karakteristik af Skonvig bør ses på baggrund af den meget betingede ros, der ligger i ordene (II p. 148): »ligeså pålidelig Skonvig kan være, når det drejer sig om en tydelig indskrift, ligeså usikker er han, så snart indskriften byder på vanskeligheder i form af afskalninger eller forvittringer.« Dette understreges yderligere i spredte bemærkninger under behandlingen af de enkelte Skonvigske tegninger. F. ex., II p. 30, om tegningen af Tirsted-stenen: »Det tjener hans (Skonvigs) opmærksomhed til liden ære, at han har oversat *uaiRa*.« (Disse runer er nu ikke så tydelige og store som de øvrige på stenen, og Moltke kunde have fundet en undskyldning for Skonvig deri, at man normalt ikke vilde vente at finde runer det pågældende sted, se I fig. 25 og 26, jfr. Moltkes udtalelse, II p. 36, om Skonvigs tegning af en nu tabt runeindskrift: »Det stemmer ikke med vor erfaring om Skonvig som runelæser, at han skulde kunne overse en hel række runer på et sted, hvor han kunde vente at finde dem, hvis der overhovedet var spor tilbage.« Jfr. dog også, at Skonvig i relation til et enkelt meget tydeligt, af ham oversat, ord på den skånske Hunnestad-sten (II p. 89; I fig. 181 og 183) af Moltke indirekte karakteriseres som større end »den største umulius«). Andre kritiske bemærkninger til Skonvigs afskrifter er holdt i en mere spøgende tone, men er lige så afgørende. Dog redder Moltke sin mand, når han kan, f. ex. ved omtalen af Skonvigs afskrift af biskop Gisikes indskrift på S. Knud i Odense (II p. 37f., jfr. I fig. 43). Først præsenteres læseren for en afskrift, der af Moltke karakteriseres som håbløst forvirret, og læseren slutter sig gerne til den samtidig antydede hypotese, at Skonvig den dag har været drukken. Moltke kan dog historisk sandsynliggøre, at indskriften på det tidspunkt i sig selv har været i uorden (den består af en række majuskler, een i hver sin teglflise), og at Skonvig må have stået nede på kirkegården (indskriften er anbragt oppe under side-skibenes gesims) og afskrevet så meget han kunde se. Og konklusionen ser ganske bort fra resultatet af den usikre spiritusprøve: »Vi tør da fastslå, at Skonvigs aftegning af Gisikes bygningsindskrift slet ikke har været så ilde, på sine steder endog meget nøjagtig, idet han i virkeligheden har stået over for en helt forvansket indskrift.«

I dette afsnit sammenlignes Skonvigs runegengivelser med runerne, hele indskriften og de enkelte runeformer, i Worms værk, og Skonvig mister intet ved det. Worms tolkninger gennemgås, og det fastslås, at de måtte blive, som de blev, typiske for deres periode, betingede af Worms og hans tids manglende kendskab til oldsproget. Og således betragtet i historiens belysning finder Ole Worm allerede i denne detaljerede gennemgang af de enkelte indskrifter sin plads som foregangsmand og vejviser. Det første store arbejde, der måtte gøres, forudsætningen for alle de følgende, blev gjort af ham.

Naturligvis kunde Worm, og de med ham samtidige tegnere, Skonvig og enkelte andre, ikke have synderlig interesse for de specielle runeformer, der

ikke er af lydlig, men af rent grafisk karakter. For den begyndende runologi gjaldt det om at få de endnu eksisterende runestene registreret og, så vidt muligt, læst, så den lærde verden måtte få klarhed over, at Danmark her besad en mærkelig og betydningsfuld skat af ejendommelige litterære oldtidsminder. Først da det var gjort, kunde efterkommerne gå i gang med stadig mere detaljerede iagttagelser. Læseren af Moltkes værk vil se den tydelige linje for sig i gennemgangen af de enkelte monumenter. Først markrunologen Skonvigs nu og da antydede særform af et runetegn, efter ham skrivebordsrunologen Worms mere tilfældige hensyntagen til sådant, der i de fleste tilfælde var ganske uden betydning for tolkningen. Efter disse pionerer en række tegnere, fra Abildgaard til Magnus Petersen, der i stedse stigende grad hefter sig ved den enkelte runes specielle udseende. Endelig fotografiet af den optrukne indskrift, der giver alt så nøjagtigt, som vi i dag er i stand til at præstere det. Der ligger mere end afsluttet historie i dette. Worm kunde ikke forudse, at fotografiapparatet vilde blive opfundet. Og i dag ved heller ikke vi, hvilke muligheder fremtiden vil bringe (jfr. Moltke II p. 127 og 267).

Hele resten af bogen er et velskrevet og letlæst stykke kunst- og kulturhistorie. Her kommer alle de gamle, så levende tegnet, som det for det meste sparsomme kildemateriale nu gør det muligt. Først Ole Worm i samarbejde med fagfæller, de skånske præster Torben Hasebard og Bertel Knudsen Aqvilonius, en oversigt over det danske runestudiums begyndelse (og her burde Moltke måske have fortalt lidt fyldigere om den svenske runeforskning omkring Johannes Bure, end det er sket i de få linjer p. 106). Dernæst Worm selv, manden og hans metodisk set geniale værk, og de vanskeligheder, han havde at kæmpe med. Nordmanden Jon Skonvig, theolog, skibspræst (hvilket ikke tyder på, at han har udmærket sig ved fremragende sædelighed eller evner), o. 1626 – o. 1629 rejsende assistent for Ole Worm, der skattede ham højt, sidst, til sin død i 1664, sognepræst til Braaby-Haslev i Sorø amt, en rolig periode i hans liv, som det er lykkedes Moltke at belyse med adskillige nyfremdragne træk. Men morsomst i dette afsnit er kunsthistorikeren Moltkes vurdering af tegneren Skonvig, belyst med adskillige eksempler og afsluttet med ordene: »Nej, det var ikke som kunstner, Skonvig skulde sætte sig et eftermæle. Hans evne til at opfatte og gengive selv en tydelig billedfremstilling var om muligt ringere end hans sans for stenens proportioner.« Biografien afsluttes med en omhyggelig og detaljeret, til dels statistisk underbygget vurdering af Skonvigs evne til at aftegne runer, et retsindigt og vellykket forsøg på at se manden i hans egen tid i stedet for at bedømme ham med nutidens øjne.

To korte kapitler følger, 7. og 8., som ikke specielt belyser runologiens historie, men som vil få videre bog- og kunsthistoriske konsekvenser. Først den iagttagelse, gjort på grundlag af flittig og rigtig læsning i Worms latinske breve, at træsnittene i hans hovedværk for det store flertals vedkommende ikke er træsnit, men metalsnit, trykt med stokke udført ikke i træ, men *in stanno*, i tin (eller en legering med tin som hovedbestanddel). Forbavsende, at vi først i 1958 skulde blive klare over det, som med tydelige

ord står at læse hos Worm selv. Fremgangsmåden var betydelig billigere end træsnittet, og resultaterne lader sig kun med vanskelighed, eller slet ikke, skelne fra hinanden. Denne iagttagelse vil uden tvivl give anledning til undersøgelser over illustrationerne i adskillige af det 17. århundredes bøger, både herhjemme og i udlandet. — Metalsnittene i Worms *Monumenta Danica* er usignerede, men Moltke gennemfører et smukt sandsynlighedsbevis for, at de er udført af Universitetets »formstikker« Hans Andreas Greys. Hans kobberstik er velkendte, med Moltkes undersøgelse er der givet oplysninger om en hidtil ukendt, mere praktisk-pædagogisk side af hans virksomhed, den der ganske vist i det foreliggende tilfælde satte frugt i en række illustrationer, som med kunstnerens og håndværkerens suveræne foragt for dilettanten ikke følger Skonvigs naive forlæg, men forskønner dem til ukendelighed.

Der vendes tilbage til runetegnerne, deres biografier og vurderingen af deres arbejder, glarmesteren fra Hornslet, Albert Holst, der heller ikke kunde tegne, men som kendte nogle af runerne, og som skrev pænt, forøvrigt ukendt; Laurids Bording, o. 1617–1675, hører i Aarhus, dernæst præst i Ulfborg og Raasted (af Bæksted i »Danmarks Runeindskrifter« forvekslet med sin fætter, 1610–1677, der var lektor og kannik i Aarhus), en betydelig bedre tegner end Skonvig, men ikke dygtigere til at læse runer; den ukendte bornholmske tegner og hans efterfølger i det 19. århundrede, landmåler J. Jansen, om hvem der heller ikke vides meget; Ribe-rektoren og poeten Hans Berntsen Mejer, 1606–1660, en mand der også som runolog gik sine egne veje, og for vild; Søren Abildgaard, 1718–1791, en fornem tegner af de middelalderlige gravsten med minuskler, mindre heldig på runernes område; den meget mærkelige antikvar Martin Friderich Arendt, 1773–1823, med det anekdoterige liv, leverandør af adskillige norske, svenske og danske runetegninger med gengivelse af de enkelte runers væsentlige særegenheder, begavet med det fortrin for forgængerne, at han tillige var en lærd sprogforsker, nu og da ført på afveje af sin fantasi; Rasmus Henrik Kruse, 1796–1877, en forpagter på Fur, der gik over i Kunsthistorien med sine idylliske, farvestrålende, sirlige og naive gouacher af jyske herregårde og andre historiske prospekter, i arkæologien med en række runestensbilleder i samme teknik, han som Arendt interesseret i at markere den enkelte runes individuelle form, redelig og grundig, dertil fremdrager af flere hidtil ukendte eller på den tid forsvundne indskrifter; de på runologiens område mindre produktive, fagligt uddannede og nøjagtigt arbejdende kunstnere Zeuthen, Heinrich Hansen, Kornerup; Magnus Petersen, 1827–1917, sluttende rækken med et så at sige fuldtalligt runologisk billedgalleri, senest i samarbejde med Ludvig Wimmer. Endelig en også for den praktisk arbejdende epigrafiker vigtig fremstilling af den moderne runeundersøgelses og runefotograferings teknik, d. v. s. en redegørelse for metoden af dens ophavsmand.

Indvendinger kan gøres hist og her under læsningen, men er ret uvæsentlige på baggrund af helheden. Det forekommer mig, at den excurs om Randersstenen, der er anbragt II p. 48–51, ikke burde have været medtaget. Den

er et indlæg imod Lis Jacobsen, der i Aarb. f. nord. Oldk. 1940 mente at kunne påvise, at den runesten, som nu hedder Randers-st. 1, ikke er den samme som den sten, vi kender fra en tegning af Skonvig (I fig. 69 og 72). Erik Moltke mener tvært imod: jo. Men længere synes det mig heller ikke, vi kommer ved dette nye indlæg. – I mere central tilknytning til værkets emne er excursen om Gummarp-stenen, p. 95–98, fremkaldt af, at jeg i »Målruner og Trolldruner«, 1952 p. 26 ff., afviste Skonvigs tegning af dette monument (I fig. 198) og Peder Syvs og Johan Brunsmands afskrifter af dets runer som for usikkert grundlag for videre slutninger. Moltke hævder tværtimod med megen pædagogisk kraft, at Skonvigs tegning er et fortræffeligt grundlag for fastsættelsen af den i 1728 forsvundne stens indskrift. Adskillige af de synspunkter, som jeg i tilknytning til hovedthesen forelagde til diskussion i min snart gamle disputats, har jeg, i overensstemmelse med hvad jeg allerede da forudså og udtalte i bogens forord, naturligvis forladt eller ændret. Men jeg tør, skønt Moltke her har talt med megen overbevisende myndighed, stadig ikke (og navnlig ikke nu, da jeg gennem Moltkes værk har haft Skonvigs samlede værk for øje igen), hvor gerne jeg end vilde, regne Gummarp-stenens indskrift for så sikkert overleveret, at den kan glide ind i det kulturhistorisk brugbare indskriftsmateriale.

Ellers er Moltkes bog som før nævnt mere positiv end kritisk. Men spredte angreb forekommer desuden hist og her, helst i noterne. Direkte og lidet hensynsfuldt sigtes der mod Lis Jacobsen, med nogen bitterhed der ikke synes mig at være til pryd for værket. Det vilde ikke tjene noget formål at gå i enkeltheder her, den almindelige, forudsætningsløse læser vilde de ikke interessere, fagfolk har for længst mistet interessen for disse detaljer og hefter sig kun ved de større linjer i historien: Worm, Wimmer, Lis Jacobsens kritik af sidstnævnte, der blev begyndelsen til det nye runeværk, ved hvis udarbejdelse Erik Moltke trak det største læs, og som nu har givet ham lejlighed til at berige os med det foreliggende værdifulde tilskud til den danske runologiske litteratur.

Anders Bæksted.

ANLEDNINGEN TIL RASMUS RASKS FORELÆSNING OVER SPROGETS FILOSOFI

Rasmus Rasks forelæsningsmanuskript om sprogets filosofi¹, som er uden overskrift og uden datering, er udgivet to gange, først i en noget bearbejdet skikkelse ved H. K. Rask i *Samlede Afhandlinger* (forkortet: SA), II, 1836, under overskriften *Ytringer af Rask angående sin Behandling af Sprogene*, og derefter i en nøjagtig gengivelse i *Udvalgte Afhandlinger* (forkortet: UA), II, 1932–33, hvor udgiveren, Louis Hjelmslev, giver det titlen *En Forelæsnning over Sprogets Filosofi*.

I H. K. Rasks kronologiske bibliografi over sin halvbroders værker nævnes manuskriptet under året 1830 (SA III 48). Denne datering har ikke kunnet verificeres før end det for nylig er lykkedes at finde det som Rask selv i begyndelsen af manuskriptet angiver som anledningen til sin »lille

Digression« i de arabiske forelæsninger, nemlig »et Stykke i Khs Morgenpost 141 [...], hvor der efter en absurd Ros siges at jeg kun har givet mig af med det *mekaniske* i Sprogene og aldrig hævet mig til *Sprogets Filosofi*«.

Khs Morgenpost 141 er identisk med Kjøbenhavns-Posten (udg. af A. P. Liunge), 5. årg., nr. 141 (= s. 469–472), fredag den 17. juni 1831. Dette nummer indeholder et anonymt *Udtog af et Brev til en Ven paa Landet*, som sandsynligvis er skrevet af udgiveren, A. P. Liunge. Det handler om »den Aand, som viser sig i en Strid mellem vore Lærde«, nemlig den strid der opstod om C. C. Rafns oversættelse af *Jomsvikinga Saga og Knytlinga*, som blev angrebet bl. a. af *Maanedsskrift for Litteratur*² og forsvaret især af Rask, J. N. B. Abrahamson og Finnur Magnússon. Det i Udtoget der har interesse i forbindelse med Rasks forelæsningsmanuskript, er ikke gennemgangen af striden³, men den forudgående præsentation af de stridende parter (s. 469–470):

»Paa den ene Side seer jeg først tvende Lærde med bekendte Navne.

Den Ene [Rask] besidder en Sprogkundskab, som maaskee ikkun Faa i Verden; men han beskæftiger sig meest med det Mechaniske i Sprogene, og saavidt mig er bekendt, har han ikke hævet sig til en filosofisk Anskuelse af dem, eller til en videnskabelig Standpunct i høiere Forstand. Den Anden [F. Magnússon] forbinder nogen Aand med Lærdom, hvilket sees af den Maade, hvorpaa han har behandlet Nordens Myther. Men et vist Hang til at beskæftige sig med det Smaalige i den islandske Litteratur, gjør mig det sandsynligt, at han ikke betragter Videnskaberne med noget høit Blik. Disse Mænds videnskabelige Bestræbelser gaac heller ikke ud paa at skaffe deres Kundskab fleersidig Indflydelse paa det offentlige Liv. [Videre om Rafn og Abrahamson.]

Samtlige synes de at hylde en forældet Tids Aand, og at være Repræsentanter for deres Mening, som kalde Viden Videnskab, Videnskabernes Materialsamlere for Videnskabernes Dyrkere, og prise Lærdom som Aand.

Vende vi os til Modpartiet, finde vi maaskee der Enkelte, som have, eller rettere havde en lignende Anskuelse, Enkelte, hvis litteraire Færd ikke altid vidner om noget høit Sind; men de adles ved den Aand, som har grebet dem. – Men Ingen tør nægte, at Pluraliteten i dette Samfund hører til Nationens meest Begavede og Dannede.

Efter disse Mænds Anskuelser maa en Videnskabsmand vel besidde Dygtighed i Enkelthederne ved en given Videnskab; men tillige hæve denne til et filosofisk Standpunct, der ogsaa aabner ham Udsigt over Videnskaberne i Almindelighed og giver ham Fleersidighed. Frugterne af deres Grandsken opbevare de ikke indenfor Studerekammerets Vægge; men de ville udbrede Videnskabens Lys over alle Classer og alle Livets Haandtering. – Organet for disse Mænds Anskuelser, det litteraire Maanedsskrift, er mærkværdigt formodelst den Dygtighed, hvormed det redigeres, og det gjør Epoke hos os, efterdi vore første Videnskabsmænd heri med Ord og Gjærning hylde den Sætning, at Videnskabelighed ikkun er halv, naar den ikke søger at blive almeennyttig.«

Forfatteren selv »betragter Videnskaberne som Menneskeaaandens Be-
stræbelser for at finde Sandheden i dens hele Udstrækning, og bringe
Eenhed og Sammenhæng i Begreberne« (s. 469).

Rask anklages her for kun at samle materiale uden at bestræbe sig for
at »bringe Eenhed og Sammenhæng« i det (sådan forstår Rask, sikkert
med rette, forfatterens ord om beskæftigelsen med »det Mechaniske i
Sprogene« modsat »en filosofisk Anskuelse af dem«)⁴, og for at mangle
»Udsigt over Videnskaberne i Almindelighed« og »Fleersidighed« (sådan
må man forstå ordene om »en videnskabelig Standpunct i høiere Forstand«),
samt for ikke at gøre sin kundskab almennyttig.

I forelæsningen forsvarer Rask sig mod det første af disse tre anklage-
punkter. Han går ud fra sin anklagers skelnen mellem beskæftigelsen med
det mekaniske i sprogene og den filosofiske anskuelse af dem (denne skel-
nen falder sammen med Rasks egen i afhandlingen *Om danske Kunstord*,
1813, SA III 247). Den filosofiske anskuelse, som i Rasks referat bliver
til »Sprogets Filosofi«, omfatter dels »den videnskabelige Fremstilling«,
dels »Teorien, for denne Fremstillings retteste Form eller Undersøgelsen
af Sprogets virkelige Indretning«, dvs. de discipliner som han i sin en lille
halv snes år ældre *Udsigt over Sprogvidenskabernes hele Kreds* (SA III
283–294 = UA II 363–372) kalder henholdsvis den »særdeles Sproglære«
og den »anskuende Sproglære«. Det som Rask i forelæsningen kalder »Spro-
gets Filosofi«, er således ikke det samme som han i *Udsigt* omtaler som
»hvad man har kaldet den filosofiske Grammatik eller Sprogets Filosofi;
hvad vi paa Dansk pleje at kalde *Sprogforskning*«, nemlig »en videnskabe-
lig Undersøgelse af den i Sprogbygningen forborgne Tænkning«. Denne
afvigelse i forelæsningen fra fremstillingen i *Udsigt* er sikkert kun en
terminologisk ændring, som skyldes kritikerens ordvalg.

Med tydelig adresse til dem der iflg. Kjøbenhavnsposten søger at hæve
videnskabens til et filosofisk standpunkt, betoner Rask nødvendigheden af
at gå ud fra de i sproget forekommende fænomener og at gå frem trinvis,
sådan at intet trin forudsætter noget senere trin, for at den hele bygning
ikke skal fattes grund. Dette gælder inden for sproglæren, hvis dele derfor
må have flg. orden: bogstavläre, formlære (og orddannelsesläre, som Rask
ikke nævner i manuskriptet, men ellers medtager som et særskilt trin), ord-
føjningsläre, verselære, samt veltalenhedsläre og poetik (de to sidste
betragtes i *Udsigt* som »et Slags Fortsættelse af Sproglæren eller så at sige
højere Sproglære«). Det gælder også i forholdet mellem sproglæren på den
ene side og »Etymologi« og »Kritik« og »den alm. ell. filosofiske Sprog-
läre« (= henholdsvis »Sprogforklaring«, »Sproggranskning« og »ansku-
ende Sprogforskning« i *Udsigt*) på den anden side, idet etymologi og kritik
fremstår af sproglæren og »er den rette og egentlige Anvendelse af Sprog-
lärdom«, og idet den alm. ell. filosofiske sproglære må grundens på rigtige
sproglærer over »alle eller dog de allerfleste og betydeligste Sprog«.

Efter at have fremstillet denne empiriske, systematiske og diskursive
»Måde at opfatte Sprogbygningen og filosofere over den«, advarer Rask
sine tilhørere mod en anden, tilsyneladende filosofisk måde, som går ud

fra idéernes natur. Det fremgår ikke om Rask mener at Udtogets forfatter går ind for denne fremgangsmåde, hvilket heller ikke kan sluttes af dets ordlyd.

Povl Skårup.

1. Ny kgl Saml. 4° 149 f. Forelæsningen er kommenteret af Vilh. Thomsen, Louis Hjelmslev, Marie Bjerrum og Paul Diderichsen. Se Paul Diderichsen, *Rasmus Rask og den grammatiske tradition*, Kbh. 1960, s. 118 ff., med henvisninger. Se også smst. s. 82 ff.

2. Medlemmerne af månedsskriftets redaktion var: O. L. Bang, H. N. Clausen, N. David, L. Engelstoft, G. F. Forchhammer, J. L. Heiberg, M. H. Hohlenberg, J. W. Hornemann, J. N. Madvig, Chr. Molbech, F. C. Petersen, J. Reinhardt, J. L. A. Kolderup Rosenvinge, H. G. Schmidten, H. C. Ørsted.

3. Denne strid og dens udløbere er refereret af Björn Magnússon Olsen i *Tímarit hins íslenzka bókmenntafélags*, IX, 1888, s. 29 ff. (jfr. *Tímarit* X, 1889, s. 138 ff.). De vigtigste indlæg er nævnt under nr. 185 og nr. 186 i Rask-bibliografien (UA III 369 f.), som dog ikke nævner J. N. B. v. Abrahamson og Finn Magnussen, *Documenterede Oplysninger i Anledning af en antikritisk Erklæring fra Redactionen af »Maanedsskrift for Litteratur»*, Kbh. 1831, og svaret herpå, underskrevet »Redactionen», i *Maanedsskrift for Litteratur*, V, 1831, s. 286-292. Se desuden forskellige indlæg i *Kjøbenhavnsposten*, V, nr. 192-214, 16. aug.-10. sept. 1831, og specielt for Rasks vedkommende hans dagbog for beg. af 1831 (Ny kgl. Saml. 8° 389^{ek}; heri lakune fra 1. juni 1831 til jan. 1832), og Otto Jespersen, *Rasmus Rask*, 1918, s. 57 f. med citater fra N. M. Petersens og P. E. Müllers Rask-biografier. Om Rasks *Gjenmæle* mod månedsskriftets anonyme anmeldelse af Rafns bog skriver Udtogets forfatter at Rask dér, »som det synes, med mere Hidsighed end Sandhedskjærlighed deels søger at gjendrive Recensentens Bemærkninger som urigtige, deels afviser dem, som ubetydelige» (s. 470).

4. Dette var i øvrigt ikke første gang Rask var blevet beskyldt for noget lignende. Allerede i anledning af hans første offentlige fremtræden, urfejden i 1808, kalder både Chr. Molbech og N. F. S. Grundtvig ham i hver sit smædedigt for pedant (*Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn*, IX, 1808, sp. 1070 og sp. 1073), og i en note til sit digt (genudg. i *Poetiske Skrifter*, I, 1880, s. 26) skriver Grundtvig: »om Hr. Rask har Forstand til at bruge sin Sprogkundskab og Genie til at besjæle den, det maa Tiden lære.«

ANMELDELSER

Holger Olof Nygard: The ballad of Heer Halewijn. Its forms and variations in Western Europe. A study of the history and nature of a ballad tradition. (FF Communications 169.) Academia Scientiarum Fennica, Helsinki 1958. 352 s. 1700 mk.

En af de mest udbredte ballader i den vest- eller fælleseuropæiske tradition er den, som Svend Grundtvig satte i spidsen for de hundreder af rid-derviser: DgF 183 Kvindemorderen (Child 4 Lady Isabel and the elf knight, Doncieux 30 Renaud le tueur des femmes, Deutsche Volkslieder 41 Der Mädchenmörder). Visen handler om ridderen, der ved magisk sang (ved frieri) får jomfruen med sig ud i skoven (ved vandet), hvor hun erfarer, at hun nu skal være hans offer ligesom mange unge kvinder før hun; ved en eller anden list lykkes det hende at få ham i sin magt, og hun nedhugger (drukner) ham (eller tilkalder hjælp ved sine skrig). Hun drager

således hjem som heltinde (møder evt. ridderens slægtninge på vejen). I nogle lande og landsdele går det dog anderledes: hun dræbes.

Visen har i de sidste år været genstand for to store komparative studier. Finnen Iivar Kemppinen samlede materiale fra hele verden, herunder fra traditionsgrupper, der ikke af alle anses for hørende til typen, og drog vidtgående konklusioner heraf. L. Bødkers anmeldelse af Kemppinens disputats i DSt 1955 125-29 er et barsk, men ganske typisk eksempel på bogens modtagelse.

En finsk-amerikansk forsker, Holger Olof Nygard, har for nogle år siden erhvervet doktorgraden på en undersøgelse af balladen, og den foreligger nu i afrundet form med stillingtagen til ældre litteratur til og med Kemppinen. Ved udgivelsen af DgF X:6, der indledes med textillæg netop til Kvindemorderen, vil undertegnede anmelder uden skrupler udnytte dette store arbejde, og dertil henvises, hvad resultaterne angår. Derudover må en anmeldelse med vægten lagt på metoden dog være på sin plads.

Nygard behandler balladen i Nederlandene og Tyskland (54 s.), Norden (111 s.), Frankrig incl. Fransk Canada (56 s.) og Storbritannien (61 s.). USA medtages ikke (B. H. Bronsons nedennævnte monumentaludgave bringer iøvrigt 141 melodier, hvoraf flere snese har amerikanske tekster, jf. Kemppinen), ejheller de syd- og østeuropæiske lande etc. Da selv Kemppinen, Nygards mest stofrige forgænger, søger balladens udspring i Nordvesteuropa, kan Nygard næppe kritiseres for at samle sig om denne del af verden med dens tre germanske og ene romanske sprogområde. Materialet i centrum støttes af materialet i periferien (s. 317), uden at dette synes at bevare relikter, hvad der metodisk meget vel kunne tænkes.

Nygard analyserer nu varianterne land for land, evt. gruppe for gruppe, hvis der på forhånd ses at være klart adskilte sådanne (som påvist af Grundtvig for Tysklands vedkommende). Overgangen fra land til land kan ikke være kontinuerlig, en bevidst oversættelsesproces må jo have fundet sted. På samme måde tænkes overgange mellem visse grupper (de tre tyske, dansk I og II, ældre og yngre fransk) at være sket ved regulær omdigtning, hvor en række tilføjelser, ændringer og udeladelser sker ved een bevidst proces.

For hver gruppe foretages en opdeling i episoder, en fremgangsmåde i pagt med et af hele balladegenrens grundtræk, uanset at ikke alle varianter bevarer alle episoder. Motiverne i hver episode opstilles og får et lille bogstav som signatur; citatets indrykning på siden antyder dets relative vægt. I () angives antallet af varianter med hvert motiv, og i fodnoter henvises til strofenummer i hver variant; varianterne er for hvert område ordnet topografisk og forsynet med stort bogstav, og læseren af DgF X:6 vil ane, hvor upraktisk det er, at disse signaturer ikke stemmer overens med dem man finder i de store udgaver.

For det minutiøse arbejde med motiver og delmotiver er denne metode nok den enkleste, og de mange citater og varianter bidrager naturligvis til at holde realiteterne for øje, selvom der intetsteds i bogen aftrykkes en hel, sammenhængende visetext. Vejen fra bogen til de udgaver, læseren måtte have liggende på bordet under læsningen, kan nok til tider være lidt besvær-

lig, da variantbogstaverne er delvis nyskabte, og episodetal og motivbogstaver er nye elementer i hele arbejdet. Dertil kan forf. med føje sige, at der er grænser for, hvor let en svær ting kan gøres.

De resultater, der vindes ved denne grundige, skridtvise metode, er påvisningen af stadier i overleveringen og deres relative alder og selvstændighed. Det nederlandsk-nedertyske område anses som hidtil for at være balladens hjemsted; derfra udgår ikke blot de omformede syd- og østtyske former, men også de franske og de nordiske (to norske, en svensk og tre danske grupper, af hvilke kun norsk II og vestjysk savner direkte afhængighed af den nordiske grundform). Modsat de fleste forgængere antager Nygard endvidere, at den engelske ballade er afledt af den franske og den skotske af den engelske. Child 4A, den tilsyneladende meget gamle toliniede, nordisk påvirkede variant, reduceres ved et kildekritisk angreb på udgiveren P. Buchan.

Hypotesen bag resultaterne kan foruden i bogen læses i *Journal of American Folklore* 1952. Den går ud på, at de vigtigste ændringer i balladens udformning skyldes tabet af ridderens oprindelige overnaturlige egenskaber. Med svigtende forståelse eller følelse for disse træk har sangerne bevidst eller ubevidst foretaget rationaliserende ændringer, der bragte balladen i bedre samklang med de nye forudsætninger. Desuden sker der flere steder en bevægelse fra et mere eller mindre klart højerestandsmilieu til en jævner begrebsverden; også dette medfører ændringer i delvis vigtige træk, se fx. de tyske hovedformer og deres aftagende fornemmelse af pigens selvstændighed og handlekraft: 1° hun redder sig ved list og magt, 2° hun skriger og reddes, 3° hun skriger, men hjælpen kommer for sent.

Anm. har ikke noget at føje til fremstillingen, der virker usædvanlig tilfredsstillende; dette indtryk ændres ikke af et vist antal trykfejl fra titelbladets Eupope og fremefter, selvom det er bittert, når disse rammer tegnsproget (skemaet s. 182: 2a, læs 2c). Det danske materiale er sikret ved hjælp fra H. Grüner-Nielsen, de andre landes på lignende måde (et par former i Bronsons udgave mangler hos Nygard). Selve metoden synes at forene de deskriptive regionalanalyser, som L. Bødker efterlyser *DSt* 1955 124 (også for denne vise ville en redegørelse for USA-formerne være morsom), med synteser. Men disse er her vundet ved en så nøje analyse og uden urimelig forlængelse af perspektiverne, ligesom rekonstruktion af grundformer selv for snævrere områder er undvejet, at der ikke skulle være grund til frygt. Vejen går fra det nyere, kendte, til det ældre, mindre kendte; balladens historie, ikke dens ur- eller forhistorie, er emnet.

Med den finske skole, af hvis forskningstradition så mange monografier er rundet, gør Nygard op i sit indledende kapitel. Hans ankepunkter er især metodens hang til statistik med deraf flydende mangel på differentieret kritisk bedømmelse af kilderne, dens interesse for archetyper og kilder med tilsidesættelse af »the history along the way«, og skolens hele formalisme, hvorved overdrevne analogier fra sprog- og naturvidenskab kom til at belaste folkløren. Desuden må »litterære« varianter i balladeforskningen anerkendes som vigtige for videre traditionsspredning, og ændringer i en balla-

des overlevering er ikke uden videre af samme natur som i et æventyrs; det gælder især bevægelsen over en sprogrænse, thi balladen er ikke blot indhold, men i ligeså høj grad form.

Som forbillede i metode anerkender Nygard derfor ikke så meget finerne som Child og Grundtvig. Og efter studiet af den store bog finder en landsmand af Grundtvig det ikke overdrevent at returnere hyldesten ved på Nygards bog at anvende Olriks ord om Grundtvigs metode overfor S. Bugges: Den »vil være mindre dristig til at vove et spring enten i rum, eller i æmne; den vil overalt kræve den nære sammenhørighed, för den drager forbindelseslinjerne. Den er en rolig agerdyrker, der rydder og opdyrker sit jordsmon; den skyr en rovdrift, der giver et kortvarigt udbytte og siden lader landet ligge øde.«

Erik Dal.

Folkeviser I-II. Ved Knut Liestøl og Moltke Moe. Ny udgave ved Olav Bø og Svale Solheim. (Norsk folkediktning VI-VII). Det norske samlaget. Oslo 1958-59. 320 + 308 s. 36 n. kr. (46 n. kr. i helshirting.)

Norske folkeviser. Et udvalg ved Reidar Th. Christiansen. Ill. av Reidar Johan Berle. (Den lille gylne serie red. av Harald Beyer.) J. W. Eides Forlag, Bergen [1957]. 176 + XIV s. 17,50 n. kr. i halvlæder.

En samlet national viseudgave har været savnet i Norge omtrent lige så længe, som den har været i arbejde her, og forskningen er hæmmet af, at man altid spiller med fordækte kort, når man skriver om norske paralleller på basis af trykte udgaver alene. De to vigtigste hjælpemidler i vort århundrede er Leiv Heggstad og H. Grüner-Nielsens typeoversigt Utsyn yver gamall norsk folkevisediktning (1912), der vil blive basis for standardudgaven, når forholdene tillader dens udgivelse, og Knut Liestøl og Moltke Moes folkeudgave 1920-22 med dens gode noter og indledninger og dens store textudvalg, om hvis forhold til originalerne der dog sjældent gives oplysninger. De tre små bind er forlængst udgået af boghandelen, og det må synes kærkomment, at Norsk folkeminnesamlings nuværende fagfolk har erstattet mangelen.

Den nye udgave indeholder det samme som den gamle, blot er stevene udeladt med henvisning til Olav Bøs langt større særudgave i samme serie (se DSt 1959 150). Ordningen er derimod anderledes. 1. udg.s indre orden er dunkel ihvertfald for anm., men man hjalp sig med et systematisk register bagi bd. III, hvor også Utsyn-numre anføres. Det er godt og rimeligt, at de ny udgivere har stillet sig frit og placeret viserne i een indholdsbestemt følge, delvis efter Utsyn. Men det må rigtignok påtales med stor ærgrelse, at hverken 1. udg.s eller Utsyns løbenumre er at finde i den ny udgave, der således bliver helt løsrevet fra den hidtidige litteraturs mange henvisninger og følgelig ret utjenlig til studieformål.

Liestøl-Moes indledning til hver vise har man valgt at trykke uforandret; dette viser ikke blot respekten for, men også bærekraften i de to ældre forskeres indsats. Prof. Liestøls større og nyere indledninger til en række numre ligger i NFSs forarbejder til standardudgaven, men det er sikkert rigtigt, at man ikke har lappet (selvom man måske kunne have retoucheret

en vending som »for vel ein mannsalder sidan«, I s. 269). Derimod har man i noterne foretaget enkelte àjourføringer udfra Liestøls og andres senere resultater, men det er ikke meget og behøver ikke at være det. Ny i denne udgave er litteraturhenvisningerne ved hvert nummer. De indbefatter arbejder både før og efter 1. udg.s fremkomst og frembyder en hjælp, men mærkelig usystematisk, hvad der dog ikke skal dokumenteres her. Det skal imidlertid villigt indrømmes, at »daglig forfarenhed giver til kende«, hvor svært det er at opnå regelmæssighed, endsige dækning, i sådanne sager.

Målformen er både i visernes dialekt og i indledningernes stærkt nynorske let revideret efter principper, der for danskere betyder en lettelse.

Udgaven rummer 147 af Utsyns 195 numre og vil sikkert længe hævde sig som den største og bedste norske viseudgave til almindelig læsning, hidtil altså også til erstatning for en kildeudgave. Har man den gamle, er der ingen grund til at købe den nye. Har man ingen, skal man ikke ulejlige sig med at søge den gamle fremfor den smukke nye. Finder man den for stor, er der også en løsning: at erhverve den bog, der nu skal omtales.

Professor Reidar Th. Christiansen har nemlig skabt et tiltalende lille udvalg til almenlæsning, med 27 ballader og nogle små viser, stev etc. Indledning og noter er ganske kortfattede. Om textformen hedder det: »I det følgende udvalg er de eldre episke visene stort sett tatt fra Landstads samling, og utvalget er derfor til en viss grad avhengig av at Landstad hadde en god tekst. Men hans skrivemåte er endret, for å gjøre visene lettere å lese, og forbildet har her vært Folkeutgaven. De kortere viser og vers, som alle kjenner, er tatt fra forskjellige kilder, mens stevene er etter Landstads samling.« En undersøgelse viser, at een vise har lånt sin form fra Folkeudgaven, 22 fra Landstad, 4 fra andre kilder. Af de 22 er to ret stærkt redigerede i forhold til Landstad (Steinfinn Fefinsson, Dei tvo systar), de andre følger ham, dog at enkelte vers kan være opfisket fra hans fodnoter (eller andetsteds fra som i beg. af Knut liten og Sylvelin) eller tværtimod udskudt (således »bælteversene« i Draumkvæde, der ellers følger Landstads redigerede A-text). Det fortjener opmærksomhed, at en folklørist af prof. Christiansens rang optager princippet med een optegnelse fremfor en sammenstykning (her benyttet af Grüner-Nielsen og Ernst Frandsen), men også at han tillader sig at modificere det ved diskret redaktionel indgriben. Det er imidlertid ikke skønvirke, vilkårlige lån af værdifulde enkeltheder udenfor den valgte hovedtext, men kun den lempeligst mulige – man vil i de fleste tilfælde sige: nødvendige – restaurering. At Landstad gøres til udgangspunkt, bør glæde en dansker. Vor ellers så skønsomme mester Svend Grundtvigs bestandige hakken på denne norske foregangsmands vitterlige mangler trænger absolut til, hvad der kan skaffes af kompetent modvægt.

Den alsidige og anbefalelsesværdige lille bog er smykket med en halv snes farvetræsnit af Reidar Johan Berle, hvis smukke position i nutidig norsk bogkunst næppe er ret kendt hernede, måske fordi en del af hans fantasirige arbejder hører hjemme i privattrykkenes hyggelige, men afsides verden. Derudover er bogen ganske jævnt udstyret.

Erik Dal.

Deutsche Volkslieder mit ihren Melodien. Hrsg. vom Deutschen Volksliedarchiv. 4. Bd.: Balladen, 4. Teil 2. Hälfte. (No. 79–88, s. 189–361.) Walter de Gruyter & Co., Berlin 1959. DM 38,00.

Knap to år efter dette binds første halvdel (anm. DSt 1957 130–33) udkommer resten, fortsættende rækken af skrækkelige historier om drab af slægtninge, udskæring af hjerter, forgiftning etc. Udgavens niveau er uforandret, dens behandling af tekster og melodier placerer den som hovedværket i nutidig europæisk balladepublikation. Halvbindet har fra et snævert nordisk synspunkt mindre interesse end det foregående; til gengæld er det spændende ved i væsentlig grad at bero på optegnelser fra Gottschee, den tyske sprogø i Jugoslavien, der med sine nære relationer til Tyskland–Østrig og Slovenien–Kroatien forbinder en mærkelig selvstændighed.

79 *Die Schlangenköchin* er en dialog mellem hovedpersonen, der af en slægtning er forgivet med indbagt slange eller lignende lækkerier, og dennes moder; ugeringen synes motivløs, og visen slutter med hovedpersonens ønsker om slægtningenes skæbne. I dansk har vi et par stumper af en tilsvarende vise, DgF 341 Den forgivne datter, iøvrigt findes visen viden om og hænger, ikke mindst formelt, sammen med typen DgF 340 Svend i Rosengård (Child 12 Lord Randal, osv.). Visen er mærkelig konstant fra land til land og karakteriseres som prænational, hvilket dog mere skal forstås typologisk (ingen nationalt karakteristiske særformer) end nødvendigvis kronologisk.

80 *Die drei Hexen*, fire optegnelser fra Gottschee, emnet lånt fra de slaviske naboer.

81 *Das geraubte Herz*, een melodiløs Gottschee-optegnelse, der synes isoleret, omend motivet med negene, der ved hexeri kan binde og rejse sig selv, kendes fx. fra et tegn hos Evald Tang Kristensen.

82 *Der ausgeweidete Jäger*, een isoleret Gottschee-optegnelse i ustrofisk liniestil. De onde magter er her ikke familien, men tre af ugens nætter, et interessant folkloristisk træk.

83 *Der Meierin Sohn*, fem optegnelser fra Gottschee, desuden kendt i de nærmeste slaviske egne, der er långivere.

84 *Die neue Mühle*, to Gottschee-optegnelser, atter isoleret, men med et internationalt motiv: vidundermøllen, jf. fx. saltmøllen i Grottasöngur. Denne vises digter har ved at skildre forbryderens elendighed, da han ved at dræbe sin hustru ikke fastholder, men bortjager elskerinden, skabt en vise med større balance, end man ellers finder i denne vilde og makabre visegruppe.

85 *Die Mordeltern* kendes ikke i Norden, men i Tyskland haves hele 344 opskrifter i to grupper samt nogle få i andre grupper, dertil c. 50 ikke-tyske. Handlingen drejer sig om et ægtepars rovmord på en fremmed, som de først bagefter genkender som deres søn. Metodisk er visen interessant ved at optræde i meget forskellige typer, der antages opstået uafhængigt af hverandre på grundlag af prosaberetninger, dramaer etc. (i vor tid findes også en film), der har optaget det samme tema.

86 *Die verkaufte Müllerin* kendes i flyveblade fra slutningen af 16. årh. Meget snart findes den overført til danske og senere til svenske flyveblade

og derfra til finlandssvensk tradition. Det metodisk bemærkelsesværdige, ikke mindst fra nordisk synspunkt, er, at visens senere tyske formationer afviger ret meget fra den gamle »Zeitungslied«, og at dansk mundtlig tradition ikke kender visen mere, mens den sene finlandssvenske mundtlige tradition har bevaret gamle træk. Se det ældste danske flyveblad i Danske Viser V s. 50; de yngre danske flyvebladstryk er nydigtninge.

87 *Der ermordete Müller* er en god og velbygget vise, men mærkelig nok tilsyneladende isoleret.

88 *Der Hammerschmiedssohn* findes i mange optegnelser, især fra de tyske populationer i Østeuropa, men de er alle ret konfuse, hvorfor udgiveren vover sig frem med et rekonstruktionsforsøg, dog kun af indholdet!

Professor Erich Seemann og professor Walter Wiora står som bindets udgivere, henholdsvis tekstligt og musikalsk hovedansvarlige. Prof. Wiora er dog nu ikke mere knyttet til arkivet, og andre medarbejdere er rykket frem på begge fløje, således har dr. Hinrich Siuts udarbejdet textdelen af 86 og 87. Man må meget håbe, at det mægtige projekt stadig må have en nogenlunde kontinuerlig bemanning, og at der stadig må være finansiel basis for den kostbare udgivelse. Ligegyldigt hvilken europæisk nations ballader en forsker arbejder med, hører udgaven til de faste hjælpemidler.

Erik Dal.

Bertrand Harris Bronson: The traditional tunes of the Child ballads with their texts, according to the extant records of Great Britain and America. Volume I, Ballads 1 to 53. Princeton, New Jersey, Princeton University Press 1959. XXIII + 466 s., hellæred. 25 dollars.

Titlen angiver, at dette imponerende bind, det første af fire planlagte, især vil bidrage til den musikalske side af balladestudiet. Den længste af de to anmeldelser, undertegnede uopfordret har følt lyst og pligt til at skrive, findes derfor i Dansk Musiktidsskrifts folkemusikprægede nr. 5 eller 6 i år. Men det ville være uretfærdigt, om man ikke tillige henledte opmærksomheden på dette standardværk i dets egenskab af textudgave.

Som bekendt gennemførte F. J. Child sine *English and Scottish Popular Ballads* i årene 1882–98, de fem dobbeltbind, hvori en DgF-læser af gode grunde føler sig hjemme med det samme, og hvis kærkomne optryk vi nævnte i DSt 1956. Af melodier bragte værket dog kun nogle få i sidste bind, og det afsluttedes netop i en tid, hvor folkloristiske indsamlinger tog fart. Der skete derfor det samme som med det uafsluttede danske værk: at man dels savnede musikudgaven, dels en ajourføring af text-bindene, selvom en sådan atter hurtigt forældes.

Professor Bertrand H. Bronson, Berkeley, California, blev efterhånden kendt som den forsker, der forberedte det musikalske sidestykke til Child; hans overvejelser over emnet kom nu og da til interesseredes kundskab i form af korte, men for folkemusikkens teori og metodedrøftelse væsentlige afhandlinger i amerikanske tidsskrifter. Særlig iøjnefaldende for traditionelt arbejdende forskere og institutter var Bronsons brug af IBM-hulkort til melodianalyser (nævnt i kap. 31 af min bog om folkeviseforskning).

Det foreliggende bind bringer henimod 1000 melodier til Child nr. 1–53, fra 0 til 141 melodier pr. nr.; men til de meget talrige optegnelser, der er yngre end Child, giver det hele teksten, og vi får derved c. 620 viseopskrifter, mange hidtil utrykte, andre trykt i publikationer, der delvis ikke findes i Danmark, og tallet bliver endda større, hvis vi medtæller nye varianter, som melodioptegneren har noteret med kun een strofe. Mellem bindets numre er ballader med vigtige sidestykker i nordisk, og ikke mindst interessant bliver samlingen ved at give let adgang til den store nutidige USA-tradition; et bibliografisk overblik over den forelå i Tristram P. Coffin's *The British traditional ballad in North America* (Phil. 1950), men hvad hjælp det, hvis man ikke havde de amerikanske publikationer.

De ret korte indledninger til hver vise handler naturligvis først og fremmest om melodityperne; textstudier gøres ikke, og da slet ikke komparative, men textforskeren kan dog pille en del rosiner også i denne kage. Eksempler på kombination af textlig og musikalsk kritik ses således ved de mærkelige nr. 5 og 6 og især ved nr. 44 *The two magicians*, hvor Bronson iøvrigt affyrer et par af sine røg- og knaldfri, men ofte træffende sarkasmer (visens særlige textforhold »kunne bruges til at demonstrere den såkaldte »episke proces«, der ifl. hypotesen, men muligvis aldrig ifl. iagttagelse, er en del af traditionens virkning på ballader«). Det er interessant at se nr. 12 *Lord Randal* (jf. DgF 341) degenerere til børnerim; fornøjeligt nu og da at møde henvisninger til danske optegnelser, selvom udgiveren ikke selv læser sådanne (s. 143, 305, 333, 336); og fængslende at læse den meget tankerige indledning, der begynder med et spørgsmål: *When is a ballad not a ballad?* og dets svar: *When it has no tune* – der i sin korthed »vil gøre opmærksom på en grundlæggende men ofte overset sandhed«, der ikke bliver mindre sand, fordi mange optegnere og forskere har tilsidesat den. Iøvrigt hedder indledningens afsnit: *The primary importance of the tunes* – *The Child Canon* – *Basis, scope, and aim* – *Editorial procedure*, og hele syv sider *Acknowledgements* slutter sig hertil.

Af de mere almene betragtninger, der nu og da fremsættes, er den måske interessanteste knyttet til nr. 53 *Young Beichan* (jf. DgF 218 Stolt Ellensborg, hvis melodier og supplerende tekster har/får plads i DgF XI:3 og X:6). Denne udbredte ballades stabile melodi tyder på en fast og ubrudt tradition, men teksten må formodes at have fået jævnlig støtte i flyveblade, netop støtte, fordi den levende overlevering principielt er gået den mundtlige vej, hvad melodien viser; og hvorfor skulle man ikke støtte sig til et tryk, når hukommelsen svigtede? »I de sidste 300 år er traditionen uløseligt forbundet med skrift (tryk eller håndskrift), og vi bør hellere betragte dette element som en frugtbar og positiv kraft i vort studium end som den ganske negative og ødelæggende påvirkning, man altfor ofte har regnet med.« Selv en vulgariseret text er bedre end slet ingen, om ikke for andet så fordi texttab nødvendigvis må følges af meloditab.

I samarbejdets og institutternes tid er det aldeles imponerende, at et værk af art, omfang og kvalitet som det foreliggende er skabt som enkeltmands privatarbejde, og enhver viseinteresseret må oprigtigt ønske, at prof. Bron-

son i de kommende år må kunne koncentrere sine kræfter om den rent faglige opgaves gennemførelse uden at generes af praktiske eller finansieringsmæssige bekymringer.

Erik Dal.

Volkskunde. Ein Handbuch zur Geschichte ihrer Probleme, herausgegeben von Gerhard Lutz mit einem Geleitwort von Josef Dünninger. Erich Schmidt Verlag, Berlin 1958. 236 s. DM 19,60.

I 1858 holdt Wilh. Heinr. Riehl sit berømte foredrag »Volkskunde als Wissenschaft«, hvori han som den første søgte at hævde studiet af den tyske folkekultur som en selvstændig videnskab. Siden da har adskillige forskere deltaget i denne teordiskussion, og i anledning af hundredåret for Riehls foredrag har Gerhard Lutz udvalgt 18 af de væsentligste bidrag. Indimellem refereres og citeres andre skrifter, til indledning er aftrykt en oversigtsartikel fra 1928 af Adolf Spamer »Vom Probleme des Volksgeistes zur Volkskunde als Wissenschaft« og som afslutning bringes et værdifuldt bibliografisk overblik over den helt nye herhen hørende litteratur. At meddele videnskabshistorie i antologiform er en god idé, da særlig når udgivelsen så betænksomt har tilføjet afhandlingernes originale paginering i kritiske parenteser, hvorved udgavens værdi som opslagsbog kendeligt forøges.

Af nyere forskning citeres Riehl hyppigt, fordi han på flere måder har indvarslet den moderne Volkskunde som en national samfundsvidenskab, der i ganske særlig grad må være rettet mod nutiden. I 1890 understreger Karl Weinhold imidlertid, at »die Herren Folkloristen« næppe er klar over, hvor mange videnskabsgrene de nødvendigvis må være fortrolige med for at kunne skabe det helhedssyn på »den wunderbaren Organismus unser ganzen Volkspersönlichkeit«, som f. eks. Riehl havde hævdet måtte være målet. Han anfører 10, hvortil han føjer – »und vor allem ein natürlicher klarer Verstand«.

Resten af antologiens bidrag, der spænder fra 1902 til 1937, illustrerer på bedste måde Inger M. Bobergs afsnit »Brydninger i nutiden« (Folke-mindeforskningens Historie 1953, s. 66–73). Og her går det for alvor løs. Først med Hoffmann-Krayers centrale afhandling »Die Volkskunde als Wissenschaft«, hvori han lancerer sin bekendte definition af begrebet »folk« som »vulgus in populo«, og hvori han understreger, at »die stammheitliche Volkskunde« må betragtes som forudsætningen for »die allgemeine Volkskunde«. Afhandlingen affødte en drabelig polemik med Adolf Strack, der er uenig med ham i det meste. Samme år søgte den klassiske filolog Albrecht Dieterich at gøre en ende på hele diskussionen ved skarpt at hævde, at Volkskunde ikke burde anerkendes som en selvstændig videnskab: »Vor Leuten die nur Volkskunde als ihre Wissenschaft betreiben, mag uns der Himmel in Gnaden bewahren.«

20'ernes debat er nok den mest kontante, præget som den er af Hans Naumann, John Meier og Hoffmann-Krayer. Her drøftes ikke mindst Unterschicht og Oberschicht, en skelnen som i princippet kan være nyttig, men når Naumann karakteriserer en nations Unterschicht som »individualis-

muslos«, så må en realitetsbetonet forsker som Hoffmann-Krayer tage til genmæle: »Es gibt starke und schwache Individien« i begge lag, skriver han i sin afhandling fra 1930 »Individuelle Triebkräfte im Volksleben«. John Meier påtaler Naumanns énsidige omtale af »das gesunkene Kulturgut«, men hvad man her særligt lægger mærke til er Meiers klare placering af Volkskunde på linje med de øvrige filologisk-historiske videnskaber. Alle de humanistiske discipliner »können für die Lösung der Aufgaben von der Volkskunde helfend herangezogen werden; aber sie müssen sich dabei deren speziellen Zwecke unterordnen, wie umgekehrt wieder die Volkskunde als Dienerin von jeder der genannten Wissenschaften bei der Bearbeitung ihrer eigenartigen Probleme gebraucht werden kann«. Og rigtigere kan det næppe siges.

I antologien er der også blevet plads til sociologen Julius Schwieterings meget energiske, men iøvrigt lærerige angreb i 1927 på studiet af folkekulturen, som i virkeligheden slet ikke kan være noget selvstændigt studium! Viktor von Geramb fremhæver imidlertid i sit svar, at forskere som John Meier, Naumann, Bolte og Polívka, Antti Aarne og Kaarle Krohn dog tilfulde har vist, at Volkskunde både kan og bør dyrkes som en selvstændig videnskab. Han kunne gerne have nævnt Hoffmann-Krayer også, for det er så ubetinget ham og John Meier, der fremtræder mest sagligt og nøgternt i hele denne teoridiskussion, som man kun kan glæde sig over, at Gerhard Lutz har samlet på ét sted.

Iørn Piø.

Richard M. Dorson: American Folklore. The University of Chicago Press, Chicago 1959. XII + 328 s. 4.50 dollar.

Det amerikanske »Folklore Society« blev grundlagt i 1888 med det formål at indsamle og studere folkeminderne hos de hvide emigranter, de importerede negre og de knægtede indianere. Det varede imidlertid ikke mange år, før den tyskfødte Franz Boas og hans amerikanske elever annekterede både navn og selskab og gjorde *folklore* (i.e. »volkskunde«) identisk med studiet af den »uciviliserede« tradition, hvorved begrebet blev amputeret og indsnævret, så det kunne blive en del af den modeprægede *anthropologi* (i.e. »völkerkunde«), der gjorde krav på at være en universalvidenskab, en videnskabelig drugstore, der var (og er) leveringsdygtig i alle former for kultur lige fra biernes kærlighedsliv og abernes tænder til fuglenes søvnvaner, neanderthalmandens hjernevolumen, sjælsbegrebet hos afdøde indianere, cyklens kulturhistorie, negro spirituals og selvmord.¹

Resultatet af denne udvikling blev en følelig mangel på trænede folklorister, hvilket igen medførte, at den undertiden forrygende diskussion, som i tiårene før og efter århundredskiftet resulterede i en helt ny videnskab i Europa (især på Kontinentet), praktisk talt ikke satte sig spor i Amerika. Indsamlingsarbejdet blandt immigranterne blev overladt til amatører, der ofte arbejdede i nær kontakt med små emigrant- og hjemstavnsforeninger. I de første 40 år af selskabets virksomhed blev der ganske vist trykt en række småartikler om »white folklore« i »Journal of American Folklore«,

men de eneste discipliner, der kunne hævde sig, var viseforskningen,² der byggede på traditionen fra F. J. Child, og studiet af Pennsylvaniatyskernes folkeminder,³ der blev støttet kraftigt af en selvbevidst emigrantgruppe.

Omkring 1928 skete der imidlertid en ændring i den almindelige indstilling overfor folkeminder. Dette år publicerede Stith Thompson den reviderede udgave af det internale eventyrindex. Året efter (1929) kom G. L. Kittredge's store bog om hekseprocesserne i England og Øststaterne. I 1931 udsendte Archer Taylor sin bog om ordsprog, og samme år kom den første metodiske håndbog, skrevet af Martha Warren Beckwith.⁴ Samtidigt blev der påbegyndt et omfattende indsamlingsarbejde over hele landet, delvis som følge af den store økonomiske krise, der bl. a. fik den federale regering til at give en mængde journalister og småskribenter socialhjælp i form af understøttelse til forskellige indsamlingsarbejder efter »Federal Writer's Guide«, som også indeholdt et kapitel om folkeminder. Dette arbejde blev påvirket af og påvirkede den voksende nationalfølelse, der igen var et led i regeringens kulturpolitiske bestræbelser på at sammensvejsede de forskellige emigrantgrupper til eet folk, amerikanerne. Denne udvikling blev fulgt op af en række universiteter, der etablerede undervisning i folkløse, knyttet til de forskellige sproglige Departments, og i 1939 nåede man endelig så langt, at Indiana University (Bloomington) oprettede den første (og eneste) lærestol i folkeminder, hvorved faget under professor Stith Thompsons kyndige ledelse opnåede fuld status som videnskabelig disciplin. I 1942 begyndte samme universitet en række konferencer under navnet »Folklore Institute of America«, som siden har været folkloristernes fornemste forum, og som i høj grad har medvirket til, at de efter en række ret heftige diskussioner med antropologerne endelig i 1957 kunne starte en teoretisk diskussion om amerikansk folkløse som en selvstændig videnskab uden for antropologernes postulerede universelle hegemoni.

På denne baggrund må man se det værk om »American Folklore«, der nu er publiceret af professor Richard M. Dorson, der for få år siden blev Stith Thompsons efterfølger i Bloomington. Bogen indledes med et interessant kapitel (s. 7-38) om koloniperiodens ejendommelige blanding af europæiske minder og lokale traditioner om sære og mærkelige ting i den nye verden. I slutningen af 1700-tallet begyndte den nye nation at blive selvforsørgende med traditioner, idet der skabes en ejendommelig form for folkehøumor, knyttet til specielle amerikanske typer, der blev populære gennem fortællinger, skuespil, avisartikler og almanakhistorier, heriblandt den legendariske »Yankee« og historiske personer som senator Davy Crockett og præsident Lincoln (s. 39-73), der må sidestilles med mere eller mindre genuine folkeheroer som tømmehuggeren Paul Bunyan, frugtavlaren Johnny Appleseed, supercowboyn Pecos Bill, hvedefarmeren Febold Feboldsen, olieboreren Gib Morgan, lokomotivføreren Casey Jones, flodskipperen Mike Fink og røverer Jesse James (s. 199-243).

Derefter følger et langt og meget interessant kapitel om de ældre regionalkulturer (s. 74-134), der knyttes til egne, som var koloniseret før borgerkrigens tid: tyskerne i Pennsylvania, franskmændene i Louisiana, spansk-

mexikanerne i New Mexico, »the Ozarks« i Appalacherne, »ægypterne« i Illinois, mormonerne i Utah og yankeerne på Maines kyst. Efter borgerkrigen startede den helt store immigration fra alle Europas lande, og de nye borgere, der i regelen ikke kunne tale engelsk, bragte med sig et uhyre materiale af europæiske folkeminder, som kun delvis forsvandt, da emigranternes børn voksede op som amerikanske borgere. Den europæiske arv har i mange tilfælde levet videre i de ofte tæt knyttede nationalitetsgrupper, andre steder som f. eks. i den øvre del af Michigan blev der skabt en hel ny folkekultur med finske, svenske, franske og cornwalliske elementer (s. 135–165). Den særprægede negerkultur får også sit særlige kapitel (166–198), og til sidst (s. 244–276) kommer der et kapitel om moderne folkeminder knyttet til storbyer, universiteter, rekrutter, undergrundsbaner, biler, professorer og katte.

Denne korte oversigt over det rige stof i Dorsons bog må suppleres med en uforbeholden ros af forfatterens fremstillingsevne og kundskaber. Størstedelen af bogen bygger på primærmateriale, som Dorson selv har indsamlet blandt de folkegrupper, han skildrer. Og det ældre materiale er behandlet ud fra dette kendskab til den moderne amerikaner. Denne nære kontakt med stof og folk har givet bogen en speciel charme og et knitrende liv, der står i glædelig kontrast til de fleste, støvfylde folkemindebøger, som i regelen udgår fra det senromantiske postulat, at folkeminderne er døende og derfor kun kan behandles med passende alvor. Dorson betragter folkekulturen som en levende kultur, der hele tiden ændres og tilpasses efter det skiftende kulturgeografiske milieu, og derfor kan han slutte sin bog med den påstand, at »the idea that folklore is dying out is itself a kind of folklore« (s. 278). – Når dette gælder for den mest dynamiske og mekaniserede kultur i verden, kan det vel også gælde for de mere stabile og traditionsbundne lande i Europa.

L. Bødker.

NOTER

1. Eksemplerne er taget fra A. L. Kroeber, *Anthropology*. New York 1948.
2. F. eks. John Lomax, *Cowboy Songs* (1910); Roland P. Gray, *Songs and Ballads of the Maine Lumberjacks* (1924); Cecil Sharp & Olive Campbell, *English Folk Songs from the Southern Appalachians* (1917); Francis J. Gummere, *The Popular Ballad* (1902).
3. Edwin M. Fogel, *Beliefs and Superstitions of the Pennsylvania Germans* (Philadelphia 1915).
4. A. Aarne & Stith Thompson, *The Types of the Folk-Tale* (FFC 74. 1928). G. L. Kittredge, *Witchcraft in Old and New England* (Cambridge, Mass. 1929). Archer Taylor, *The Proverb* (Cambridge, Mass. 1931). Martha Warren Beck, *Folklore in America* (Poughkeepsie 1931).
5. Richard M. Dorson, *A Theory for American Folklore*, trykt med diskussionsindlæg i *Journal of American Folklore* 72 (1959) 197 ff.

Villy Sørensen: *Digtere og dømoner. Fortolkninger og vurderinger. Gyldendal. Kbh. 1959. 205 s. 22.75 kr.*

Der kan være flere grunde til at gøre opmærksom på denne essaysamling. Her behandles af danske litterære emner ikke blot den uundgåelige Kierkegaard, men også den lidet ænsede Kidde og – i et centralt afsnit – folkeviserne; og mens digteres litterære essays (og andres med) gerne er præget af ubekymret subjektivism og modvilje mod grå teoretiseringen, er Villy Sørensens bygget op på meget bevidste filosofiske præmisser.

Hans egne forudsætninger er her ikke den herskende universitetsfilosofi (han har offentligt i filosofikumdiskussionen udtalt sig skarpt imod de logiske positivister), men snarere retninger som den fransk-tyske eksistentialisme og den angelsaksiske »New criticism«. Med den sidste er han enig i, at »poetry is knowledge« – vel at mærke når den er forløst fra private traumer og formet i en gyldig symbolik. Da der efter de gamle universalsystemers sammenbrud – hedder det indledningsvis – »ikke gives absolutte værdier, gives der kun menneskelige vurderinger og fortolkninger« (heraf undertitlen), og den erkendelsessøgende finder disse bragt til særlig klart udtryk i digterværkerne. Men som modernist må han standse ved de steder, hvor »det absurde« (omtrent = Sartres *Le néant*) truer inspirationen, m. a. o. hvor digterne møder dømonerne.

Til nøjere uddybning af forholdet mellem den digteriske og den filosofiske holdning indføres nu tre Kierkegaardske kategorier: erindringen, forstået som selvets kontinuitet, illustreret ved forskellen mellem Kierkegaard selv og H. C. Andersen (ved gennemgangen af »Af en endnu Levendes Papirer« er forf. dog ligesom Kierkegaard uretfærdig mod Andersen, der netop ikke i »Kun en Spillemand« ville skildre geniets uforskyldte undergang; men sandt er det, at romanen fremstår uforløst som kunstværk). Endvidere spaltningen – og her gives en fortrinlig analyse af »Skyggen« med vægten på, at skyggen og den lærde jo er udspaltninger af *samme* person. Endelig gentagelsen, dvs. forsøget på at fortolke og overvinde det absurde. Udfra disse kategorier – og efter en yderligere kritisk programmerklæring i det noget truistiske afsnit »Æstetisk og etisk kritik« – udvælger forf. sig tre romanforfattere: Kidde som erindringens digter, Thomas Mann som »faldets« digter og Hermann Broch som gentagelsens digter; og trods det konstruktive skelet gøres der mange træffende iagttagelser, ikke mindst i behandlingen af Kiddes ufuldendte storværk »Jærnet« (»den eneste roman i vor litteratur, som ikke blot i konceptionen, men også i forbavsende mange enkeltheder er beslægtet med de store moderne romaner, såsom »Ulysses«, »Dr. Faustus« og »Der Tod des Vergil«).

Det centrale begreb, hvortil de omtalte digtere alle forholder sig på forskellig måde, bliver imidlertid *faldet*. Det er i dogmatisk sprogbrug syndefaldet, kulturhistorisk set livsfortolkningens sammenbrud; det er den enkeltes psykiske trauma, men også – da det »på gådefuld vis synes at gøre sig gældende også hvor det ikke opleves« (p. 39) – et ontologisk faktum, altså hinsides psykologien (hvis man ikke med Jung, som S. andetsteds nævner, vil opfatte det som en arketype). Dette er for S. nøglen til vor kultursitua-

tion, bag hvis velfærds-facade nihilismen lurar; men det spores også i middelalderens digtning, hvad kapitlet »Folkeviser og forlovelser« vil demonstrere.

Heri grupperes en række viser efter indre tidsfølge ud fra et par sikkert rigtige iagttagelser: at der i danseunderholdningen indgik et moment af magisk afværgeholdning, forsåvidt det drejede sig om naturmytiske o. l. viser (digtgenren blev herved, hvad jeg andetsteds har kaldt en substitueret handling); samt at den situation, hvori mennesket var mest udsat for at komme i dæmoniens vold, var livets højdepunkt: forlovelsen og giftermålet (forf. kunne hermed have sammenholdt de primitive tabu-riter omkring initiation og bryllup). Mytiske afspejlinger heraf – isprængt voksende refleksion – er »Elverskud«, »Harpens kraft« og »Germand Gladensvend«; i »Jomfruen og dværgekongen« og »Hr. Bøsmar i Elverhjem« (man kan tilføje Agnetevisen) er dæmonen så vidt menneskeliggjort, at en vurderingskonflikt opstår. Endnu et skridt videre går omskabelsesviserne, hvor der jongleres friere med de gamle symboler, og i runeviserne bliver det dæmoniske psykologisk fortolket. I kristent lys bliver den gamle forlovelsesangst til syndsfølelse (f. ex. »St. Jørgen«), og dæmonerne bliver fantasiens midler til at skabe spænding og effekt (»Hr. Luno«, »Havfruens spådom«). Fra sine særlige udgangspunkter når forf. således til nogenlunde samme relative datering som Ernst Frandsen, mod hvis »ydre« kriterier han ellers er kritisk; og netop de »indre« kriterier, den tiltagende refleksion i de enkelte visers holdning til motiverne, synes at modsige den polemiske bemærkning i indledningen: at viserne »ikke, som det almindelig sker, [kan] opfattes som (bevidste) udtryk for en livs- og naturopfattelse, men som udtryk for en (delvis ubevidst) livsfølelse«. Noget unødigt er også polemikken mod den Olrikske betragtning af magterne som naturpersonifikationer (p. 169); nok truer de mennesket i bestemte sjælelige krisesituationer, men forlægges dog stadig til den omgivende, ukendte natur, skræmmende og dragende som den.

Den indholdsmættede bog slutter med nogle aktuelle politiske essays, der drager omridsene af et kulturprogram. For Villy Sørensen – som for Johan Johansen (»Ved Lykkepers Grav«) – er litteraturen en del heraf, ikke et historisk objekt, men et essentielt anliggende. Det hindrer ingenlunde, at sådanne undersøgelser beriger også den faglige forskning.

Mogens Brøndsted.